

کلتوري

يون
Ketabton.com

مصنف اسماعيل يون

۱۳۸۷ھ

کلتوري يون

(د ادبي او کلتوري ليکنو ټولگه)

ليکوال

محمد اسمعيل يون

۱۳۸۷ ل کال

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

کتاب پڙندنه

کلتوري يون	کتاب نوم:
محمد اسمعيل يون	ليکوال:
يون کلتوري يون	خپرنډوی:
۱۳۸۷ ل	چاپکال:
۱۰۰۰ ټوکه	چاپشمېر:
	د ليکوال
(۲۳)	پرله پسې نومره:
	د خپرنډوی
(۲۳)	پرله پسې نومره:
ضيا الرحمن ضيا	کمپوزر:

نيوليک

مخ	سرليک	گڼه
۱	يون له يوبل ((کلتوري يون) سره	۱
۳	ليکنې د وختونو خاطرې له مرگه ژغوري	۲
۷	په شعر کې تکلف	۳
۱۳	فرهنگي او ټولنيز ارزښتونه	۴
۱۷	(په) او (پر) دوه مترادفې کلمې دي که مخالفې؟	۵
۲۵	فرهنگي کار قرباني غواړي	۶
۲۹	د خدای پامانۍ گيله	۷
۳۴	په پښتو کې د (ياگانو) سمه کارونه او اړتيا	۸
۴۷	په ليکوالۍ کې احتياط	۹
۵۷	ازاد او ترلي مطبوعات	۱۰
۷۲	د فرهنگي کار وېش	۱۱
۷۸	گران خوشال روحي ته د اوبڼکو مراوی ليک	۱۲
۸۱	اوسني استوگن ادبي بهير ته يوه لنډه کتنه	۱۳
۸۸	په ليکوالۍ کې د حقارت عقده	۱۴
۹۸	د مونوگراف ليکنې گټې او اړتياوې	۱۵
۱۰۴	ليکوال، کتونکی او لوستونکی	۱۶
۱۱۸	کلتوري اخلاق	۱۷
۱۲۵	مثبت کلتوري بدلون، اوبښتون او...	۱۸
۱۳۲	زمور د ليکوالو عمومي او خپلمنځي...	۱۹
۱۳۹	الفت د زرونو الفت	۲۰

۱۵۱	زمور د اوسنيو ادبياتو فكري لوري	۲۱
۱۵۵	راډيو په ویر او ټلويزيون په زنجير کې	۲۲
۱۶۹	د پوهنتوني کتابونو د چاپ اړتيا	۲۳
۱۷۲	د افغانستان په ختيځ کې ژورناليسټيکي...	۲۴
۱۸۴	کلتوري يون او د فرهنگي تجربو تبادلې	۲۵
۲۰۱	د «پسرلي» د فکر پسرلی	۲۶
۲۱۱	د يوې «ژبخورې ژبې» يرغل او د پښتو او...	۲۷
۲۲۱	افغانستان او د ايران کلتوري يرغل	۲۸
۲۲۹	زرین انځور د فکر او کار سپری	۲۹
۲۴۱	د محمد اسمعيل يون لنډه پېژندنه	۳۰

سريزه:

يون له يوبل

((كلتوري يون)) سره

په وروستيو کلونو کې د افغان کلتوري يون د بېلابېلو اړخونو په اړه څېړنه او ارزونه، مورې ته له څو خواوو مهمه ده. په داسې څېړنه او ارزونه کې مورې د افغان کلتور د ودې پر لاره له پرتو ستونزو او خنډونو هم خبرېږو، د ودې لارې چارې هم په کې لټولای او ځان ته معلومولای شو. ددې په څنگ کې مورې ته ملي ارزښت هم لري او دا ځکه چې دا ډول ارزونې د ملي کلتور د مطالعې په عمومي چوکاټ کې راځي.

د ښاغلي پوهندوی محمد اسمعيل يون د کلتوري-ادبي ليکنو او مقالو دغه ټولگه همداسې يوه ځانگړنه لري. په دې ټولگه کې مورې د داسې يو ليکوال ليکنې لولو، چې په وروستيو شلو کلونو کې د افغان ملي کلتور د مورچل د يوځوان، خوپياوړي مدافع ليکوال په توگه، د همدغه سنگر په منځ کې پاتې شوی، هلې ځلې او مبارزې يې کړي او ټولې ناخوالې يې ليدلې او ددغو ناخوالو پر وړاندې درېدلې دی.

د مقالو په دغه ټولگه کې د افغاني کلتور او ادب د بېلابېلو اړخونو په باب ارزونې، معلومات او تر ټولو غوره دا چې د ودې لپاره يې وړاندیزونه تر سترگو کېږي. په ټولگه کې د پښتو گرامر د ځينو خواوو په اړه څو څرگندونې وینو او هم د ځينو ادبي څېرو پر ادبي کار خبرې شوي دي، خو په عمومي توگه د افغانستان د کلتوري مسایلو په هکله عمده موضوعگانې په کې په جلا جلا ليکنو کې څېړل شوي دي. د افغان کلتور په دغو عامو موضوعگانو کې، زموږ د کلتوري يون يو شمېر داسې ټکي راغلي او مطرح شوي دي، چې زموږ د ډېرو ليکوالو، فرهنگيانو او فرهنگپالو لپاره په زړه پورې دي.

گران پوهندوی محمد اسمعيل يون له دې کبله هم د ستاينې وړ دی، چې په خپله يې د دغو بېلابېلو مقالو او ليکنو ټولگه راټوله او چاپ ته چمتو کړې ده او نور کسان يې له راتلونکي لټون څخه تر ډېره بې غمه کړي دي.

له بناغلي يون څخه له دې امله هم مننه کوم چې زما د وړاندیز له مخې يې پر دغه ټولگه د «کلتوري يون» نوم کېښود. هغه ته د لارياتو کلتوري برياوو هيله کوم.

په درنښت

زرين انځور

کابل، د ۱۳۸۷ ل کال د مرغومي ۲۳

د سريزي په ډول:

ليکنې د وختونو خاطرې له مرگه ژغوري

زه د خوشال خان لېسې په (۹) ټولگي کې وم، چې لومړنۍ شعر مې چاپ شو، بيا چې کله لسم، يوولسم ټولگي ته ورسېدم، نو دا مهال مې خو شعرونه چاپ شوي وو، په يوولسم ټولگي کې وم، چې په خوشال خان لېسه کې د ځوانو ليکوالو او شاعرانو ادبي انجمن جوړ شو. دا انجمن د افغانستان د ځوانو ليکوالو او شاعرانو د کانون يا ټولني يوه څانگه وه، چې دا مهال دا څانگې د کابل په څو لېسو او له هغې جملې څخه په خوشال خان لېسه کې جوړې شوې وې. د يوه کال (۱۳۶۵) په بهير کې، د خوشال خان لېسې په لسگونو ځوان شاعران او ليکوال ددې ټولني غړي شول او د شاعرۍ او ليکوالۍ يوه گرمه څپه په لېسه کې راپورته شوه، د دې يوه کال په بهير کې زموږ دې ادبي انجمن تر لسو زياتې ادبي غونډې او مشاعرې جوړې کړې او هم مو په نورو لسگونو غونډو او مشاعرو کې گډون وکړ، (۱۳۶۶) لمريز کال هم په همداسې ادبي څپو کې تېر شو. دا مهال ما له «قبایلي زلميان» او «درفش جوانان» جريدو سره قلمي ملگرتيا پيدا کړه او ځينې شعرونه او ليکنې مې په کې خپرېدلې. پر ۱۳۶۷ل کال بيا د کابل پوهنتون د

ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو خانګه کې محصل شوم، له اخبارونو، جریدو، مجلو او راډیو تلویزیون سره مې اړیکې نور هم زیات شول، د څلورو کلونو په بهیر کې مې ګڼ شمېر لیکنې او شعرونه د کابل د هغه وخت په خپرونو کې خپاره شول، د پوهنتون تر فراغت وروسته بېرته په پوهنتون کې د کدر غړی شوم، د تحصیل په دوره کې مې درې عنوانه کتابونه چاپ کړل. پر ۱۳۷۱ل کال په کابل کې تنظیمي جګړه پیل شوه، زه بیا کله په کابل، کله په لغمان او کله هم پېښور کې وم، تر خپله وسه مو فرهنگي کارونه کول، د تنظیمواکۍ په بهیر کې مې هم یو شمېر سیاسي او ادبي لیکنې وکړې او اکثره په پېښور چاپ خپرونو کې خپرې شوې، دا لیکنې چې دلته یې تاسې ګورئ، دا اکثره همغه ادبي او کلتوري لیکنې دي، چې د تنظیمواکۍ تر پیل وروسته بیا تر دې دمه پر بېلابېلو وختونو، په پښتونخوا او هېواد مېشتو ادبي او کلتوري چاپي خپرونو کې خپرې شوي دي.

په دې کې ټولې هغه ادبي لیکنې شاملې نه دي، چې ما په تېرو شلو کلونو کې کړي دي، هغه لیکنې چې ډېرې ابتدایي وې او ځینې هغه لیکنې چې بیا چاپ یې ماته مناسب ښکاره نه شو، هغه مې په دې لیکنو کې شاملې نه کړې، خو یو شمېر داسې لیکنې هم پاتې شوي، چې باید په دې کې راغلي وای، مګر تر دې مهاله یې زه په پیدا کولو بریالی نه شوم، خو دا په بیا چاپ ارزې لیکنې هم دومره زیاتې نه دي، اکثره هغه لیکنې چې زما پر نظر یې راټولېدنه او بیا چاپ ضروري وو، هغه همدا لیکنې دي، چې په دې ټولګه کې خوندي دي. ادبي او کلتوري لیکنې د سیاسي هغو په شان نه دي،

چې څوک يې پر بيا چاپ تکنی شي او يا يې هم بيا چاپ ليکوال ته څه ستونزه پېښه کړي او يا د هغه شخصيت ته زيان ورسوي. خو که په ځينو کلتوري ليکنو کې هم، ډېرې کمزورې ليکنې ټولني ته وړاندې شي، ټولني ته به يې گټه ونه رسي. په همدې خاطر يو ليکوال ته په کار دي، چې د هغو ادبي ليکنو ټولگې، ټولني ته وړاندې کړي، چې له فکري او هنري پلوه څه نا څه د پوځوالي د ايرې ته ور داخل شوې وي. زما دا ليکنې چې دي، زه يې له هر پلوه د پوځوالي په تله نه تلم او نه به ددې جوگه وي چې د يوې ښې ليکنې ټول معيارونه پوره کړي، خو څرنگه چې دا زما د خپلو تجربو يو نچور دی او زه د تېرو شلو کلونو په بهير کې عملاً له داسې ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شوی يم او بيا مې پرې ليکنه کړې، نو اټکل کوم چې اوسنی او راتلونکی نسل به هم له دا ډول ستونزو سره مخامخېږي، خو مخکې تردې چې په ادبي مبارزه کې له کړاوونو سره مخ شي، ښه ده چې د ستونزو حل لارې هم ورته معلومې وي او په فرهنگي چارو کې يې ځان ته مخکې تر مخکې يو روحي ډاډ جوړ کړی وي. دا ليکنې اکثره د هغو مسایلو په اړه ليکل شوي، چې که ليکوال په خپل ورځيني ژوند کې وغواړي که ونه غواړي، ورسره مخامخېږي. دا که په ليکنه کې گرامري ستونزې دي، که اغزن کلتوري چاپېريال دی، که د چاپ ستونزې دي، که د کتابونو د وېش مساله ده، که د ليکوال ځاني ستونزې دي، که خپلمنځي اختلافات دي او که نورې گڼې ستونزې، ټول هغه مسایل دي چې د ليکوال پر چاپېريال راڅرخي. په دې ليکنو کې مې هم لکه د نورو ليکنو په شان څه خاص تغيرات نه دي راوستي، يوازې املايي او انشايي تېروتنې مې تر خپله وسه سمې کړې دي. د دې ليکنو له بيا چاپ څخه مې هدف دا هم دی چې يو خو

به تېرې خاطرې او خپل تېر کړې کار خوندي کړم، بل به نور ځوان لیکوال هم له هغې ستړیا بې غمه کړم، چې کېدی شي یو نیم په کې زموږ تر مړینې وروسته دا هیله ولري، چې دا لیکنې راټولې او چاپ کړي، د هغوی د وخت د ضایع کېدو مخنیوی مې هم وکړ. له دې ټولګې څخه به نه یوازې زموږ فرهنګي بهیر ته، بلکه خپله ماته هم پته ولګي چې موږ چېرته وو؟ چېرته یو؟ او چېرته باید لاړ شو؟ که موږ خپلې ماضي ته کتنه ونه وکړو، نو خپل حال او راتلونکی سم نه شو سنجولای.

نو ددې لیکنو بیا چاپ مې د خپل فرهنګي ژوندانه د ماضي، حال او که خدای (ج) کول د راتلونکي لپاره د یو تسلسل او پیل په توګه ضرور وګاڼه. له نورو لیکوالو مې هم هیله ده، چې خپلې لیکنې راټولې او د مرګ له خطرې وژغوري، هره لیکنه د لیکوال د زړه په وینو لیکل کېږي او د یو مشخص مهال د حالاتو انځورنه کوي، موږ باید مشخصې شېبې او مشخص وختونه د لیکنو په وسیله خوندي کړو او د وخت یادگارونه د وخت په څپو، بل وخت ته ورا انتقال کړو. د همداسې یوې هیلې د بري په هیله چې زموږ فرهنګي اثار او ارزښتونه د زمانې له ناخوالو او توپانونو خوندي پاتې شي، خپله دا لیکنه همدلته پایته رسوم.

په ډېره فرهنګي مینه او ولوله

پوهندوی محمد اسمعیل یون،

ارګ، د جمهوري ریاست ودانۍ، کابل - افغانستان

د ۱۳۸۷ کال د مرغومي ۲۳ مه

په شعر کې تکلف

دا لیکنه د وفا جريدې، چې له پېښوره خپرېدله، د پنځم کال په ۴۳-۴۴ لیکه کې چې د ۱۳۷۵ ل کال د ليندۍ پر (۱۰) نېټه چاپ شوې، خپره شوې ده.

تکلف، تصنع، ځان بنسودنه او د اخلاقي او ټولنيزو چلندونو مصنوعي کول او بنسودل هغه کړنې دي، چې نه يوازې په عام ټولنيز ژوند کې د مننې او ستاينې وړ نه گرځي، بلکې د ليد د څښتنانو په زړونو کې د هغو د کرکټرونو پرضد يو عکس العمل هم راولاړېږي. همدارنگه په عامو ليکنو او په ځانگړي ډول د انسان تر ټولو شفاف او ظريف هنر (شعر) کې ددې ناروغۍ ځايول او لاره موندل، د شعر پر طبيعي او رنگيني بنسکلا د بې ضرورته او زيان رسوونکو څيزونو زياتول دي.

د پښتو ادبياتو د لرغونې، کلاسيکې او بيا د معاصرې دورې شعرونو ته په ځغلند نظر سره ويلاى شو، چې ددې ناروغۍ گړد پرې پرېوتى نه دى.

تېرو لسو کلونو راهيسې چې په افغانستان کې د (شعار) او (شعر) ترمنځ پولي په څرگند ډول بېلېدلې، يو ډول اشخاصو ته دا لاره اواره شوه، چې د «هنري شعر» په پلمه د تکلف او تصنع په ځواک خپل معنوي فقر پټ کړي، خو يو شمېر شاعرانو په رښتيا

سره هم د شعر د هنريت عفت وساته او هر تکلف او تصنع يې د شعر هنري جامې ونه گڼلې. ځينې نورو شاعرانو له دې وپرې چې کره کتونکي يې شعر د شعار په نوم ونه نوموي، په مصنوعي ډول خپل اند ته د وزن په چوکاټ کې د کلمو دومره پوښو نه ورکړل چې بيا يې د مانا روښانولو او څرگندولو لپاره خپله هم حيران وو. يو شمېر نورو بيا د تکلف يو څه اغېز ومانه او ځينې بيا د «تکلفي شعر» او «هنري شعر» د پولو بېلولو او پېژندلو ته حيران شول. رښتيا هم متکلفينو د «هنري شعر» په نامه دومره کار وکړ چې له ډېرو يې ددې برید د پېژندلو لاره ورکه کړه.

متکلفين به کله د مانا د مرغلرې لپاره «د اسمان خيالونو» ته وختل او هلته به يې «د لمر ابی» سره کيسې پيل کړې او کله به هم بيا د ځمکې په تل کې «... د لونگو د بنایست په بني کې، د پېغلټوب تنکي گلان، د خزاني متروکو...» په لټه کې شول. ځينې به بې له کومې لارې او وسيلې د زړه د خيال «د بحرونو تل» ته ورننوتل، خو بيا به يې هم کومه مرغلره لاسته رانه وړه. اسمان ته د دوی ختل او د ځمکې تل ته د دوی ننوتل، د الفت صاحب د «لوړو خيالونو او ژورو فکرونو» په شان نه دي «هغه څه چې په لوړو ورېځو کې شته په کښته څاگانو کې هم شته» د لوړ خيال او ژور فکر نتيجه يوه ده» خو دوی مصنوعي او تکلفي فکر کاوه، لکه اروا پوهان يې چې د يورواني ناروغ د ذهن د تداعي لپاره هغه ته مصنوعي خوب ورکوي. د تکلف او تصنع غندل په دې مانا نه دي چې شاعر دې گڼې د خپل اند، احساس

او درد مرغلره د خوږو کلمو په ورېنمېن شال کې تاوه نه کړي. کلمې د شعر جامه ده او هر څومره چې دا لباس ښکلی جوړ شي، هماغومره ښکلی ښکاري او لکه یو سپری چې په ښکلي او قيمتي لباس کې ښکلی ښکاري، خو (مانا) د شعر روح دی، که د شعر د کلمو رگونو ته د مانا روح نه وي پوښوی، نو هغه تش مړی او بې روحه کلمې دي.

لکه یو سپری ته چې هر څومره ښکلي جامې واغونډو، خو چې ((سپريتوب)) ونه لري د چا په زړه کې به ځای نه شي. د استاد روحي په وينا ((د شعر شعريت همداسې دی لکه د سپري سپريتوب)).

کله کله ځينې اشخاص وايي: ((شعر بايد ساده نه وي، د عام ولس تر سطحې اوچت وي. ابهام ولري او مغلق وي)) د دوی موخه داده چې د لوستونکي د ذهني سطحې د لوړتيا لپاره پېچلی شعر په کار دی. دلته هم لږ غور په کار دی، ځينې شاعران د شعر ابهام له تکلف سره مغالطه کوي. د حميد بابا شعرونه چې د پښتو هنري شعر ښې بېلگې دي، له ابهام او له مانيزو غوتو ډک دي، خو تکلفي او تصنعی نه دي. د تکلفي ((شعر)) خو ځانگړنې په دې ډول په گوته کولای شو:

– په تکلفي ((شعر)) کې د احساس، عاطفې او درد څرکونه، نه وي، که وي هم ډېر کم به وي، يانې دا چې شعر د کوم درد او احساس له مخې راپارېدلی نه دی، بلکې شاعر په خپله په نورمال ډول پر ((شعر)) ليکلو پيل کړی دی.

– په دې ډول «شعر» کې د شعر تخنيکي اړخ ته پاملرنه کېږي، خو مانيز اړخ يې ډېر کمزوری وي.

– د «ذهني انځور» په نوم متکلف له فکري بحران سره مخ وي او هېڅ داسې ټوليزه پایله ترې لاسته نه راځي، چې د انځور د مانا غوټه ترې جوړه شي.

– متکلف خپل ټول عیب د استاد الفت په خبره «معنوي فقر د الفاظو په برق او ذلق کې پټوي».

– تکلفي «شعر» د استاد حمزه په وينا د «امد» شعر نه دی، بلکې د «اورد» شعر دی. يانې دا چې پر شاعر باندې د شعر بناپېری، خپل وزرونه نه دي غوړولي، بلکې ده خپله ځان مجبور کړی چې هغه ځانته راولي.

– د تخنيکي وزن کارول او له بنسکلو کلمو سره بې مانا لوبې کول د تکلفي «شعر» بله ځانگړنه ده.

– يوه کلمه په بلې کې پېچل او بله په بله کې، هم ددې ډول نظم ځانگړتيا ده.

– ځان بنودنه، ځان لوړ گڼل، نورو ته فريب ورکول هم د تکلفي «شعر» د «شاعر» مانيزه نيمگړتيا ده.

د پایلې يا نتيجې په توگه ويلای شو چې تکلفي «شعر» شعر نه دی خو بې مانا او يا هم د سستي مانا لرونکی او د کلمو له پلوه «رنگين نظم» ورته ويلای شو.

د شکل له مخې، هنري شعر، تکلفي شعر ته، له ظاهري پلوه ورته برېښي، دواړه بنسکلو منو ته ورته وي. خو يوه منډه داسې ده

چې هم ظاهراً ډېره بڼکلي، پاکه او پخه ده او هم يې منح پاک او ستره دی او کوم چينجي ورته لازه نه ده کړې او د خوراک پر وخت يې سپری په خوند نه مړېږي او د روغتيا لپاره گټور مواد لري او بله هم ظاهراً ډېره بڼکلي او پخه بڼکاري، خو کله چې هغه سپينه او ټوټې کړې، نو منح به يې سوری سوری او د چينجيو خاله وي، بيا نو که چينجی، ترخه برخه او پوتکی يې يوې خواته کړو، نو په پاتې مڼه کې څه نه پاتې کېږي، لکه څنگه چې په بازار کې هر اخیستونکی ددې دواړو مڼو پر توپير نه پوهېږي. همدارنگه په شعر کې هم په لومړي وار لوستلو او اورېدلو د يو بڼه هنري شعر او تکلفي شعر يا نظم توپيرونه، ځينو ته گران کار دی، خو دواړو ته په کره نظر کتلو او په څو ځله لوستلو او د شعر تر شننې وروسته سپري ته، لکه د مڼو په شان پوره پوره څرگندېدی شي.

ځينې متکلف شاعران له آره متکلف نه وو. هغوی د خپلې ژبې او ځينو نورو ژبو د لوړو شاعرانو ډېره بڼکلي هنري شعرونه چې د مانا او احساس له مرغلو يې د شعر وزرونه ډک وو، ولوستل، نو د هغوی د تقلید لپاره يې ځانونه چمتو کړل. څرنگه چې د لوړو شاعرانو په شعرونو کې «لوړ خيالونه او ژور فکرونه» وي او لوړ خيال او ژور فکر خو تر ډېرې لوستنې، ليد او څيړتيا وروسته منځته راځي او د فطرت د سخاوت او لوريښې اغېز هم په کې له نظره غورځېدی نه شي، نو دوی د شعر په لفظي اړخ کې ځان هغوی ته ورنږدې کړ، خو په مانا کې پاتې راغلل.

په پښتو اوسني شعر کې په ځانگړي ډول په تېر لس کلن بهير کې ددې ډول شعرونو يو لړ بېلگې شته، چې د اوس لپاره يې د پوره بېلگولو له راورلو څخه ډډه کوو، ځکه چې د هغوی ځينې «شاعران» هم له دې ډول نظمونو څخه ستړي شوي، ترڅو پورې به په چا کې د بل چا د ذهني تېرايستلو وس جاري وي، ناستړي به يې هم اخر ستړي شي، «ترڅو به په چل ول باندې قدم راسره ږدې».

فرهنگي او ټولنيز ارزښتونه

دالیکه د وفا جریدې د شپږم کال په ۱-۲ گڼه کې چې د ۱۳۷۵ ل کال
مرغومي له ۲۶ سره سمون خوري، خپره شوې ده.

په هره ټولنه کې یو لړ داسې منل شوي فرهنگي او ټولنيز ارزښتونه وي، چې د هغو په رڼا کې د هغې وگړي د خپل ژوند چارې پر مخ بيايي، یو لړ داسې ارزښتونه هم موجود وي چې هغه د انساني ژوند ډېرو سترو او فطري غوښتنو ته ځواب وايي او له یوې ټولنې نه بلې ته دومره توپیر نه مومي.

افغاني ټولنه هم د ځانگړو کلتوري او ټولنيزو ارزښتونو درلودونکې وه، خو ایا دا ارزښتونه ثابت پاتې شول که بدلون یې وموند او که بدل کړای شول؟ دا څرگنده خبره ده ځینې ارزښتونه چې د انساني ژوند غوښتنو ته پوره او مثبت ځواب نه شي ورکولای، په طبیعي ډول د وخت په تېرېدو سره بدلون مومي، خو دلته زموږ اند پښنه د دې ډول ارزښتونو په باب نه ده، بلکې د هغو ارزښتونو او نورمونو په باب ده، چې زموږ په ټولنه کې جبراً او قصداً محوه شوي او محوه کېږي.

د شل کلنې جگړې په ترڅ کې چې د افغاني ټولنې د وجود د بېلابېلو رگونو وینه وزبېښل شوه، نو په دې کې فرهنگي او

ټولنيزو ارزښتونو او اخلاقو زيات ټپونه وزغمل. يو شمېر هغه منور او نامنور اشخاص چې له لومړي سياسي جريان سره په تصادم کې واقع شول، يا خود ژوند له نعمت نه محروم کړای شول او يا هم په نورو ټولنو کې په ژوند محکوم شول. د هغوی فکر، گروهه او هغه مثبت ارزښتونه چې دوی په خپله ټولنه کې منل او پر نورو يې منل، په نورو ټولنو کې يا کمزوري شول او يا سوچ بېخي له منځه لاړل، له هغوی نه بل جوړ شوی او رالوی شوی نسل خو بېخي په نورو کلتوري او فکري جريانونو کې رالوی شو. کله چې په هېواد کې د لومړي سياسي کرکېچ په اصطلاح «بشپړتيا يې پر او» راورسېد، نو بيا خو بېخي خبره بل شان شوه. دا وار ته هم د هېواد د ولس زياته برخه د ټاکلو او منلو کلتوري او عقیده يې ارزښتونو په رڼا کې د مخالفت ډگر ته راووتله، چا چې د جنگ وس درلود په جنگ کې له خپلو هیلو سره يوځای خاورې پر سر شول او څوک چې نورو هېوادونو ته لاړل، نو د هغو د کلتور تابع شول. د جگړې هغه اړخ چې حکومتي چارې يې په لاس کې وې، د افغاني فرهنگ د بې ارزښته کولو او د ځينو معنوي او قومي ارزښتونو د له منځه وړلو لپاره يې په شعوري ډول هلې ځلې پيل کړې. دغه راز د جگړې دې غاړې هم د مذهب او عقیدې تر سيوري لاندې په شعوري او نا شعوري ډول د هېواد د ملي او ټولنيزو ارزښتونو د محوه کولو په لار کې گامونه پورته کړل.

تقریباً (۳۵۰۰) ښوونځي يې ړنگ او د هېواد يو شمېر فرهنگي مرکزونه يې په دې نامه چې حکومتي ملکیت دی، له منځه يوړل.

پایله دا شوه چې دواړې غاړې د ولس د ځینو ارزښتونو پر له منځه وړلو بوختې شوې. کومې سیمې چې د چارواکو تر واک لاندې وې، هغه د مخالفینو او کومې چې د مخالفینو تر واک لاندې وې، هغه د چارواکو تر بریدونو لاندې راغلې. د همدې څو کلني بېلتون په ترڅ کې پر هېواد دوه ډوله متضاد عقیده یې او لږ تر لږه کلتوري شرایط حاکم شول. د ساري په توګه هغه سیمه چې د چارواکو تر واک لاندې وه په هغې کې موسیقي او ځینې نور «هنري» فعالیتونه د افغاني کلتور جز ګڼل کېدل او د پراختیا لپاره یې هلې ځلې هم کېدې او د موسیقي نه منونکي «بې فرهنگه» ګڼل کېدل، خو مقابله سیمه او طرف کې بیا خبره بل ډول وه.

کله چې پر ۱۳۷۱ لمریز کال د مخالفینو یوه ډله د یو ناوړه سازش له لارې قدرت ته ورسول شوه، نو خبره تر بدو بتره شوه. دوی د هغه فکر، گروهې او ارزښت په سپکولو کې تر ټولو اوچت ګامونه واخیستل، چې د هغو د تطبیق بیرغ یې اوچت کړی و. ددې نوي بدلون په پایله کې د هغو سیمو او ښارونو اکثره تحصیل کړي اشخاص د بېلابېلو عواملو له کبله د هېواد پرېښودو ته مجبور شول. دوی هم په نورو ټولنو کې حل شول او یا حلېدونکي دي.

اوس نو په تېرو شلو کلونو کې په افغانسان کې د هر سیاسي بدلون په راتلو سره، تر هرچا دمخه فرهنگي اشخاص او فرهنگي بنسټونه له منځه ځي. ځینې وختونه خو یوازې او یوازې د ذوق او لنډ فکري پر اساس هم ځینې فرهنگي بنسټونه له منځه وړل شوي دي. په دې ډول په شلکلن واټن کې د «مغزونو فرار» په متواتر ډول

دوام پیدا کړې او هېواد له مفکرینو او روڼ اندو څخه تش شو. په همدې زمانې واټن کې یو بل نسل رالوی شو، چې د جگړې له فرهنگ سره لوبېدلی نسل دی. هغه د هغو ارزښتونو نه چندان پروا ساتي او نه پرې پوهېږي، چې زموږ د ټولني رغنده فرهنگي او اخلاقي عناصر یې جوړول.

د جگړې بدمرغی، ناخوالو او اقتصادي ستونزو هم د افغانانو د ځینو مثبتو کلتوري ارزښتونو په له منځه وړلو کې خپل لوی اغېز وښینده.

د مثال په توګه مینه، عاطفه، غیرت او مېلمه پالنه، د افغاني ټولني هغه ارزښتونه دي، چې په سلګونو کلونو کې یې زموږ د ټولني د خلکو پر زړونو حکومت کړی دی، خو اوس د افغانانو په وس کې د مېلمه پالني هغه تاب پاتې نه دی، چې تر جگړې دمخه کلونو کې و. په کابل کې مې یو له زیات شمېر اشخاصو څخه دا اورېدلي، چې «پر مې زړه کېږي چې پلانی مېلمه کړم او د خپل زړه غمونه ورسره تش کړم، خو اقتصادي حالات مې ډېر خراب دي»، اوس اکثره افغانان خپل مېلمه ته د پخوا په شان په خلاص مټ ست او بلنه نه شي ورکولای، که څه هم په زړه کې یې دا هیله غځونې کوي. د عملي وس او امکاناتو د نشت په وجه کېدی شي دا عنعنې ورو ورو د هېرېدو خواته لاړه شي او همدارنګه زموږ د ټولني نور فرهنگي او ټولني ارزښتونه.

(په) او (پر) دوه مترادفي کلمې دي که مخالفې؟

دا ليکنه هغه وخت وشوه چې ليکوال د هيلې مجلې د ليکنو د سمون په کار کې عملاً له دې ډول ستونزو سره مخامخ شو. دا ليکنه بيا د هيلې مجلې په يوه گڼه کې خپره شوه.

کله کله موږ په گڼې او ان په ليکنې ژبه کې دوه يا څو داسې کلمې يوه د بلې پرځای کاروو، چې دمانا له مخې سره څه نا څه ورته وي، خو د بڼې يا شکل له مخې سره بېلې وي. داسې کلمې هم شته چې د شکل له مخې سره ورته يا يو شان وي، خو د مانا له مخې سره مخالفې وي.

هغه کلمې چې د شکل له مخې سره بېلې وي او مانا يې سره ورته او نږدې وي، هغو ته هم مانيزې يا مترادفي کلمې وايي لکه لوی، غټ، ستر او نورې او هغه کلمې چې د شکل له مخې سره ورته وي، خو مانا يې بدله وي هغو ته په اصطلاح همشکله مختلف المعنی کلمې وايي. لکه

لور (طرف، خوا) لور (داس، رېبونکې اله) او داسې نور....

خو اوس راځو دې ته چې ايا په ژبه کې حقيقي مترادفي او هم مانيزې کلمې شته او که نه؟ کله چې موږ له مترادفي کلمې سره د

(حقيقي) لفظ راوړو، نو مقصد مو دادی چې دا هممانيزوالی باید بشپړ حقيقت ولري، يانې سل په سلو کې يوه کلمه د بلې مانا ورکړي او دهغې پر ځای وکارول شي، اوس موږ غواړو دهمداسې يو حقيقت په لټه کې شو، چې ايا په رښتيا هم په يوه ژبه کې دوه حقيقي مترادفي کلمې پيدا کېدای شي او که نه؟

ژبپوهان وايي، چې يوه ژبه کې قطعاً دوه حقيقي مترادفي کلمې نه شته، خو مترادفي هغه شته. د(حقيقي مترادفو) او (مترادفو) کلمو ترمنځ هم يو مانيز تضاد پروت دی، چې د عامو لوستو خلکو سر پرې نه خلاصېږي، خو ژبپوهان او نور متخصصين يې پر تضاد او توپير پوهېږي.

د(حقيقي مترادفو) او (مترادفو) کلمو ترمنځ اصلي تضاد او توپير دادی چې په حقيقي مترادفو کې بايد ديوې کلمې مانا سل په سلو کې د بلې کلمې ځای ډک کړي او دهغې پر ځای وکارول شي، چې دا په يوه ژبه کې هېڅ شونې نه ده. خو مترادفي بيا هغه کلمې دي چې د عاجلې اړتيا او يا د کلمو د تکرار دمخنيوي لپاره يوه د بلې پر ځای کارېږي، خو کله که دهغې کلمې د کارونې دقيق ځای راشي، نو بيا يې موږ له ورايه پر توپير پوهېږو، چې دا مو درسته کارولې که نا درسته؟ لکه په عامه گړنۍ او ان په ليکنۍ ژبه کې موږ د(لوی، ستر، غټ) درې واړه ستاينومونه (صفتونه) په يوه مانا کاروو او کوم خاص توپير په کې نه کوو، لکه احمد ډېر غټ سپری شو، احمد ډېر ستر سپری شو، احمد ډېر لوی سپری شو.

دلته موږ د احمد لپاره دا درېواړه صفتونه په يوه مانا وکارول او ډېر زيات مانيز توپير او تضاد مو هم تر نظره رانغی، خو که همدغه صفتونه بيا بل چپرې پر خپل خپل ځای استعمالوو، نو اوچت توپير به کې لېدل کېږي. لکه احمد ستر جنرال شو، دا ډول ويلاى شو، خو دا ډول هېڅکله نه شو ويلاى چې: احمد لوى جنرال يا غټ جنرال شو. دا هم ويلاى شو چې: د افغانستان ستره محکمه، خو دانه شو ويلاى چې: دافغانستان غټه محکمه. دا هم ويلاى شو، دا ډېر سخت کار دى، دا ډېر مشکل کار دى، خو همدا (سخت) او (مشکل) (سره له دې چې د دوو بېلابېلو ژبو کلمې دي خو (مشکل) هم زموږ په ژبه کې دود دى، بيا به بل ځای کې په يوه مانا نه کارول کېږي، لکه (احمد ډېر سخت سپرى دى) ويلاى شو، خو (احمد ډېر مشکل سپرى دى) نه شو ويلاى، له دې څخه ښکاري، چې يوه کلمه په پوره ډول او سل په سلو کې په هرځای کې د بلې کلمې ځای نه شي نيولای.

ددې خبرې ډاگيزول هم په کار دى، چې کله په يوه ژبه کې د حقيقي مترادفو کلمو دنشتوالي خبره مطرح کېږي، نو له دې څخه موخه د همغې ژبې خپلې کلمې دي، نه له نورو ژبو څخه را اوبنتې او راغلي کلمې. هغه کلمې چې له نورو ژبو څخه راغلي وي کېدى شي، ځينې داسې کلمې په کې پيدا شي، چې دهمدې ژبې دنورو کلمو ځای ونيسي. يانې دخپلې ژبې آره کلمه استعمال نه شي، بلکې له بلې ژبې څخه راغلي، دهغې هممانيزه کلمه استعمال شي.

لکه (ښوونځی او مکتب) چې ښوونځی پښتو او مکتب عربي لفظ دی، په پښتو کې یو ډبل پر ځای استعمالېدی شي. خو په پښتو کې بیا دښوونځي ځای نیوونکې بله پوره پښتو کلمه نه شته.

ددې خبرې علت دادی چې کله دیوې ژبې وگړي دیو قرار داد یا تړون په ډول دیو څیز لپاره یو واحد نوم ږدي، نو همغه نوم بیا دودېږي. یانې پر یوه وخت دیوه څیز یاشي لپاره دوه نومونه نه ایښودل کېږي، البته کېدی شي دیوې ژبې په بېلابېلو گړدودونو کې دیو څیز لپاره څو نومونه وي، خو په ټولیز ډول یوه معیاري ژبه په پام کې نیول کېږي، نو دیو واحد څیز لپاره دوه بېلابېل نومونه نه ایښودل کېږي اونه ورته اړتیا وي.

له دې سریزې او څرگندونو څخه زموږ موخه داده چې په ژبه کې حقيقي مترادفې کلمې نه شته، نو چې نه شته، باید (په) او (پر) هم دوه حقيقي مترادفې کلمې نه وي، ان مترادفې نه وي، بلکې له مانيز پلوه مختلفې دي او مانيز تضاد په کې پروت دی، نو چې دا دواړه کلمې مخالفې او متضادې دي، نو بیا ولې دواړه په یوه مانا او یوه ډبلې پرځای کاروو؟ ددې علت څه دی؟ موږ دا کار په شعوري ډول کوو که ناشعوري؟ او که له کوم ډول ابهام او تپروتني سره مخ یو؟

زموږ په اند ځینې لیکوال په شعوري، ځینې په ناشعوري، ځینې د ابهام له مخې دا کار کوي او ځینې بیا لا دا هم په کې

ووايي چې (په) او (پر) دواړه يوه مانا ورکوي، دا يوازې د لهجو اختلاف دی اوبس.

د ډېر غور او سپړنې وړ خبره همدا ده چې (پر) او (په) لهجوي اختلاف گڼي، نه گرامري، خو اساسي خبره داده چې (پر) او (په) د لهجوي توپير خبره نه ده، بلکې په دې دوو کلمو کې گرامري توپير او مانيز تضاد پروت دی، په لهجوي توپير کې دکلمې مانا نه بدلېږي، کېدی شي شکل او تلفظ يې بدل شي، خو په گرامري جوړښت کې دکلمې مانا بدلېږي، نو کله چې ددوو کلمو مانا سره توپير ولري، دا د ژبې دجوړښت له مخې د ددوو بېلابېلو ماناوو لپاره گومارل شوي دي، نه د واحد مفهوم لپاره، نو کله چې په کلمو کې مانيز تضاد پروت وي، بايد هره يوه پر خپل ځای وکارول شي، نه يوه دبلي پرځای، ځکه چې دجملې او ترکيب مانا ته بدلون ورکوي.

ځينې ليکوال چې په شعوري ډول دا دواړه ناخپلواکه کلمې يوه دبلي پرځای کاروي، دا کار کېدی شي ديوي عقدې او ځپل له مخې وي، چې په دې ډول گرامري يو والي او د ژبې اصلي جوړښت ته زيان رسېږي. ځينې يې په ناشعوري ډول کاروي، دهغو خو گناه ځکه نه ده چې پوهېږي پرې نه او ځينو خلکو ته بيا په کې يو ډول ابهام وي، ددې پرځای چې درست يې استعمال کړي، په غلطه بڼه يې کاروي، لازمه ده چې دلته ددغو دوو کلمو دکارونې پر څرنگوالي بحث وکړو:

(په) او (پر): دواړه ناخپلواکه کلمې دي. ناخپلواکې کلمې هغو ته وايي چې له یو څو غړونو څخه رغېدلي وي، خو کومه بشپړه او تامه مانا نه لري، مانايې دجملې او ترکیب په جوړښت کې څرگندېږي. لکه همدا (په) او (پر). دې کلمو ته په ګرامري ژبه وييکي وايي چې په عربي ژبه کې يې (ادوات) بولي، وييکي هغه کلمې دي چې خپلواکه مانا نه لري، بلکې مانا يې دجملې دجوړښت له مخې څرګندېږي او هم دجملې د مانا دتړښت او جوړښت سببېږي.

د (په) او (پر) داستعمال ځايونه:

الف _ (په): دمکاني حالت لپاره راځي او زياتره وخت ورسره (کې) اوستربل ملګری وي، لکه په کور کې يم. په جام کې اوبه شته، په غرو کې ونې وي، په ځنگله کې ځناور وي. خپله (په) کومه مستقله مانا نه لري، خو په جمله کې يې مانا څرګندېږي او هم دجملې دمانا دتړښت او جوړښت سبب ګرځي، لکه چې پورته جملو کې د يو مکاني حالت څرګندونه کوي. د (په) او (کې) ترمنځ ضرور يو څه وي لکه په پورته جملو کې چې د (په) او (کې) ترمنځ (کور، جام، غرو او ځنگله) راغلي او ديو مکاني حالت څرګندونه کوي.

له مکاني حالت پرته (په) په يوه جمله کې دفاعلي حالت څرګندونه هم کوي، لکه (دا کار زه په خپله نه کوم خو په تا به يې وکړم). ددې جملې مانا داده چې زه ددې کار وس نه

لرم يا يې نه كوم خو په تا به يې وکړم، نو ته يې ترسره کړه،
مانا دويم شخص دکار اجرا کوونکی يانې فاعل شو.

دوسيله ييز حالت ياد دويم فاعل لپاره هم (په) کارول کېږي، په
بېل کار کوم، په تېر لرگي ماتوم، په توپک نښه ولم، دلته لومړی
فاعل خپله شخص او دويم فاعل يا وسيله بېل، تېر او توپک دی.

ب : (پر): هم د (په) په شان نا خپلواکه کلمه او وييکې دی،
چې زياتره په جمله کې د مفعولي حالت، يانې دهغه حالت چې يو
کار پرې اجرا کېږي، څرگندونه کوي او اکثره ورسره (باندي)
اوستربل راځي: پر مېز باندي کار کوم، پر ځمکه باندي کار کوم،
پر اسلامي پوهانو باندي ليکنه کوم، خو کله کله (باندي)
اوستربل غورځېدلی هم شي لکه پر څوکۍ کار کوم، پر احمد
سياسي کار کوم، مانا سياسي سړی ورڅخه جوړوم.

د (باندي) ترڅنگ (سربېره) او (دې) سره هم (پر) راځي، سربېره
پر دې يا پر دې سربېره. لنډه دا چې (په) دفاعلي او (پر) دمفعولي
حالت څرگندونه کوي. زياتره خلك دا دواړه يو بل سره مغالطه
کوي او ديو بل پرځای يې کاروي.

ځينې د (په) پرځای (پر) استعمالوي لکه پر کور کې يم. يو
کتاب کې داسې هم راغلي وو: دجرمني هيئت پر خپل لاس دخپل
حکومت مکتوب امير عبدالرحمن خان ته ورکړ. دلته (پر) غلط د
(په) پرځای استعمال شوی دی، دا داسې مانا ورکوي چې هغه
هيئت پر خپل لاس مکتوب ليکلی يانې ليکل يې په لاس کې
کړي، نه په ځانگړي مکتوب کې، خو که د (پر) پرځای يې (په)

کارولای وای نو مانا به یی همغه شان پوره شوې وای چې
دلیکوال په زړه کې گړخېدله.
په مذهبي، سیاسي او حقوقي لیکنو کې ددې ډول وییکو دقیقه
کارونه ډېره ضروري ده، ځکه چې د متن مانا بدلوي او سرچپه
کوي.

دغو جملوته هم پام وکړئ:
په پښتو ژبه مقاله لیکم: مانا دلیکنې ژبه مې پښتو ده.
پر پښتو ژبه مقاله لیکم: مانا دپښتو ژبې په باب لیکنه کوم.
که چېرې موږ د (په) او (پر) دقیقې کارونې ته پام ونه کړو، نو
ددغو دوو جملو مانیز توپیر به راته څرگند نه شي.

فرهنگي کار قرباني غواري

دا ليکنه د هيلې مجلې د ۱۳۷۶ ل کال په ۶مه گڼه کې خپره شوې ده.

زموږ په ټولنه کې د هر هغه کار چې د ټولنيزو گټو په انډول يې ځاني گټه کمه وي، تر سره کول گران دي، خو څوک چې د دې ډول هڅو بري ته اوږه ورکوي، نو ځان يې بايد د زغم او يو ډول بلهاری (قرباني) په وسيله سمبال کړي وي.

ددې ډول هڅو او کارونو په منځ کې يو هم فرهنگي او يا پوهنيز کار دی، چې تر اوسه پورې لا زموږ په ټولنه کې د ژوند د خړوب او هوساينې پر لومړنۍ وسيلې نه دی اوښتی. بېلابېل لاملونه ددې سبب شوي چې د فرهنگي کار، د فرهنگيانو د هڅو او د پوهنيزو چارو د ارزښت د لوړاوي مخه ډب کړي. په دې ترڅ کې نوبيا د پښتو فرهنگ او پښتنو فرهنگيانو برخه ډېره خواره ده. له ځينو استثنايي حالاتو پرته داسې کمې بېلگې به پيدا شي، چې کوم ټولواک، نيمواک او هم چارواکي د کوم پښتون ليکوال او قلموال ملا د شاباس او آفرين په لاس تپولې وي او د ژوند ناخوالي او د زمانې گردونه يې ترې څنډلي وي. بلکې زموږ فرهنگي برخليک همدا سې راغلی، چې د چاله هڅونې او پالنې پرته به خپل فرهنگي يون په خپله پر مخ بيايو، خپله به خوله تويوو او خپله به يې وچوو،

خو کاشکې چې یوازې همداسې وای او زموږ لیکوالو د چا له مننې او ستاینې پرته د فرهنګي ارمان پر لوري یون کولای، خو خبره داسې نه ده. دلته زموږ فرهنګیان خپل فرهنګ ته د خپل ځاني زیار، مینې او ولولې په نوم دډېرو جرمنو او تورو نو په جېل کې رابنکېل کېږي او کله لا خبره دې ته هم ورسېږي چې سترالهي نعمت (ژوند) یې هم د زورواکو د برچې له اور سره مخامخ شي. زموږ قلموال پر یوه وخت په دوو جبهو کې د مبارزې له چلېنګ سره مخامخ دي: یوه هغه جبهه ده چې لیکوال او فرهنګي د خپل هېوادني فرهنګ او ژبې د پرمختګ لپاره د خپلې ولولې او مینې په ځواک جوړه کړې او له کومې مادې گټې پرته د خپل ژوند خواږه په همدې لاره کې بلهاري کوي او دویم د مقابل لوري هغه یرغلیزه جبهه ده چې ډېر مادي او مانیز ملاتړ یې تر شا ولاړ دی او د فرهنګي بنکېلاک او زبېنناک په زرگونو چلونه او توطیې ورسره مل دي. دوی له خپلو ټولو وسایلو سره زموږ د فرهنګیانو د قلم او فکر د خولو پر جوړو شویو مانیو یرغل کوي او کله چې یې زموږ فرهنګیان د ژوند له سازو سامان پرته د مینې او قلم په ولوله او د قربانۍ په جذبې د مقابلې میدان ته ورواندکي بیا نو پر ډول ډول تورو نو تورنېږي. له بده مرغه چې زموږ د ولس ذهني کچه هم تر ډېره حده داسې ساتل شوې، چې پر ژوند یې ترې د خپلو مینه وړو قدر اخیستل شوی دی، ځکه خو علامه سید جمال الدین افغان زموږ ټولنه د هغو ټولنو په منځ کې ودرولې چې لیکوال یې پر ژوند مړ او پر مړینې ژوندی دی. زموږ په ټولنه کې ډېرې داسې پېښې

شوي او کېږي چې د نړۍ په فرهنگي تاريخ کې داسې بېلگې ډېرې کمې دي. محمد گل نوري د پښتو د ولسي ادبياتو او پښتني فلکور يو لوی خدمتگار دی، يو وخت د ژوند ناخوالو دومره تنگ کړ چې د کندهار په ښار کې د يوې کټوې مستو خرڅون ته کېناست، خو د هغه تر مړينې وروسته د هغه په ياد غونډې وشوې. د مرحوم استاد پښوا مړی ځکه مساپر شو، چې د هغه وخت حکومت هغې الوتکې ته اجازه ورنه کړه، چې د هغه مړی کابل ته يوسي، خو څو کاله وروسته يې د هغه په باب يو ډېر شانداره سيمينار جوړ کړ. له دې څخه ښکاري چې زموږ ټولنه او چارواکي د فرهنگيانو د پوهنيز کار له ارزښته وروسته خبرېږي. دا خبره په دې مانا نه ده چې زموږ ولس له خپلو فرهنگيانو سره مينه او خواخوږي نه لري، بلکې خبره داده چې تر ډېره بريده هڅه شوې، چې زموږ پر ولس د نالوستۍ داسې سيوری خور شي، چې د ولس د ذهن او ليد سترگو نه تورې تيارې تاوې شي، نه يوازې دا چې خپل خدمتگاران ونه پيژني، بلکې خپل ځان هم ونه پيژني او د ذهن زياته برخه يې هغه چا ته متوجه وي، چې د دوی د ذهني ښکېلاک هيله لري او د استاد الفت په وينا دې ته ورسې چې رښتيا هم «موږ خپل خدمتگاران نه پيژنو خو باداران ښه پيژنو» همدغه ستونزې دي چې زموږ فرهنگي بهير يې وخت پر وخت ټکنی کړی دی. يوزيات شمېر تکړه ليکوالو او فرهنگيانو ښه په زغرده تر يوه بريده په ډېره گرمه ولوله فرهنگي هڅې او خدمتونه کړي، خوبيا د زمانې ناخوالو او يادو لاملونو داسې ځپلي چې نه يوازې يې فرهنگي کار

سست شوی، بلکې په تپه ودرېدلای هم دی او لیکوال هم د نهیلیو او د ژوند له ستړیاوو سره مخامخ شوی دی. کله کله لاداسې هم شوي چې لیکوال پر خپل تېر فرهنگي او علمي کار پېنېماني ښکاره کړې او دایې ویلي چې کاش له دې څخه خو مې یو بل کار کړی وای، ژوند خو به مې جوړ شوی و. همدغو ترڅو ناخوالو زموږ د یوزیات شمېر فرهنگیانو ژوند له رواني ناروغیو او مایوسیو سره مخامخ کړی دی. د پورتنیو ټکو له یادون څخه زما موخه همدا ده، چې پښتني فرهنگ ته کار کول دا ټولې ستونزې او کړاوونه لري. هغه ځوان لیکوال او فرهنگیان چې په گرمه ولوله د خپل فرهنگ د خدمت لپاره د مبارزې ډگر ته را دانگي که داسې فکر وکړي چې هلته د هېڅ ډول گټو، امتیاز او نورو هوساینو د شتوالي تصور موجود نه دی او یوازې د قربانۍ په روحیه یې ذهن، قلم او روح وینځلی وي، نو بیا که زموږ فرهنگیان له هرڅومره ستونزو سره مخامخ شي، نه یوازې دا چې فریاد به نه کوي، روحي ستونزې به نه لري، بلکې د خپل فرهنگ د خدمت په لاره کې به له ځورېدلو او کړېدلو هم خوند اخلي.

دخدای پامانی گیله

دا لیکنه د مرحوم ننگیال د مړینې د خبر له اورېدو سره سم
لیکل شوې وه او همغه مهال په هیله مجله کې چاپ شوې ده.

ته بیا تر مور دمخه شوې، تا بیا د ژوند دبدرنگی پر مخ خپیره
ورکړه، ته بیا له خپل هنر سره د وړانگو بنار ته لاړې، ته لکه چې له
تیارو څخه ډېر په تنگ شوې، که څنگه؟ ته خو له هرې تیاری سره
عادت وې، ډول ډول تیاری دې لیدلې وې، سرې، شنې، تورې او
سپینې تیاری. هرې یوې ستا د زړه د هنر د ملکې وزرونه تړل، خو
ته همغسې سرزوری وې، له هرې یوې سره دې د خپل هنر الهه
جنگوله، ځان دې د اورونو په بټۍ کې کړاوه، خو سر دې نه ټیتاوه،
ته هماغه «پښتون وې چې سرتیټی دې... ته هم نه وزده».

خو ته په یوه پټ راز پوه وې، همدا یوه خبره دې له مور په پټه کړې
وه، همدغه یو راز دې مور ته ناویلی پرېښوده، تا ژوند پېژندلی و،
خو مور ته دې نه وو ویلي، ځکه دې نو د سترگو په رپ کې د
ابدیت جام پر سر واړوه، او مور دې د بد رنگ ژوند د دېوال تر شا
پرېښودو، خو مور هم یوه گیله لرو، هغه دا چې تا خدای پامانی ونه
کړه او لاړې، ځکه هر څوک چې له یوې ډلې بېلېږي، نو خدای
پامانی اخلي او بیا ځي. که ستا دا کار په دې نیت وي چې ته تل له

مورې سره حاضر يې او زموږ پر ذهن پاچاهي کوي، نو بيا خو درسته ده، خو که داسې وي، چې تا هلته د نور او بنکلا سمندر ته ځان ورسوه او د خپلو هغو دوو مليونو ستورو په کتار کې ودرېدې چې د بېلابېلو تيارو بنامارانو يې د ژوند د بنکلا دېوالونه ړنگ کړي دي، نو بيا خو مورې هم ځانته د گيلو او مانو حق ورکوو.

ته خو په هره خبره کې د غيرت پر سپين آس سور وي او د هر امتياز پر وخت دې بل څوک تر ځان دمخه کاوه، نو دا ځل ولې؟ لکه چې ابدي سفر دې پر خوندور دی، که څنگه چې يوازې د خپلو ارمانونو پر دلدل سور او پرمخ لاړې؟

دلته خو اوس هم دېرې لوبې روانې دي، ايا له دې لوبو نه ستړی شوي؟ که زړه دې تنگ شو او که نور دې د خپل شعر په رڼه هنداره کې د هغو انځورونه د خپل احساس او عاطفې کېدنه گڼله؟ ته خو حساس وي، ستا پوټکي خو دېر نازک و او چېرته لرې به چې ستا د وطن د غرونو په څوکه کې هم پر کومه څپرې اور ولگېد، نو دلته به ستا له گوگله دودونه پورته شول او کله چې به ستا لیلی (پښتو) ته چا تروې وکتل، نو څنگه به درباندي تبه راغله، څنگه به دې لاسونه ورپرېدل، څنگه به تک سور شوي، څنگه به دې ژر قلم پر کاغذ کېښود او د احساس او ولولو مرغلي به دې وشيندلې.

دا ټولې خبرې به پر ځای پرېږدو، زه اوس خپل غم ژاړم، تا ته چې څومره کوز گوري يم، هغه لاسه کوي، اوس به زه لغمان ته په کومو سترگو ځم؟ زموږ د کور لاره خو ستاسو پر کور تېرېږي، مخکې خو زه د موټر بندي خوا ته کېناستلم، چې ستاسو د کور د شنو ونو

نداره وکرم، او ستا په شتوالي زړه ډاډه کړم، اوس به نوزه له شرمه هم د موټر کينې خواته کېنم، او له شرمه به ستا له کوره مخ اړوم، ما خوتا ته ويلې وو، چې زه او ته نږدې سيمه وال يو، زما جنازه به ستا پر اوږو او ستا به زما پر اوږو کلي ته ځي، اوس نو کومه ده؟ ما خو ستا جنازې ته اوږه ورنه کړه، موږ اوس هم خپل وطن کې مسافر او خپل وطن کې بې وطنه يو، ستا په زړه کې به هم دا خبره تېرېږي، چې زه ډېر دروغجن يم او ماتاته دروغ ويلې وو، کېدی شي ددې غچ رانه هغه وخت واخلي، چې زه هم خو ورځې وروسته ستاسو نوي او لوی کلي ته درشم او هلته رانه مخ واړوې او راته ووايې چې هلته دې را سره څه وکړل چې اوس لادلته راپسې راغلي! خو زه گوره هم چوپه خوله پاتې کېدی نه شم، که نور څه ونه وایم، نو دومره خو وایم چې ته خو بڼه وې، ځان دې له غمونو بې غمه کړ، تا خو ماته ويلې وو، چې دلته به ټول غمونه سره وېشو، تا نو ولې ټول غمونه يوازې ماته پرېښودل او ځانله دې ابدې سفر غوره کړ.

ته خو پر هره خبره ټينگ ولاړ وې، نه دې د سياسي تربور ځواب پرېښوده، نه دې د فرهنگي او نه دې د کورني او کليوال.

ياد خو به دې وي، چې هغه ورځ موږ څو تنه ستاسو د کور ترڅنگ تېرېدو او تا په وچ زور خپل کور ته ستانه کړو. زموږ په ډېر ټينگار سره دې تربور راته بانه کړ، چې د يو پښتون له کوره مېلمه تېرېدل پوهېږې څه مانا لري؟ زه به خپل تربور ته څه وایم؟ موږ خو هغه شپه تا سره پاتې شوو او ستا شمله نوره هم په تربورانو کې لوړه شوه. خو ته گوره بيا غلی او موسکي شوې او له همغې ورځې دې ځان غلی او د

يوه اوږده سفر تکل دې پیل کړ. ته خو بنه پوه وې، چې ستا د ژبې او وطن څومره تر بوران ستا د شعر الهې ترور ته کابو ناست دي، نو موږ دې، دې لېوانو ته یوازې پرېښودو؟ ایا هغه ته نه وې چې د اور او وینو په څلور نیمو کلونو کې دې د زخمي کابل په زړه کې د فرهنګي مینې د رباب تارونه ترنگول، کله چې همدې رباب ته موږ خپلې څنې غوړې کړې، په ولولو او شور راغلو، بیا نو تا خپل سفر پیل کړ. دامنم چې تا ډېرې فرهنګي توري وهلي چې ځلا یې تر ډېره وخته ستا فرهنګي ویاړونه ژوندي ساتلای شي، خو موږ د خپلې مینې د هغې ماتې بېرې په غم کې یو، چې تا غوندي یو ماڼو یې ساحل ته د رسولو جوګه و.

ته کېدی شي بیا له ځان سره موسکې شي او ووايې چې دوی ژوندي مري دي، هسې د ژوند په یوه لوی زندان کې گرځي، څېرې یې د مړو دي، خو خبرې د ژوند یو کوي، خو له دې نه خبر نه دي چې ژوند چېرته دی؟

ته خو زموږ د ژوند په رنگ بنه خبر یې، نو ځکه به موږ پر نه ګرموې، خوزه بیا خپله گیله راغبرګوم، ته نو ولې له موږه پټ او بې له خدای پامانې لارې؟ ته کېدی شي بیا موسکې شي او ووايې چې ته لاتر اوسه د مرګ په خوند خبر نه یې، د مرګ پر بنسټې د باد په شان دي، هغه خو څه رنگ نه لري، چې څوک یې وويني او چاته خبر ورکړي، دا دوه ملیونو نورو دې کله خدای پامانې واخیسته چې ما اخیستې وای؟ خو په دې خبرو له ما نه ځان خلاصولای نه شي، زه خو پوهېږم چې ته څوک وې او څه شی دې لیدلای شول او څه نه؟ ایاته

همغه څوک نه وې چې د «مرغانو په هگيو کې دې د هغو پروازونه ليدل» ايا ته همغه څوک نه وې چې له هيليو، څپر يو او نښترو سره دې خبرې کولې، تا خود مرگ پر بنستو سره دمخه دميني او پيوستون تار ترلې و، خود ا راز دې مور ته نه وايه، نو ځکه زه گيله من يم، که ته هر څه ووايي، چې نه داسې نه ده، زه يې ناڅاپي بللای يم، او ما دخداي پاماني وخت پيدا نه کړ، نوزه بيا وایم چې دا خبره نو د چا ده؟

یو باد را لگېدلی ما له ځانه سره وړي
د زړه آس مې له باره له ارمانه سره وړي.

په پښتو کې د (یاگانو) سمه

کارونه او اړتیا

د پښتو (یاگانو) د سمې کارونې په اړه زما دا لیکنه د هیلې مجلې د ۱۳۷۶ل کال په (۴) ګڼه کې چاپ شوې ده، وروسته مې په دې لیکنه کې څه نورې زیاتونې هم وکړې، چې دادی دلته یې تاسو ته وړاندې کوم.

په پښتو ژبه کې (ی) ګانې د شکل یا بڼې له پلوه پر پنځه ډوله دي چې پخوا د پښتو ژبپوهانو او لیکپوهانو له خوا دا شکلونه غوره شوي او که په اویایمو کلونو کې د باره ګلۍ د سیمینار پرېکړه ورسره یوځای کړو، نو دا شمېر اوس شپږو شکلونو ته رسېږي، دا پنځه یا شپږ شکلونه په حقیقت کې د څلورو بېلابېلو اوزونو بنکارندويي یا استازي کوي، چې دوه یې خپلواک غږونه یا واولونه دي او نور یې د ژبپوهنې د یوې دودیزې نومونې یا اصطلاح له مخې غبرګغږونه یا دیفتونګونه دي.

د پښتو (ی) ګانو دا څلور اوزونه په حقیقت کې څلور مختلف غږونه دي، چې د پنځو نږدې همشکله ګرافیمونو په بڼه افاده کېږي، له همدې کبله دا مختلف او بېلابېل اوزونه په دودیز ډول

د یوه گرافیم (ی گانو) په نامه یادېږي، که په پیل کې د پښتو غږونو لپاره د لیکنېو یا گرافیمونو د ایښودلو پرمهال دې څلورو بېلابېلو اوزونو ته بېل بېل شکلونه غوره شوي وای، نو نن به د پښتو (یا گانو) په لیکنې او گړنې برخه کې هغه ستونزه او ناسم پوهاوی نه رامنځته کېده، چې اوس کله کله په دې برخه کې پېښېږي، خو له دې سره سره پښتو ژبپوهانو او لیکپوهانو هڅه کړې، چې د ټکو او ځینو نښو په زیاتون سره د دې اوزونو د افادې په بڼه کې اسانتیا راولي او د پښتو لیک لوستنه اسانه کړي.

د یادونې وړ ده چې د پښتو (۸) واولونو له جملې څخه دوه یې همدا یا گانې دي، چې دکارونې خورا زیات ځایونه او اړخونه لري. له واول پرته طبعاً کلمه هډو جوړېدی نه شي، نو ځکه که موږ دا دوه واولونه (ي = i) او (ې = e) محاسبه کړو، نو د پښتو کلمو په سلو کې تر پنځه ویشو زیاته برخه جوړوي، د دې واولونو ارزښت په دې کې دی چې نه یوازې د نوم یا فعل په اصلي بڼه کې راځي، بلکې په مغیره حالت کې هم راځي او د پښتو ژبې د گرامر یوه ځانگړتیا یا د ژبني سکښت یو خصوصیت دادی چې فعل، نوم، صفت یا قید پر خپل اصلي حالت سربېره دویم یا مغیره حالت هم لري او د جمعې هم، نو دا دوه واولونه یا (ی گانې) دکلمو په دغسې اوبښتون کې اساسي نقش لري. سربېره پر دې زورکي واله او همزه واله یا (ی = ی) او نرمه یا نرینه (ی) هم د پښتو کلمو په جوړونه کې ډېر نقش لري، نو دا ټول چې سره یوځای شي دا د پښتو کلمو یوه ډېره درنه او غوښنه برخه جوړوي. که چېرې دهغو د ټاکل شویو شکلونو په

واسطه دهغو د اوازونو سمه افاده او ليکنی بڼه ترسره نه شي او يا يوه د بلې پرځای وکارول شي، نو يقيني خبره ده، چې د پښتو متن په افاده او لوستنه کې به ډېرې ستونزې رامنځته شي .
زه دلته غواړم لومړی د پښتو دمروجو پنځه واړو يا گانو د سمې کارونې ځايونه په گوته کړم او بيا وروسته د (ی گانو) په اړه خپل يو نظر او وړاندیز راوړم .

۱- نرمه، زورواله يا نرينه (ی = ay) :

دې (ی) ته نرمه، لنډه، زورواله يا نرينه (ی) وايي او د ژبپوهنې له معمول تعريف سره سم يو غبرگغر يا ديفتونگ گڼل کېږي، چې له يو خپلواک اواز (a) او يو نيمه خپلواک غر (y) څخه رغېدلی دی. سره له دې چې يو شمېر اوسني ژبپوهان د ديفتونگ له معمول تعريف سره موافق نه دي او هر يو، يو بېل اواز گڼي، په هر ترتيب نرمه يا نرينه (ی) له همدغو دوو اوازونو څخه رغېدلې ده او د يوې څپې په شان يو ځل له خولې څخه راوځي. ددې (ی) دکارونې ځايونه په دې ډول دي :

الف - دمفردو مذکرو نومونو په پای کې راځي لکه :

سړی، منگی، لرگی، زمړی، ډانگی، فرنگی او داسې نور...

کېدی شي دا نومونه حقيقي مذکرو يا لفظي .

ب - په ځينو نسبتي صفتونو يا ستاينومونو کې هم راځي لکه:

توريالی، تنگيالی، زمريالی، بريالی او نور...

ج - په هغو فعلونو کې هم راځي، چې دمفرد مذکر نوم لپاره گردان شوي يا اوبښتي وي .

لکه: احمد ډېر ځورېدلی دی، محمود ډېر کرېدلی دی، لاس مې سوزېدلی دی .

د - د ځينو امکاني فعلونو په پای کې هم راځي. لکه :
زړه مې په بنو خبرو رغېدلای شي، استاد د زده کوونکو په بنو اخلاقو خوشالېدلای شي .
وطن په کارونو ابادېدلای شي، ځمکه د بزگر په هڅو زرغونېدلای شي .

۴- څرگنده يا معروفه (ي = i) :

دا (ي) په پښتو کې يو خپلواک غږ (واول) دی، چې په پښتو متن کې ډېره زیاته کارول کېږي، د کارونې ځینې مهم ځایونه یې په دې ډول دي :

الف - دهغو مفردو مذکرو يا نارینه نومونو د جمعې لپاره راځي چې په نړينه (ی) پای ته رسېدلي وي، لکه :

مفرد	جمع
سړی	سړي
زمری	زمري
غویي	غويي
منگی	منگي
لرگی	لرگي

او داسې نور...

ب- دهغو مفردو مذکرو نومونو دمغیره یا دویم حالت لپاره راځي چې په نړینه (ی) پای ته رسېدلي وي لکه :

(اصلي حالت)	(مغیره یا دویم حالت)
(سړی) کار کوي	(سړي) کار وکړ
(بريالی) درس لولي	(بريالي) درس ولوست
(زمري) د ځنگله پاچا دی	له (زمري) څخه نور حیوانات وېرېږي.

ج- د نسبتي صفتونو یا نسبتي نومونو په پای کې هم راځي، لکه:

خوشال	خوشالي	رحيم	رحيمي
خوبښ	خوبښي	کريم	کريمي
سوکال	سوکالي	ابراهيم	ابراهيمي
هوسا	هوسايي		

اونور...

د- په یو شمېر کسبي نومونو کې چې د یوې پېښې یا کسب بنکارندويي کوي، هم کارول کېږي، لکه:

ډولچي، سورنچي، توپچي، موچي، دوبي، جارچي اونور...

ه- په یو شمېر فعلونو، په تېره بیا د حال زمانې په فعلونو کې هم استعمالېږي.

لکه: ځي، راځي، خوري، کړي، څښي، وړي، لولي، ناځي، پاڅي اونور...

۳- اورده، مجهوله يا بنحینه (ي = e):

دا (ي) هم يو خپلواک اواز (واول) دی، چې په پښتو کلمو په تېره بيا په بنحینه نومونو کې زیاته کارول کېږي. دکارونې ځینې مهم ځایونه به یې دلته په گوته کړو:

الف- دا بنحینه (ي) دهغو مفردو مونثو نومونو د جمعې لپاره کارول کېږي، چې په گرده (ه) یا زور (a) پای ته رسېدلي وي. لکه:

مفرد	جمع
ډیوه	ډیوي
بنځه	بنځې
پانه	پانې
مڼه	مڼې
زرکه	زرکې او داسې نور...

ب- دهغو مفردو مونثو نومونو د مغیره یا دویم حالت لپاره راځي چې په همدې گرده (ه) یا زور (a) پای ته رسېدلي وي. لکه:

اصلي حالت	مغیره حالت
(ډیوه) رڼا کوي	د (ډیوي) رڼا تته ده.
(بنځه) د ژوند نیمه برخه ده.	بې له (بنځې) ژوندون گران دی.
(پانه) ورژېده	د توت (پانې) رنگ مې خوبېږي.
(پلوشه) درس لولي	(پلوشې) درس ولوست.

ج - دهغو بنځینه صفتونو د جمعې او مغیره حالت لپاره هم راځي چې په گرده (ه) یا زور (ا) پایته رسېدلې وي. لکه:

مفرد او اصلي حالت	مغیر او د جمعې حالت
(بنه بنځه)	(بنې بنځې)
(بنه بنځه) بنه خوی لري	(د بنې بنځې) به بنه خوی وي
(سره ډ یوه)	(سري ډ یوي)

د - په هغو نسبتې صفتونو او فعلونو کې هم کارول کېږي، چې د بنځینه نومونو لپاره کارول شوي او یا گردان شوي وي، لکه:

له (بدي ورځې) ژاړم	(د بنې ورځې) خاوند شه
(نجونې ژړېدلې)	(خويندې خندېدلې)
(تورې نڅېدلې)	(وراوې تېرېدلې او داسې نور...

ه - په بنځینه ضمیرونو او مفردو حقیقي موشو نومونو کې هم کارول کېږي لکه:

دې، هغې، ناوې، ادې، خواښې او نور...
 ددې (ې) یو بله بنه ځانگړنه په دې کې ده، چې د کلمو په منځ کې هم خپل هويت ساتلای شي او ان که څوک وغواړي په دقیق ډول یې استعمال کړي، د کلمې په سر کې هم خپل هويت ساتلای شي لکه:
 (تېر) دپخوا تېر شوی او (تیر) د دستک او لرگي په مانا
 (پېر) دمهاال په مانا او (پیر) دلارښود یا مرشد په مانا.

۴- زورکي واله (y = a)

زورکي واله (y = a) د ژبپوهنې دهمغو معمولو تعريفونو له مخې يو غبرگغږ دی، يانې له دوو اوازونو څخه رغېدلې ده، چې يو زورکي (a) دی او بل (y) دی چې يو يې خپلواک (a) دی او بل يې (y) نیمه خپلواک يا سيمي اول. په پښتو اوسنۍ الفبې کې د زورکي (a) او زور (a) تفاوت نه ليدل کېږي او دواړه په دې بڼه (ه) ليکي، خو فکر د باره گلي. په سيمينار کې د زور او زورکي لپاره (ه او ه) نښې منل شوي دي او دا يو ښه وړانديز دی. او بل يې (y) نیمه خپلواک غږ دی، د استعمال ځايونه يې په دې ډول دي:

الف - په پښتو مفردو مونثو نومونو کې راځي، کېدی شي دا نومونه يا حقيقي مونث وي يا نا حقيقي، خو په لفظي ډول پرې دمونث اطلاق کېږي. لکه:

ځولی، زمري، نړی، گلالی، ډوډی، څوکی، او داسې نور...

ب - د ځينو هغو نسبتي صفتونو د جمعې او مغیره حالت لپاره راځي، چې په څرگنده (ي) پایته رسېدلي وي. لکه:

اصلي حالت	جمع يا مفرد
خوښي	خوښۍ
تربگني	تربگنۍ
دوستي	دوستۍ
خوشالي	خوشالۍ

دا به په يوه مثال کې هم واضح کړو :

(اصلي حالت) (مغيره حالت)

د احمد او محمود ترمنځ دوستي ده . د احمد او محمود د دوستۍ مزه نه شته .

مفرد

جمع

نن دې په کاله کې خوشالي ده خدای تعالی دې دې وطن ته

د پرې خوشالی راولي .

۵- همزه واله ی (y) :

دا هم یو غیرگڼغږ دی او له زورکي والې (ی) سره یې په سکښت، جوړښت او تلفظ کې هېڅ تفاوت نه شته، یانې دا غږونه په حقیقت کې دیوې څپې په شان یو ځل له خولې څخه راوځي. پښتو لیکپوهانو د زورکي والې (ی) او همزه واله ی (ی) د بېلتون نښه او ضرورت همدا گڼلی چې یوه په نومونو او بله په فعلونو کې راځي. زه به دلته د پښتو لیکپوهانو له خوا د همزه واله ی (ی) د اوسني دودیز استعمال ځایونه په گوته کړم:

الف – همزه واله ی (ی) اکثره د امر او نهې فعلونو په پای کې راځي لکه: کښی، پاڅی، وخورئ، مه خوری، لاړشی، مه ځی او نور...

ب – د ځینو سوالیه جملو په پای کې هم راځي البته دلته هم فعلی حالت څرگندوي لکه: تاسو ټولگي ته راځی، تاسو درس لولی، په علمي غونډو کې برخه اخلی او داسې نور...

د یادونې وړ ده چې همزه واله ی (ی)، زورکي واله ی (ی) او نرمه یا نرینه ی (ی) د کلمو په منځ کې خپل هویت ساتلای نه شي او ځای یې د

خرگندي (ي) شکل نيسي، يوازي دکلمو په پای کې دا (ي) گانې د شکل له پلوه خپل هویت ساتلی شي .

لکه: نړۍ + وال = نړيوال يا کلی + وال = کلیوال

اوس د پښتو (ي) گانو په اړه خپل نظر او وړاندیز وړاندې کوم :

لومړی دنومونو په اړه: پښتو (ي) گانې طبعاً د بېلابېلو اوازونو بنکارندويي کوي، لکه څنگه چې هر اواز خپل یو بېل او واحد نوم لري، نو په کار ده چې دهغه گرافیم یا شکل هم یو واحد او له اواز سره منطبق یو نوم ولري، لکه څنگه چې مور په خپله نوره ابېڅې (الفبې) کې دهر اواز لپاره دگرافیم یو مشخص نوم لرو او هېڅ ستونزه په کې نه وینو، نو دلته هم باید دنومونو د یو والي له لارې دا ستونزه حل شي. په دې برخه کې زما مشخص وړاندیز دادی چې :

(ی = ay) ته دې نرینه (ی) وویل شي، ځکه چې دا د هغې دکارونې له ځایونو او مانا سره پوره پوره مطابقت کوي، په هر ځای کې چې دا (ی) کارول کېږي، فعل وي که صفت او یا که نوم وي، دهغو ټولو خصلت به نارینه وي یا به لفظاً او یا به هم دمانا له پلوه دنارینه ځانگړتیا ترې څرگنده شي، نو د (لنډې) یا (نرمې) (ی) دوه نور نومونه دې ترې حذف شي، ځکه چې له مانا سره یې اړخ نه لگوي، زور واله (ی) یې هم له نامه سره مانیز اړخ لگوي، ځکه چې له زور (a) او سیمي اول (y) څخه جوړه شوې ده . خو نرینه (ی) ورسره تر ټولو زیات اړخ لگوي .

(ې = e): لکه څنگه چې (ي = ay) د نارینه نومونو، صفتونو او فعلونو لپاره راځي، دغسې (ې = e) دموتشو نومونو، صفتونو او فعلونو لپاره راځي، نو په کار ده چې بنځینه (ې) ورته وویل شي، چې له مانا سره یې مطابقت پیدا شي. د مجهولي یا اوږدې (ې) اصطلاحګانې ځکه سمې نه برېښي، چې د (مجهولي) اصطلاح موږ ته مجهوله نه ده او کېدی شي د عربي ژبې او دري ژبې ویونکو ته دا (ې) مجهوله وي او همغه تعبیر دلته سرایت کړی وي، نو کوم شی چې موږ ته مجهول نه وي، ولې د مجهول نوم پرې کېږدو؟
د یوه واول اوږد او لنډ تلفظ کول په مانا کې کوم تغیر نه راولي نو ځکه دا اصطلاح یا نوم هم له مانا سره اړخ نه لګوي، نو که دې (ې) ته همغه (بنځینه ې) نوم ورکړل شي دا کار به د هغې له مانا سره مطابقت پیدا کړي.

د څرګندې یا معروفې (ي = i) نومونه دومره بده نه برېښي، ځکه پښتنو او نا پښتنو ټولو ته څرګنده ده او نور نومونه هم نه لري، نو ځکه که همدا نوم غوره شي، څه ستونزه نه شي راولاړولای.

د زورکي والې او همزه والې (ی، ی) په باب زما نظر دادی چې دا دواړه په حقیقت کې یو اواز دی او یا د یوه غږ دوه شکلوونه دي. موږ په نورو ځایونو کې د پښتو الفبې په برخه کې په واقعیت کې د اوازونو لپاره شکلوونه نه لرو او موږ د اوازونو باقی یا پوروري یو، لکه د زورکي (ə) لپاره هم تراوسه پورې د (ه) شکل او د زور (a) لپاره هم دا (ه) شکل کاروو، سره له دې چې د باره ګلی سیمینار د

زورکي لپاره (ه) شکل غوره کړ، خو تراوسه لاپوره دود شوی نه دی او هم د (u) او (ه) دوو اوازونو لپاره یو شکل (و) لرو، خو دلته بیا د یوه اواز (ay) لپاره دوه شکله لرو: (ی = ی، ی = ی). ژبپوهانو او لیکپوهانو دهمزه والې (ی) د ضرورت وجه (فعلي افاده) گڼلې، نو که د فعل، نوم او صفت د تثبیت لپاره موږ د اوازونو شکلونه بدلوو، نو بیا خو هغه نورې (ی) گانې هم په فعلونو، صفتونو او نومونو کې راځي، نو هغو ته مو ولې بېلابېل شکلونه غوره نه کړل له :

ی = سپړی (نوم)، بریالی (ستاینوم)، کړېدلی دی (فعل)

ی = سپړی (نوم)، ننګیالی (توصیفي یا ستاینوم)، خوري، ځي (فعل)

ی = ناوې (نوم) تودې/سپړې (صفت)، خندېدلې، گرځېدلې (فعل)

نو دلته ولې دا (ی) گانې دمحتوا له مخې پر نورو شکلونو ونه وېشل شوې؟ زورکي واله او همزه واله (ی، ی) په حقیقت کې د یوه اواز بنسکارندويي کوي او د یوه اواز د تثبیت لپاره یوازې یوه گرافیم یا توري ته اړتیا ده او بس. د یوه غږ لپاره د بېلابېلو تورو شتوالی دا مانا ورکوي، چې موږ د یوې ژبې لپاره په یوه واحد لیکدود کې خو الفبېوې ولرو او دا کار د ژبې زده کړه او د تدریس چارې سختوي. نو زما وړاندیز دادی، چې همزه والې (ی) ته هېڅ اړتیا نه شته او دا پر ژبه یو زیاتي بار دی او گټه نه لري، باید له پښتو الفبې څخه حذف شي .

د باره گلی په سیمینار کې چې یوه بله ی (ع) شکل په اختیاري ډول منل شوی، هغې ته هم هېڅ اړتیا نه شته او دا پر پښتو ژبه د اردو ژبې د اغېز بنسټونو کوي او د استعمال ځایونه یې په نورو (یا) گانو افاده کېدی شي .

پښتو لوستونکو ته مې د یاگانو د زده کړې په برخه کې وړاندیز دادی، چې د یاگانو د نومونو د زده کړې پرځای د یاگانو د تلفظ او دهغو د استعمال ځایونو ته زیاته پاملرنه وکړي، نومونه (اصطلاح) کېدی شي دسړي له یاده ووځي، خو د یاگانو دقیق تلفظ او په حافظه کې دهغو د شکل ساتنه د یاگانو له دقیقې کارونې سره مرسته کولای شي. لوستونکي کولای شي، لاندې شعار د یاگانو د استعمال د یوه لنډ فورمول په توگه په پام کې ونیسي او په هره کلمه کې چې (یا گانې) کارول شوې وي، د همدې فورمول له مخې یې د تلفظ په پام کې نیولو سره وکاروي: دا فورمول دادی :

تل دي وي سوله په ټوله نړۍ کې - سره یو شی دا مو شعار دی.

پورتنی فورمول کې د هرې (ی) شکل او تلفظ په پام کې ونیسي او په هره کلمه کې چې (ی) کارېدلې وي هغه له دې تلفظ او شکل سره منطبق کړئ، نو کېدی شي په سم ډول یې وکاروئ .

په ليکوالی کې احتیاط

دا ليکنه هم د هيلې مجلې په پاڼو کې خوندي شوې ده.

د ژوند په ټولو چارو کې پام او احتیاط ته ډېره اړتیا ده، د ورځني ژوند له ترافیکي پېښو نیولې بیا تر سترو سیاسي پېښو پورې هرې یوې کې احتیاط ډېر ضروري دی. که په ځاني ژوند کې احتیاط ونه شي نو فردي ژوند به تباہ شي او که چېرې په ټولنيز او سياسي ژوند کې احتیاط ونه شي، نو ټولنه او هېواد به له سترو ناوړینونو او غمېزو سره مخ شي، په همدې وجه اسلام، نورو اسماني دینونو او ټولنيزو مفکرینو انسان ته د ژوند په ټولو چارو کې د احتیاط سپارښتنه کړې ده.

زموږ د هېواد په سياسي او ټولنيز ژوندانه کې د بې احتیاطۍ، بې غورۍ، افراط او بې تفاوتۍ نتیجه موږ په خپلو سترگو ولیدله او لایې گورو. خو اوس راځو دې ته چې په ليکوالۍ کې احتیاط څه ارزښت، رول او اغېز لري؟

ليکوالی د ټولنيزو چارو د لارښوونې، ځلوني او پرمخنيون يوه غوره وسیله ده او ليکوال د ټولني داسې يو انديال (مفکر) شخص دی چې د ټولني دنورو عادي وگړو په اندول يې د فکر او خيال، احساس، عاطفې او ولولې کچه ډېره اوچته ده، همدارنگه

لیکوال دټولنې یو حساس موجود دی، چې په ټولنه کې دهرډول مثبتې او منفي پېښې پر وړاندې چټک غبرگون ښيي. ځینې وایي چې دلیکوال د وجود پوټکی ډېر نری او نازک دی، نو ځکه خو دهرعمل پر وړاندې ډېر ژر عکس العمل ښيي، دا خبره په دې مانا نه ده چې لیکوال دټولنیزو پېښو او ناوړینونو پر وړاندې دمقاومت تاب نه لري، بلکې خبره دحساسیت او ادراک په ځواک کې ده چې په لیکوال کې دا ځواک ترنورو پیاوړی دی. خو کله کله داسې هم پېښېږي، چې لیکوال دخپلو شفافو ولولو او چټک غبرگون تر اغېزو لاندې د افراط او تفریط داسې پړاو ته ورسېږي چې په دواړو حالتونو کې یې د تعادل پولې نرولي او د بیا راگرځېدنې چانس یې له منځه وړی وي.

دلیکوال خبره دعادي وگړو په څېر نه ده چې تر خولې ووځي او بیا د باد په څپو کې ورکه شي. دلیکوال خبره نه یوازې دیوې ټولنې دپېښو هنداره ده، بلکې دده خپله تذکره هم ده. لکه څنګه چې دیو شخص د هويت په تذکره کې دده اکثره ځانګړنې په ګوته کېږي. دغسې دلیکوال له لیکوالۍ څخه هم دهغه دټولنیز، سیاسي، اخلاقي شخصیت او ټولنیز تفکر ټوله مجموعه راڅرګندېږي او دهغه باطني او ظاهري هويت ورڅخه ښکاري. نو لیکوال ته په کار دي چې خبرې یې په ټول تللې وي. په کتابي او مطبوعاتي بڼه دلیکوال د اند او نظر خپرېدل (توکړو لارو) ته ورته وي، چې بېرته نه راپورته کېږي، نو ځکه خو په کې تر حده زیات احتیاط په کار دی.

په ادبي او څېړنيزو ليکنو کې دليکوال تېروتنه دويم ځل خپله ليکوال او د نورو ليکوالو له خوا سمېدی شي، خو په سياسي ليکنو، د ژونديو شخصيتونو او د سياسي ډلو دتائيد او تردید په باب ليکنې دليکوال خپل فردي مسووليت دی او بل څوک يې دسمون مسووليت پر غاړه نه شي اخيستلای.

يو ليکوال دوست مې يوه ورځ (د طالبانو د واکمنۍ پر مهال) له بهر څخه ماته تېلېفون وکړ، راته يې وويل، چې د طالبانو په باب راته خپل نظر څرگند کړه چې څومره يې وستايو؟ البته دا ليکوال دطالبانو يو اورنی پلوی و، ما ورته وويل: دومره ستاينه يې وکړه چې سبا پېنېمانه نه شي، مانا دا چې دتائيد او تردید، ستاينې او غندنې ترمنځ تعادل ته دې بايد پام وي، داسې نه چې په ستاينه کې دومره وړاندې تللای يې چې دبېرته راگرځېدو پر وخت دې دترديد او غندنې ټول پلونه نړولي وي.

په سياسي او ټولنيزې ليکوالۍ کې بايد ليکوال ځان ته د بېرته راگرځېدو يوه خوندي او ساتندويه لاره او کوڅه هم پرېږدي، چې دخپلې تېرې تائيدونې او ستاينې د پېنېمانۍ پر وخت له هغې څخه گټه پورته کړي، خو که دا لاره نه وي، دليکوال راتلونکي کار ټکنی کېږي او هم دليکوال فکري او اخلاقي شخصيت ته زيان رسي. دی بيا ټولني ته دکوم کار او پېښې دتائيدونې او ردونې لارښوونې نه شي کولای، ځکه چې خلک ورته وايي چې ستا تېرې ستاينې، تائيدونې او ياهم ردونې ناسمې وختلې نو راتلونکي هم همداسې در وېوله.

زما هغه ليکوال ملگری چې مانه یې د طالبانو دستاينې په باب خپل نظر غوښتی و، تقريباً يو کال وروسته يوځل بيا ماته تېلفون وکړ او ويې ويل چې ستا مشوره ماته ډېره گټوره تمامه شوه، ځکه چې ما هغه وخت غوښتل چې ددوی په ستاينه کې ډېر مطالب چاپ کړم او اوس زما نظر ددوی بشپړ مخالف دی او غواړم چې ددوی په غندنه کې يو څو ليکنې خپرې کړم، ما ورته بيا وويل: گوره په غندنه کې هم افراط ونه کړې، د افراطي غندنې او افراطي ستاينې دواړو نتيجه پښېماني ده، ښه داده چې پر احساساتو واکمن شي؛ ښو ته ښه او بدو ته بد ووايي. بله خبره داده چې پر سياسي ډلو او ژونديو سياسي شخصيتونو ډېر باور په کار نه دی، ځکه چې هغوی خوځنده او متحول دي، ناست نه وي او کار يې لا ختم شوی نه وي، کله چې يو سياسي گوند او شخصيت په بشپړ ډول د فعاليت او ازموون له ډگره ووځي بيا دهغو ټول کارونه ارزول کېدی شي. دا په دې مانا نه ده چې څوک دې د واکمن بهير پر وړاندې غلی کېني او هېڅ دې نه ليکي، ليکوال که ددې پېښو پر وړاندې بې توپيره پاتې شي، نو ټولني سره به يې غټ خيانت کړی وي، اصلي خبره داده چې د واکمن جريان د مثبتو او منفي پېښو پر وړاندې مثبت او منفي غبرگون ښودل او د نيمگړتياوو په گوته کول د ليکوال حق دی که چېرې ليکوال د واکمنو جريانونو د واکمنۍ پر مهال هغو ته خپلې نيمگړتياوې او دحل لارې په گوته نه کړي، ولس راوينښ نه کړي، نو بيا خو يې خپل مسووليت نه دی ترسره کړی، کله چې يو

واکمن بهیر له منځه لاړ، ترهغه وروسته خو بیا ورته نصیحت کول بې گټې دي، بیا نو یوازې د هغو دکړنو ارزونه مطرح کېږي. خو دلته زموږ موخه داده چې د واکمن جریان پر وخت باید لیکوال د مثبتو کارونو ستاینه او د منفي هڅو غندنه وکړي او که چېرې جریان داسې وي چې ټول مثبت او یا ټول منفي وي، نو بیا خو یې ستاینه او غندنه هم د همدې معیار او کچې له مخې ده.

په افغانستان کې دمجاهدینو (مختلفو تنظیمونو) د واکمنۍ پر مهال یو لیکوال چې نه غواړم دلته یې نوم یاد کړم راته وویل، چې له (...) څخه چې هغه هم لیکوال و او هم یې یو کمپیوټر لاره او کتابونه به یې کمپوزول، سخته گیله وکړه، دې لیکوال وویل چې زه له هغه څخه سخت خوابدی یم، ما هغه ته د کمپوز لپاره دخپلو شعرونو مجموعه ورکړه، هغه خو اول زما شعري ټولگه ډېره وځنډوله او تر ډېر ځنډ وروسته یې رانه ډېرې پیسې وغوښتې چې د بازار تر نرخه هم ډېرې زیاتې دي، ما همدومره پیسې لرلې چې هغه ته مې دکمپوز لگښت کې ورکړې او چاپ ته څه پاتې نه شوې، نو ځکه دادی زما مجموعه وځنډېدله. کله چې طالبان واک ته ورسېدل ترهغه وروسته مې دا شاعر او لیکوال بیا مخې ته راغی، ما ترې دشعري مجموعه پوښتنه وکړه، ده راته وویل کور دې دهغه لیکوال کمپوزر ملگري ودان وي، چې له ما څخه یې ډېرې پیسې واخیستې او چاپ ته راسره څه پاتې نه شول که زما هغه مجموعه چاپ شوې وای، نو اوس به طالبانو له پوزې

ځورند کړی وم، ما ویل ولې د طالبانو نو ستا پر شعري ټولگې څه کار دی؟ ده وویل: ته خو خبر نه یې هغې کې ټول داسې شعرونه وو چې ما د مجاهدينو او پاتکيانو په ستاينه کې ویلي وو. ما ورته وویل ته خو نو د ډاکټر نجیب او تر هغه دمخه دکارمل په حکومت کې غټ سپری وې، نو تا مجاهدين څه کول؟ هغه راته وویل مجاهدين لا څه کوې، چې ترهغو مخکنیو ته مې هم ډېر شعرونه ویلي، خو هغه مې د مجاهدينو په وخت کې پټ کړل او له دې مجموعې مې وکښل.

د طالبانو د واکمنۍ څلور کاله تېر وو، چې همدا شاعر مې یو ځل بیا مخې ته راغی او ویې ویل چې یون صیب دشعرونو یوه مجموعه مې تیاره کړې، که راته ویې گورې او څه پرې ولیکې نو ډېر به خوښ شم، ما ورته وویل چې همغه جهادي شعرونه دي که څنگه؟ دی له خندا شین شو نه بابا اوس کله دهغو وخت دی، اوس خو وخت بدل دی، ما چې په څو مشاعرو کې د طالبانو په افراطي ستاينه کې ددې شاعر څو شعرونه اورېدلي وو، نو په زړه کې راتېر شول چې دا ځل به یې ټول شعرونه د طالبانو په ستاينه کې وي، ده ته مې وویل، چې پر یو شرط درڅخه مجموعه اخلم چې دطالب په ستاينه کې به یو شعر هم په کې نه پرېږدم، دی یو ځل بیا له خندا شین شو او راته یې وویل چې تاته خو یې دهمدې لپاره درکوم چې زه پرځان نه پوهېږم او ډېره ستاينه رانه کېږي، تاته یې ځکه درکوم هسې نه چې غرق نه شم هغه بل ځل خو خدای بچ کړم هغه .. بچ کړم دا ځل مې ټول امید تاته دی.

پورتنی مثال مې ځکه راوړ چې کېدی شي، زموږ پر یو شمېر نورو لیکوالو هم همدا حال تېر شوی وي او یا پرې تېر شي. داسې ډېر لیکوال شته چې دیوه سیاسي گوند د واکمنۍ پر مهال خپل چاپ شوی هنري اثر په بله واکمنۍ کې چاته نه شي بنسودلای ځکه چې له ده څخه بې ځایه ستاینه شوې وي، دلته هغه لیکوال نه یادوم چې یو سیاسي جریان ته ژمن و او دهغو په گټه یې سیاسي لیکنې کړي دي، هغه خو دخپلې ژمنتیا له مخې اړ و چې دا ډول لیکنې وکړي او یا یې په اصطلاح حق و، خو زما مقصد هغه لیکوال دي، چې نه په کوم سیاسي بهیر پورې تړلي وو او نه سیاسي خلک وو، خو خپل هنري یې دهغو خدمت او افراطي ستاینې لپاره په دې کچه گومارلی و، چې دهمغو سیاسي بهیرونو اصلي غړي او لوبغاړي هم ورته حیران وو او دي.

دطالبانو د واکمنۍ پر درېیم کال دهېواد ورځپاڼې ریس بناغلي ملا عبدالحنان همت ماته وویل: یون صیب واللہ دغه د ورځپاڼو کلکسیونونه مو لټولي وای او هغه شاعران او لیکوال مو په گوته کړي وای چې دې پخوانیو کمونیستانو ته یې لیکنې کړي او شعرونه یې ویلي دي. ما ورته وویل، چې لست ته یې هېڅ ضرورت نه شته، ده وویل ولې؟ ما ویل دغه څه شاعران چې اوس ستاسې ستاینه کوي، همدغه ټول دي، په مشاعره کې کېنه هرچا چې ستاسې ستاینه کوله، جلا کوه یې او حساب ورسره کوه، دهغو لسو تنو نومونه مې ورته واخیستل، چې په تېرو نظامونو کې یې هم ستاینې کولې او اوس یې هم کوي، ما ورته وویل چې

همدغه دي، دا په هر نظام کې همداسې دي، دا به په سباني نظام کې هم همداسې وي او هغه څوک چې اوس ستاسو ستاينه نه کوي، دوی دپروني نظام هم نه ده کړې او د سباني به هم ونه کړي. همت صاحب ماته وويل دا خو دپښه خلك دي، زموږ هره خبره مني، زما چې دکومې موضوع په اړه کوم شعر او ليکنه په کار شي نو عاجل دوی ته تلفون وکړم، دوی بيا دپښه دهمغې موضوع په اړه شعر او يا مقاله ليکلي وي. ما ورته وويل چې دا ډول خلك د هر نظام په کارېږي، تر تاسو وروسته به هم په کار شي، خو د ولس نه په کارېږي.

زموږ يو بل ليکوال بيا يو وخت پر طالبانو دومره مين و، چې په افراطي ستاينه کې يې ډوب و، يو وخت بيا داسې راغی، چې دومره افراطي غندنه يې پيل کړه چې تر تصور نه پورته وه، يوه ورځ يې يو عادي طالب سره دخبرو په ترڅ کې طالبان په داسې افراطي بڼه وغندل چې ان دپښوريانو خبره له الفاظو سره يې هم انصاف ونه کړ، خو طالب ورته په مقابل کې وويل: والله نو موږ خو ساده خلك وو همدا تا او ځينې نورو موږ دومره وستايلو چې موږ اخر دغرور وزرونه وکړل، موږ ويلې چې موږ په رښتيا هم همدومره اوچت خلك يو، که تا دومره ستاينه نه وای کړې، کېدی شي موږ دې افراط ته نه وای رسېدلي. دطالبانو دغرور او نورو بدگڼو عامل چې هرڅه وو پر هغو دلته بحث نه کوو، خو زموږ له ليکوال سره دطالب په فردي منطق کې سخت قوت پروت و. پر دې وخت ما هم ددوی په خبرو کې ځان په دې ډول ورشريك کړ

چې ليکوال ته مې وويل: دا طالبان په پيل کې هم دومره ښه خلک نه وو، چې سل په سلو کې دې دهغو ستاينه وشي او دهېڅ (خو) ځای دې ونه لري او اوس هم دومره بد خلک نه دي، چې هېڅ ښه دې ونه لري او ټول دې بد وي، لکه څنگه چې له تا څخه پخوا په افراطي ستاينه کې تېروتنه شوې، اوس درنه همداسې په افراطي غندنه کې هم تېروتنه کېږي. ليکوال سره له دې چې طالب سره يې ډېر دلايل وويل، خو ماته پرې دهغه منطق قوي ځکه ښکاره شو چې ليکوال خو له اوله طالب هم نه و، نو بيا ولې يې دطالبانو په ستاينه کې تر طالبانو زيات افراط کاوه او هغه هم له همدغې خوږې گوتې نيولې و.

ما داسې ليکوال هم ليدلي، چې يو وخت يې د يو سياسي شخصيت پر ضد گڼې ليکنې خپرې کړي وي او بل وخت يې بيا دهغه دتائيدونې او ستاينې لپاره قلم راپورته کړی دی. چې يوه بله ژوندۍ بېلگه به هم وړاندې کړم.

د ۱۳۵۸ ل کال د مرغومي تر ۶ مې نېټې دمخه يو ليکوال سره له دې چې دخلکيانو دگوند رسمي غړی نه و، خو دهغوی د خوشالۍ لپاره يې دبېرک کارمل پر ضد داسې توندې او تېزې ليکنې وکړې او مطبوعاتو کې يې خپرې کړې، چې خلکيان هم ورته حيران وو، کله چې کارمل د واک پر گدی کېنول شو، نو دا ليکوال ډېر وارخطا شو، د مشورې لپاره دخدای بښلي استاد عبدالروف بېنوا کورته لاړ او ورته يې وويل: هله لار رابښه چې څه وکړم؟ استاد بېنوا ته چې دليکوال اخلاقي ضعف له پخوا نه هم

معلوم و، له ډېره سُخره يې ورته وويل: «هېڅ خبره نه ده، پوستين پردې بل مخ واغونډه» مانا يې دا وه چې ته خو هسې هم په ستاينو او غندنو بلد يې، د کارمل ستاينه پيل کړه. ليکوال هم همدا نصيحت په دواړو غوږو واورېده او هغه يې په ښه پوره صداقت عملي کړ، څه موده وروسته يې د کارمل دربار ته هم لاره پيدا کړه او د ډاکټر نجيب پر وخت يې لا نوره وده هم وکړه. له دې پورته يادونو څخه مې مقصد دا دی، چې بې ځايه ستاينې او غندنې په کار نه دي، کله به څوک يو مقام ته ورسوي، خو هېڅکله هم دخپل وجدان په مانيو کې آرامه ساه نه شي اخيستلای، نو ليکوال ته په کار ده، چې په خپلو ليکنو کې ډېر احتياط وکړي، خپله ليکوالي د افراط او تفريط په سيند لاهو نه کړي، ځکه چې جبران يې بيا ډېر سخت دی، د ليکوال چاپي او خپرني ليکنه توکړي لارې دي، چې بېرته نه پورته کېږي.

آزاد او ترلي مطبوعات

دا ليکله د طالبانو د حاکميت د اوج پرمهال ليکل شوې وه او همغه مهال د هيلې مجلې د ۱۳۷۹ل کال په (۶) گڼه کې چاپ شوې ده.

په هره ټولنه او هېواد کې چې دولتي جوړښت ولري او واکمنه اداره يې د دولت تمثيل وکړای شي، نو د واک همدا جوړښت پر درېيو لويو څانگو وېشل کېږي، چې قضايه، مقننه او اجرائيه ځواک يې بولي. په حقيقت کې همدغه درې څانگې او ځواکونه د دولت اډانه جوړوي. د دولت د رغښت نورې څانگې بيا له همدغو څانگو څخه رابېلېږي او هره يوه د ټولني يوه اړتيا وړ برخه خړوبوي.

د بشري نړۍ په پرمختگ سره يوه بله څانگه هم د دولت په اغېزمنۍ او پرمختيا کې اغېزناکه وگڼل شوه، دا د مطبوعاتو څانگه ده، چې د دولت د څلورم ځواک په نامه يادېږي، مطبوعاتو ته د ټولني اعصاب هم وايي، ځکه چې دنړۍ اکثره فکري بدلونونه او نورې پرمختياوې د همدې خپرونو له لومړني شکل الهام اخلي او د پرمختللي نړۍ فکري جريانونه د همدې مطبوعاتو زېږنده گڼل کېږي. هره ټولنه او دولت د خپل ځان،

ټولنې او ولس له اړتيا سره سمې خپرونې (مطبوعات) لري. داخپرونې بيا د جوليز او مانيز څرنګوالي له پلوه پر لسګونو ډولونو وېشل کېږي. له يوې ډېوالي جريدې او شپېپانې رانيولې تر ټلويزيون او د اوسني پرمختللي انټرنټ تر عصري شبکې پورې ټولې خپرونې (رسنۍ) ګڼل کېږي. خو له فکري پلوه تر هرڅه لومړی، خپرونې يا مطبوعات پر دوو برخو وېشل کېږي: ازاد مطبوعات او ترلي مطبوعات. مور به دلته هڅه وکړو، چې ددې دوه ډولو خپرونو د مانيز څرنګوالي، ګټو، اړتياوو او ضررونو په باب يوڅه رڼا واچوو:

۱- ترلي مطبوعات يا خپرونې:

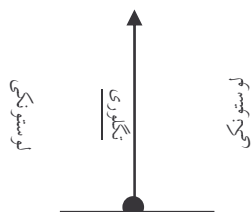
ترلي يا رسمي خپرونې هغه دي، چې په ټولنه کې د دولت او يا واکمن سياسي جريان له خوا خپرېږي او تر زياته بريده د هغوی د خيال او اند بنکارندويي کوي. ترلي مطبوعات د خپلو بڼېګڼو او ګټو ترڅنګ يو شمېر نيمګړتياوې او زيانونه هم لري، چې دلته به ورته اشاره وکړو:

نيمګړتياوې:

په ترلو او رسمي خپرونو کې د انتقاد او نيوکې روحیه کمزورې وي، د ذوق، شوق او پراخ اندو واند (فکر و خيال) وزون په کې ترلي وي، د ټولنې د سمون او رغون لپاره د افکارو تبادلې په کې يا ناممکنه او يا ناسمه وي.

د ټولنې د ټولو اړخونو او پارکو ذوقونه او اړتياوې نه شي خړوبولای. د واکمن جريان د هر عمل او چلند ستاينه کوي،

پرنیمگر تیاوو اود هغو دحل په باب کم بحث کوي، دناخالو په انعکاس کې پوره ونډه نه شي اخیستلای. په رسمي خپرونو کې یوازې د هغو استعدادونو د غورېدو لپاره لاره اوارېږي، چې له واکمن بهیر سره فکري خواخوږي ولري او له هغه سره تړلي وي، شخصي تشبث او ځاني استعداد په کې کمه وده کوي. رسمي مطبوعات خبرتيايي سرچینې گڼل کېږي، خو د ولس او دولت ترمنځ د روحي پیوستون او فکري یووالي د ټینګښت څرگندوی او عامل نه وي، په عمومي ډول رسمي خپرونې د ودې عمودي حرکت تعقیبوي، یانې دا چې درسمي مطبوعاتو د لوستونکو د مطالعې لوری مخ پورته او مستقیم دی؛ کین او بڼې لوري ته کتلاي نه شي، لوستونکي ته لکه د گاهي اس غوندې د فکري او ذوقي سانسور داسې سترگی (عینکې) پر سترگو کوي، چې نېغه اوښودل شوې لار به گوري، اخوا دپخوا نه شي کتلاي. د رسمي خپرونو پرمختيايي تگلوري کولای شو په دې جوله کې افاده کړو:

پیل ټکی

دلته لوستنه يوازې له يوې ټاکلې نقطې څخه پیلېږي او مخ پورته حرکت کوي، بلې خوا ته يې د غورېدو او حرکت امکان نه شته.

د رسمي خپرونو لوستونکو يوه غټه ستونزه دا وي چې څه يې خپله لوستلي وي همغه دکاني کرښه گڼي، ځکه چې د هغوی ذهني وده په ټولو برخو او خواوو کې اندوليزه او متوازنه نه وي، د واکمن جريان يوه موخه همدا وي چې خلک په داسې روحيه وروزي چې دوی يې غواړي. مبتذل، کليشه يي او تکراري مطالب درسمي خپرونو بله نيمگړتيا او ستونزه ده چې د لوستونکو د ذهني ستړيا سبب گرځي او لوستونکي د مطالعې پرېښودلو ته اړباسي. له رسمي خپرونو څخه نيولې بيا تر رسمي ښوونې او روزنې پورې ټول روزنيز بهير له يو ډول مستقيم فشار سره مل وي، مستقيم فشار چې هر ډول وي، پر پلي کېدونکي سخت پرېوزي او د ستړيا سبب يې گرځي.

خو له دې ټولو نيمگړتياوو سره سره رسمي خپرونې يو لړ داسې ستړي او اساسي ښېگڼې او گټې لري، چې هغه د يو ملت په ذهني وده او پرمختگ، د ذوقونو په خړوب او نورو اړتياوو په پوره کولو کې کارنده ونډه لري، چې بل هېڅ کار يې ځای نه شي ډکولای، دلته به د رسمي مطبوعاتو ځينو سترو گټواو ښېگڼو ته هم اشاره وکړو:

درسمي يا ترلو خپرونو گټې:

درسمي يا ترلو خپرونوگټه دا ده چې د ټولني ټول وگړي په يوه روحيه او مفکوره روزي او د ذهني انارشي مخه نيسي، که چېرې په ټولنه کې داسې يو سياسي نظام واکمن وي، چې دخپل ملت لپاره يوه ملي او پرمختيايي ستراتيژي ولري، نو له رسمي خپرونو څخه د ټول ولس د ذهني تمرکز او فکري يووالي لپاره غټه گټه پورته کولای شي.

که رسمي مطبوعات په ملي روحيه سمبال شي، نو په ملت کې به د ملي شعور او ملي پيوستون روحيه پياوړې کړي، د واحد دښمن پروړاندې به يې رواني ځواک غښتلی کړي او په ملت کې د درز اچونې او منفي لېوالتياوو مخه به نيول شي. د رسمي مطبوعاتو بله ښېگڼه دا ده، چې له يوه واحد مرکز کنټرولېږي، ټولني ته د متضادو افکارو د رادننه ايستلو او بيا پرهغو باندې د ټولني د وېش مخنيوی کوي. په رسمي مطبوعاتو کې د اخلاقي انحرافيو مخه هم نيول کېدی شي، يا لږترلږه داسې مسایل نه خپروي، چې اخلاقي نيمگړتياوې ولري او يا ولولې راوپاروي. رسمي مطبوعاتو کې د متوازن وېش امکان ډېر زيات دی، د ټولني هر اړوند پارکي ته وررسېدی شي او دولت د مالي زيان يا سپسېدی په زغملو سره هر هغه چا ته چې اړتيا ورته ولري، خپرونه ور رسولای شي.

په رسمي خپرونو کې بله ښېگڼه دا ده چې اکثره خپرونې د يوې ټاکلې پوهنيزې جرگه گۍ له خوا خپرېږي، معياري ژبه، معياري ليکدود او نور ملي ارزښتونه تعقيبوي، د چا د شخصي

توهين، سپکاوي او يا شرمونې امکان په کې ډېر کم وي، که رسمي خپرونې له مانيز پلوه پر بېلابېلو خپرونو وېشل شوې وي او بيا هره خپرونه خپله يوه موضوع تعقيب کړي، نو د ټولني ټولې خواوې به په متوازنه توگه ورسره وده وکړي، طبعاً د دولت امکانات تر اشخاصو زيات وي، که دولت په رښتيا هم غواړي د خپرونو له لارې خپل ولس ته خدمت وکړي، نو په دې برخه کې رسمي خپرونو ته ډېر امکانات برابرولای شي او رسمي خپرونې د خپلې همدې برلاسي له مخې کولای شي، لوستونکو ته ډېر نوي معلومات وړاندې کړي.

۲- ازادې خپرونې:

لکه څنگه چې مو پورته د رسمي خپرونو نيمگړتياوو ته اشاره وکړه، نو کله چې په يوه ټولنه کې رسمي خپرونې د ټولني د اړتياوو په خړوب کې پاتې راشي، نو ازادو خپرونو ته اړتيا پيدا کېږي.

ازادې خپرونې هم د رسمي هغو په شان زياتې گټې او يو شمېر زيانونه لري، چې دلته به يې د دواړو يادونه وکړو:

د ازادو خپرونو گټې:

ازادې خپرونې په ټولنه کې د سالم انتقاد روحیه رامنځته کوي، د سالم انتقاد په نتيجه کې په ټولنه کې د زغم کلتور پيدا کېږي، د زغم کلتور د ټوکېدو له کبله د ټولني سياستوال د برچې او تورې پرځای د قلم او خبرو له لارې خپل مسايل حلوي.

ازاد مطبوعات د درغلیسو، ټگیسو، برگیسو، رشوتونواو نورو ټولنیزو فسادونو په رسوا کولو کې کارنده ونډه اخلي، نو ځکه خو ددې کارونو عاملین هڅه کوي، چې دخپرونو د پردې پر مخ څرگند نه شي او له خپل پلان کړي جنایت څخه تېر شي.

ازاد مطبوعات د ټولني واکمنو ته لاره بښي، نیمگړتیاوې ورته بیانوي او دا څرگندوي چې که شپه تیاره ده منې په شمار دي؟ د ټولني د برخليک په ټاکلو او د هغې په وده او پرمختیا کې د ټولني وگړي متوازنه او انډولیزه ونډه لري.

ازاد مطبوعات له رسمي هغو سره د مثبت رقابت او سیالی له لارې د ټولني وگړو ته نوي او رنگارنگ مطالب برابروي، چې ټولنه پرې خپل ذوق خړوب کړي.

په ازادو خپرونو کې ډېر هغه استعدادونه غوړېدلای شي، چې په رسمي خپرونو کې ورته چانس نه وي، په ازادو خپرونو کې روزنیزه برخه له کوم مستقیم فشار پرته عملي کېږي. د ازادو خپرونو پرمختیایي تگلوری افقي دی، کین او بڼي لوري ته وده کوي، له یوې واحدې نقطې پیلېږي او دواړو خواوو ته غځېږي. لوستونکي یې هم دواړو خواوو ته وده کوي او خپل ذوق خړوبوي، پر لوستونکي کوم فشار نه شته، هرې خوا ته چې غواړي حرکت کولای شي، لکه په دې لاندې شکل کې:

پیل ټکی

کین لوري لوستونکی

بني لوري لوستونکی

په دې ډول په ازادو مطبوعاتو کې د لوستونکي د استعداد د غورېدنې امکانات زیات دي.

د بنوونې او رزني د اصولو له مخې نامستقيه بنوونه او روزنه تر فشاري هغې بڼه ځکه ده، چې پر لوستونکي باندې له کومې ذهني سترتيا، نارامۍ او احساس پرته عملي کېږي او د هغه د مينې اولېوالتيا کچه اوچتوي.

د ازادو مطبوعاتو له لارې کېدی شي، د ټولني د يوشمېر وگړو ژوند هم خړوب شي او پانگه هم لاسته ورشي، د ازادو خپرونو له دومره بڼېگڼو او گټو سره سره يوشمېر نیمگړتياوې او زیانونه هم لري، چې دلته به د ځينو یادونه وکړو:

نیمگړتياوې اوزیانونه:

هغه ټولني چې ملي پیوستون او یووالی یې بڼه کوشېر شوی نه وي، ازاد مطبوعات کولای شي، په داسې ټولنو کې ذهني انارشي رامنځته کړي، هغه یووالی چې د کلونو په اوږدو کې یا د زورواکۍ او یا هم د نورو عواملو له کبله رامنځته شوی، متضرر کړي او په پای کې فزیکي ټکر ته لاره اواره کړي.

که ازاد مطبوعات دخپلې ټولني ملي گټې په پام کې ونه نیسي، نو ټولنه انحرافي لوري ته کشولای شي.

که چیرې ازاد مطبوعات د اقتصادي گټې له درکه دوراني حرکت ونه لري، يانې خپل لگښت بېرته پوره نه کړي او ورځنۍ پانگه يې زياته نه شي، نوچلوونکي يې مجبور دي له کورنيو او بهرنيو نامشروعو سرچينو سره اړيکي ونيسي او خپله بقا تضمين کړي، ازاد مطبوعات د خپلو شخصي گټو او شهرت لپاره کله کله داسې شيان خپروي چې ټولنه او په تېره بياخوان پښت اخلاقي انحراف ته راکاږي.

کله ازاد مطبوعات تر دې حده هم لاس غځوي چې د خلکو په شخصي ژوند کې مداخله کوي، يا له ځينو اشخاصو حق السکوت اخلي او يا ورڅخه د خپلو تبليغاتي امکاناتو په واسطه د باد بڼکه جوړوي، په دې ډول په ټولنه کې د سالم شخصيت د پاتې کېدنې شونتيا کمزورې کوي. که پر ازادو خپرونو چالاکه، درغلن او فاسق اشخاص حاکم شول، نو ټولنه له ډېرو بدمرغيو سره مخامخولای شي. هغو ټولنو کې چې گڼ قوميزه دي او د ملي ستراتيژۍ بنسټ په کې د کوم قومي واکمن جريان له خوا نه ملاتړېږي، نو ازاد مطبوعات کولای شي، د قومي او سيمه ييزې تفرقي اورته لمن ووهي.

لنډه دا چې که ازاد مطبوعات بيا هم د يوې ملي ستراتيژۍ له مخې کنټرول نه شي، نو ډېر زيانونه راولاړولای شي، په هغو ټولنو کې چې ازادو مطبوعاتو وده کړې او بيا ټولنو د هغو په واسطه دوه اړخيز پرمختگ کړی، هلته د رسمي او نارسمي خپرونو چلوونکي پر څو اساسي موضوعاتو سره متفق وو، لکه

هېواد، ملي ژبه، دين، ملت د ولس بڼپرازي اوځينې نور اساسي توکي، هريوه پورتنيو ارزښتونو ته خدمت خپله دنده گڼله، خو زموږ په شان وروسته پاتې ساتل شوي ټولني کي چې د ازادو خپرونو ډېره کمه تجربه او مزه يې ليدلې، حالات بل ډول دي، دلته د لوستي قشر کچه دومره نه ده، چې ازاد مطبوعات دې بېرته دوراني حرکت وکړي او خپل لگښت دې پوره کړي او نه د واکمنو کلتوري زغم دومره دی چې رښتيا دې هم يوه ازاده خپرونه ومني او وزغمي، خير نو زموږ ټولنه ازادو خپرونو ته اړتيا لري او که نه؟ غواړو ددې پوښتنې په باب څه څرگندونې وکړو:

زموږ په ټولنه کي د ازادو خپرونو اړتيا:

زموږ ټولنه هم لکه د نورو ټولنو په شان ازادو خپرونو ته اړتيا لري، ځکه چې اوسنۍ رسمي خپرونې نه د شمېر او نه هم د څرنگوالي له پلوه د ملت اړتياوې خړوبولای شي. ان د واکمن جريان غوښتنې هم نه شي پوره کولای. د اوسنيو رسمي خپرونو اساسي نيمگړتيا دا ده چې له دې مطبوعاتو څخه د خپرونو ډېرې ژوندۍ، متحرکې او اساسي برخې لکه ټلويزيون او انټرنټ منفي شوي، راډيويي خپرونې کمې شوي او يوازې په سپوره تبليغاتو او د مستقيم فشار پر تبليغاتي وسيلو اوښتي دي. پاتې خپرونې هم د وخت په عصري تخنيکي وسايلو سمبالې نه دي، وچ انحصار پرې حاکم دی او زيروح تصوير چې د چاپي خپرونو اساسي برخه ده، ترې لرې شوی دی. دا چې زيروح تصوير د واکمنو په تعبير له شريعت سره ټکر خوري او ناروا گڼل کېږي دا نو د هغوی خپل

اندود دی، خو که څوک مطبوعات غواړي او بیا د هغو اغېز، نو بیا خو تصویر د مطبوعاتو یوه اساسي برخه ده او هغو ته روح ورکوي، بې تصویره مطبوعات، بې روحیه مطبوعات گڼل کېږي او ډېره سپېره ښکاري. کله چې څوک یوه خپرونه راواخلي، نو لومړی یې تصویر، بیا عنوان او بیا متن ته پام کوي، واکمن وغواړي که ونه غواړي د ډله ییزو رسنیو یوه داسې څپه روانه ده، چې ولس مجبور دی هغو ته مخه وکړي، په نننۍ عصري نړۍ کې د انټرنټ په ناپایه سمندر کې د هېڅ شي کمی نه شته او نه پرې د چا مطلق سانسور څه اغېز کوي. هلته به هرڅوک هرڅه چې غواړي لاسته راوړي، نو بیا به د ازادو خپرونو مخالفین څه کوي؟ ښه به دا وي مخکې تر دې چې د نورې نړۍ فرهنګي یرغل زموږ د ولس پر ذهن خپله څپه خوره کړي، موږ باید خپل مطبوعات ورته قوي کړو. افغانستان کې د گوتو په شمار څو مجلې او اخبارونه خپرېږي او په پېښور کې یو څو عنوانه ازادې افغاني خپرونې فعالیت کوي، چې دا ټولې زموږ د ملت په سلو کې د (۲) برخې وگړو اړتیا هم نه شي پوره کولای، د خپرونو ډېرول زموږ د ملي شعور د بیدارۍ نښه گڼل کېږي او د لوستونکو د شمېر زیاتون څرگندوي، د امریکا متحده ایالتونه به یې د بېلګې په توګه وړاندې کړو: په دې هېواد کې له سلگونو ټلويزیوني چاپنلونو او د انټرنټ پر بېشانه نړۍ سربېره له ورځپاڼې نیولې تر اوونیزې، میاشتنۍ او کالني پورې ټولې (۱۱زره) عنوانه خپرونې کېږي، چې کلنۍ تیراژ یې د انسان تر

تصوره هم اوچتېږي. په دې کې داسې خپرونې هم شته چې هره ورځ په لسگونو مليونو ټوکه خپرېږي او داسې کتابونه هم شته، چې تیراژ يې (۵۰) مليونو ټوکه ته رسېږي. په داسې حال کې چې په افغانستان کې له تعليمي کتابونو پرته، د امير شېرعليخان له وخته تردې دمه پورې د ټولو چاپ شويو کتابونو عمومي شمېر (۵۰) مليونو ټوکه ته نه رسېږي. تېر کال په پېښور کې د ازادو ليکوالو له خوا تر (۲۰۰) عنوانو زيات پښتو کتابونه چاپ شوي وو او دا زموږ په خپرنيز تاريخ کې يو بېساری ریکارډ و. خو د واکمنو له خوا په ټول افغانستان کې د ټولو چاپ شويو کتابونو شمېر لس عنوانو ته نه رسېده، تر دې يو کال دمخه يوازې په لندن کې ټول (۶۰) زره عنوانه کتابونه چاپ شوي وو، چې عمومي تیراژ يې مليارونو مليارونو ټوکه ته رسېده. له دې پرتلنې څخه زموږ مقصد دا نه دی چې زموږ هېواد دې له دې پرمختللي نړۍ سره پرتله شي او څه شی چې هغوی لري بايد موږ يې هم همدا اوس ولرو، بلکې هدف دا دی چې موږ ته يوه ذهني رڼايي وي. په پرمختللو ټولنو کې هم يوازې دولتونو دا کار نه دی کړی، بلکې هغوی دومره کړي چې له خلکو څخه يې د ذهني سانسور او اختناق وېره او پرده لرې کړې ده. که چېرې زموږ په خپل هېواد کې د خپرونو ازادي وای، نو دا (۲۰۰) عنوانه کتابونه ولې هلته نه چاپېدل، هغه په مليونونو کلدارې چې له دې درکه د پاکستان د پانگې برخه شوې، ولې زموږ هېواد ته نه پاتې کېدلې.

ددې خبرې يادون هم ضروري دی، چې زموږ ټولنه له کلتوري، مذهبي او ذهني پلوه دې حالت نه ده رسېدلې، چې د نورو ټولنو په شان دې هرڅه وزغمي او يا دې هرڅه پرې وزغمل شي او هر ډول خپرونوته دې اجازه ورکړل شي، که خو اساسي اصول او آرونه، په پام کې ونیول شي، نو د ستونزې حل راوتی شي.

اسلام:

ټولې خپرونې بايد اسلامي اصول په پام کې ونيسي، يانې د اسلام خلاف بايد نه وي.

افغانستان:

هېڅ خپرونه بايد د افغانستان د خاورې بشپړتيا متضرره نه کړي.

ملت:

هېڅ خپرونه بايد ملت ضد ليکنې ونه لري، بلکې ټولې خپرونې دې هڅه وکړي، چې د پورتنیو درېيو سترو ارزښتونو د پاللو او ساتلو لپاره هاند و هڅه وکړي.

که چېرې ازادې خپرونې د يوې دقيقې، ملي-اسلامي ستراتيژۍ له مخې کنټرول نه شي، نو زموږ خو بيا يوه شاته پاتې ساتل شوې ټولنه ده. دې کې ډېره ازادې د ډېرې انارشۍ په مانا ده. هرڅوک چې هرڅه غواړي هغه به خپروي، ټولنه به بيا له ذهني، قومي، سيمه ييز او مذهبي پلوه ووبشل شي او د هېواد تجزيې ته به لاره اواره کړي. زموږ په ټولنه کې د ازادو مطبوعاتو

چلوونکي هم بايد د خپلو مالي سرچينو خبره سپينه کړي. ځکه چې دلته هېڅ خپرونه که څه هم ډېره بڼه، هم وي بېرته خپل لگښت نه شي پوره کولای، ددې لپاره چې د ولس، حاکمیت او ازادو خپرونو د چلوونکو ترمنځ پوره باور ټینګ وي، بايد مالي سرچینې څرګندې وي.

په اوس حالت کې که زموږ په ټولنه کې د ازادو خپرونو لپاره دغه لارې په پام کې ونیول شي، بې ګټې به نه وي: تر ټولو لومړی بايد خپله دولتي مطبوعات ازاد شي، که دولتي مطبوعات رښتیا هم ازاد شي او د ټولني غوښتنې پوره کړي، نو خو بیا نورو خپرونو ته اړتیا نه احساسېږي، پر اوسنیو دولتي خپرونو واکمن وچ سانسور، د تصویرونو او ژوندیو موجوداتو د تصویرونو نه خپرول، خپله ددې سبب شوي، چې دولتي خپرونې بې ارزښته او یوازې د واکمن جریان د ګټو ښکارندويې وکړي، که واکمن غواړي چې په رسنیز او خبري ډګر کې له نورې نړۍ سره سیال شي، نو د هغو د خپرونو پروړاندې بايد یو خپرنی دفاعي او تعرضي سیستم ولري، که غواړي د انټرنټ په ناپایه سمندر کې دخپل ځان پرضد د زهرجنو تبلیغاتو له توپاني خپې څخه بچ شي، نو انټرنټ کې بايد خپله صفحه او ونډه ولري، که غواړي چې د نړۍ د سلګونو ټلويزیوني چاینلونو ژوندي تبلیغات خنثی کړي، نو بايد دولتي ټلويزیوني چاینل ورته ولري، مانا دا چې انټرنټ ته انټرنټ، ټلويزیون ته ټلويزیون، راډیو ته راډیو، ورځپاڼې ته ورځپاڼه او نورو خپرونو ته بايد نورې خپرونې ولري.

که چېرې دولتي مطبوعات همداسې پر يوه اړخيز واک او سپک روان وي، نو بيا خو دې هغو خپرونو ته اجازه ورکړي، چې د يادو شويو اصولو خلاف نه وي، مالي سرچينې يې هم معلومې وي او له هر پلوه تر دولتي خپرونو څخه بڼې دي، دا خپرونې به تريوه حده د ولس هيلې خړوب کړي.

که چېرې په دې ټولو لارو کې يوه هم نه منل کېږي، نو دا به دا مانا ولري چې زموږ ټولنه له خپلو ډېرو حقوقو، له هغې جملې څخه د بيان له ازادۍ څخه چې خپله يو اسلامي اصل هم گڼل کېږي، بې برخې ده.

د فرهنگي کار وېش

دا ليکنه زما په مديريت، د شمشاد مجلې په وروستۍ
کچه کې د سريزې په توگه راغلې ده.

په هره ټولنه کې چې د هغو د وگړو ترمنځ د کار وېش رامنځته شي، نو هم ورسره د ټولني پرمختگ ته لاره اوارېږي، هم کار په ښه ډول ترسره کېږي او هم د کار پراجرا کوونکو باندې فشار کمېږي. د اوسنۍ نړۍ او د پرمختللو ټولنو د پرمختگ يو اساسي علت همدا دی چې کارونه يې تخصصي او ځانگړي کړي دي، هر څوک چې په کوم کار کې مهارت لري، همغه ورته سپارل کېږي او ترسره کوي يې.

له نن نه لس کاله وړاندې (د ۱۳۲۹ل کال د لړم پر ۲۵ مه نېټه)، په کابل کې (خوشال فرهنگي ټولنه) جوړه شوه، ددې ټولني د جوړېدو اساسي هدف دا و چې افغاني ملي فرهنگ او د هېواد ملي ژبې ته زيات او وړ خدمتونه وکړي.

ټولني دخپل ښه انسجام، اوډون او پرمختگ په هيله د خپلې کړنلارې، تگلارې او د ارمان پلي کېدو لپاره په خپل تشکيلاتي جوړښت کې تر (۱۵) زياتې بېلابېلې څانگې جوړې کړې، لکه د

شعر خانگه، د داستان خانگه، تياتر او موسيقي خانگه، د کره کتنې، خپرنې، ځوانانو او نړيوالو اړيکو خانگې او داسې نورې... ددې خانگو لپاره داسې کسان دمسولينو په توگه وټاکل شول، چې هم يې مسلکي مهارت درلود، هم يې واک و ځواک او هم يې خپله له همدې کار سره مينه او لېوالتيا وه، نو ځکه خو ټولني د يو کال په بهير کې وکړای شول، تر لسو زياتې علمي او ادبي غونډې جوړې کړي او څلور عنوانه کتابونه خپاره کړي. ددې کار د پرمختگ اساسي علت دا و چې کار اهل کار ته ورسپارل شوی و. که چېرې پر هېواد باندې د ناوړين له پاسه بل ناوړين نه وای راغلی، نو زيات اټکل او باور و چې دې ټولني به ډېر زيات فرهنگي کار کړی وای.

زه (يون) پر هغه وخت د خوشال فرهنگي ټولني په چوکاټ کې د ځوانانو د ادبي انجمن (خانگې) مسول ټاکل شوی وم. کله چې د ۱۳۷۱ل کال په پيل کې په افغانستان کې دولتي او سياسي نظام سره وپاشل شو، نو د خوشال فرهنگي ټولني اکثره غړي په تېره بيا د لارښودې شورا غړي، مهاجر او د نړۍ په يو شمېر هېوادونو کې خواره شول، د ټولني دفتر لوت او فرهنگي کار هم تر يوه وخته پورې پر تپه ودرېد، خو موده وروسته په کابل کې د خوشال فرهنگي ټولني لارښودې شورا او اجرائيه هئيت يو شمېر غړي سره جرگه شول او پرېکړه يې وکړه چې د حالاتو له پېچلتيا سره سره هم بايد موږ خپل فرهنگي کار ته دوام ورکړو. څرنگه چې هغه وخت د زيات فرهنگي کار لپاره حالات پوره مساعد نه وو، د

اکثرو مشوره او پرېکړه دا وه چې موږ به په اوس وخت کې یوازې د شمشاد مجلې او ځینو نورو کتابونو د چاپ او خپراوي په واسطه د خوشال فرهنگي ټولني نوم ژوندی ساتو او کله چې بیا حالات بڼه شول، نو پر هر اړخیزو فرهنگي کارونو به لاس پورې کړو.

د شمشاد مجلې لومړۍ گڼه د ۱۳۷۰ل کال په بهیر کې د خوشال فرهنگي ټولني د لارښودې شورا د څو تنو غړو په علمي او تخنیکي هلو ځلو، د پوهنمل بریالي باجوړي په مدیریت او د احمد تکل په مرستیالی څیره شوه.

د ۱۳۷۱ل کال د ناوړو حالاتو له امله استاد باجوړی هم د ټولني د یو شمېر نورو غړو په څېر پېښور ته راغی، په کابل کې د ټولني لارښودې شورا او اجرائیه هیت پاتې غړو د شمشاد مجلې مدیریت زما او مرستیالي یې دلال پاچا ازمون پر غاړه کړه.

تر ۱۳۷۲ل کال وروسته له لومړۍ گڼې پرته دادی تردې گڼې پورې موږ (۱۲) پرله پسې گڼې په ټکنی او ځنډني ډول خپرې کړې، د مجلې ټکنی کېدل او ځنډ بدل، له دې امله وو، چې مجلې هېڅ ډول مالي پانگه نه لرله، یوازې د ځینو فرهنگیانو او فرهنگپالو پر مرسته او بسپنویې ډډه لگوله. د ټولني د اصلي غړو تیت وپرک کېدل بله رېږه وه چې د مجلې پر وخت چاپول یې ناشوني کړي وو او همدارنگه د ځای او چاپېریال بدلون بل عامل و چې موږ یې بېوسه کړي وو، خو له دې ټولو ستونزو سره سره موږ یوازې دوامره وکړای شول چې مجله نیم ژواندې وساتو.

د یادولو وړ بله خبره داده، چې د شمشاد مجلې د ټولو گڼو په خپراوي او د لیکنو او چاپ لگښت په برابرولو کې د هېواد د تکره لیکوال سرمحقق زلمي هېوادم مل مرسته او لاسنیوی ډېر اغېزناک او مثمر و، که چېرې د هېوادم مل صاحب مرسته، منډې ترې، هڅونه او هر اړخیزې مرستې نه وای، نو (شمشاد) به درېیمې گڼې ته هم رسېدلې نه وای.

کله چې مور په پېښور او کابل کې د یو شمېر نورو نویو او اغېزناکو فرهنگي فعالیتونو لپاره هلې ځلې پیل کړې او په دې دواړو ځایونو کې مو مسولیتونه او کارونه ډېر زیات او درانه شول، نو شمشاد نوره هم پسې ټکنې شوه او کله چې بیا هېوادم مل صاحب له پېښور نه جرمني ته لاړ، نو د مجلې په چاپولو کې نور ځنډ هم پېښ شو.

له ډېره وخته راهیسې زه په دې فکر کې وم، چې د شمشاد مجلې پازوالي (مسولیت) خپله هېوادم مل صاحب ته وسپارو، ځکه چې شمشاد یوه علمي او اکاډمیکه مجله ده او د هېوادم مل صاحب له آر مسلک سره ښه اړخ لگوي او هم یې دی په ښه څرنگوالي سره ترتیبولای او چاپولای شي، خو بیا به مې ځکه جرئت مړای شو چې ما ویل نه چې د هېوادم مل صاحب په زړه کې څه ونه گرځي، چې زه له کاره اوږه تشوم او دده پر گڼو بوختیاوو سر بېره ددې کار ټول بار هم ده ته ورسپارم.

خو کله چې هېوادم مل صاحب جرمني ته لاړ، نو مور ټولو ته خو څرگنده وه، چې هغه د فرهنگي کار و زیار دومره مېړنی دی، چې

هېڅکله هم وزگار کېناستل خوند نه ورکوي، ضرور به يوه مجله او يا خپرونه راوباسي، نو چې بله نوې خپرونه پيلوي، بڼه به دا وي هغه خپرونې چې د له منځه تلو په حالت کې دي او يا ځنډنې دي، هغه له مرگ او ځنډه راوژغوري. په همدې فکر کې وم چې د هېواد پياوړې ليکوال (زرين انځور) له جرمني څخه پېښور ته راغی او د هېواد مل صاحب د اوسنيو فرهنگي بوختياوو او پلانونو په باب يې راسره خبرې وکړې، انځور صاحب وويل چې ما په زړه او ذهن کې يوه نقشه جوړه کړې چې که چېرې تاسې ورسره موافق يئ نو بيا کېدی شي چې پر هېواد مل صاحب فشار راوړو او دا خبره پرې ومنو. البته دا خبره ما تراوسه له هېواد مل صاحب سره شريکه کړې نه ده، خو که تاسې موافق ياست او بيا موږ او تاسو ټول له هېواد مل څخه هيله وکړو، نو زما باور دی چې وبه يې مني.

انځور صاحب وويل: زما طرحه داده چې پر تاسې باندې هم کارونه تر حده زيات شوي او بڼه زيات مصروفيت يې، د شمشاد مجلې مسوليت هم ستاسو پر غاړه دی، مجله ډېره ځنډنې شوې که ددې مجلې مسوليت هېواد مل صاحب ته وسپارو يو خوبه مو دا مجله له ځنډني حالت نه را ايستې وي او بله به مو د همدې مجلې له لارې خوشال فرهنگي ټولنه هم له هېرېدو څخه ژغورلې وي.

ما چې د انځور صاحب دا نظر واورېد، نو لکه يو دروند بار مې چې له اوږو لرې شوی وي، ورته مې وويل چې ما خو له شرمه غږ نه کاوه، تر يو کاله زيات وخت وشو، چې په همدې فکر کې يم، دا خو داسې کار دی چې هم ثواب دی هم خرما؛ هم به مجله چاپ شي هم

به ټولنه له هېرېدو څخه وژغورل شي او هم به د هېواد مل صاحب په شتوالي کې د مجلې پوهنيز او اکاډميک څرنگوالي او څومره والي ته زيات کار وشي. دا خو نور اعلى نور شو.

څو ورځې وروسته مو په پېښور کې د خوشال فرهنگي ټولني د لارښودې شورا غړو يوه غونډه جوړه کړه او په هغې کې مو همدا خبره مطرح کړه، هغو ټولو همدا نظر معقول وگاڼه او ويې مانه، بيا مو هېواد مل صاحب ته د ټولني د لارښودې شورا د غړو وړانديز ورولېږه او هغه ومانه.

په دې ډول موږ د شمشاد مجلې د ژغورنې لپاره يوه گټوره هڅه وکړه، زه باور لرم چې د هېواد مل صاحب په هڅه، کاروزيار به (شمشاد) رښتيا هم (شمشاد) شي، پښتو ادب او هېواد ته به غوره خدمتونه وکړي.

زه په داسې حال کې چې هېواد مل صاحب ته مبارکي واييم او د هر راز فرهنگي کار او همکارۍ ژمنه ورسره کوم، له درنو لوستونکو څخه د مجلې د چلوونکي له دريځه خدای پاماني اخلم، خودې سره سره ددې خبرې يادول هم ضرور بولم، چې له مجلې سره به هر ډول ليکنۍ او نوره تخنيکي همکاري کوم.

په ټوله فرهنگي مينه

محمد اسمعيل يون

گران خوشال روھي ته داوښکومراوی

ليک

دا ليکنه ما د خدای بښلي استاد روھي د مړينې د خبر په اورېدو سره چې پر همغه شپه له بي بي سي راډيو څخه خپور شو، کړې وه. دا ليکنه بيا په شمشاد مجله، د استاد روھي ياد، اثر او ځينو نورو خپرونو کې خپره شوې ده.

ته يوازې وي؟ تادخپل پلار جنازه يوازې پورته کړه؟ هغه خود علم اوپوهې يوغرو. تادهغه روح ته څنگه اوږه ورکړه؟ تاپه کوم زور هغه له ځمکې پورته کړ؟ ايا نهيلی نه شوي؟ شاوخوا دې ونه کتل؟ کتلي به دې وي! څومره به نهيلی شوی يې! هېڅوک به نه وو، ته به يوازې وي! گن شمېر خپلوان به دې سترگوته ودرېدلي وي، وطن به دې ياد شوی وي، کلی به دې ياد شوی وي، خپله هديره به دې ياده شوې وي! اوکه يوازې په غمونو کې به ډوب وي او دميني دغره جنازه دې وړله؟ ووايه «اجمل» هم درسره و اوکه نه؟ کټ خوڅلور بازوگان لري او تاسو خودوه وروڼه وي. ووايه نور بازوگان چانيولي وو؟ خپلو که پرديو؟ اجمل خوبه تل دگل په شان غورېدلی

و، ووايه دخپل پلارد عاطفي مينې د برجونو نړېدو د هغه گل
ځواني دملاتير کوږ کوږ که نه؟ موږ ډېر لري وو، ډېر بې وسه ،
خوتاسې به ډېر ډېر بې وسه وي. ضرور به مو دخپل وطن هربوتی ،
هره تره اوهرسې سترگوته ودرېدلي وي !

روهې صاحب خوله خپل هېواد سره ډېره مينه درلودله . وايي چې
دمسافروپه پردي وطن کې ځنکدن ډېر سخت وي ، خپل وطن يې
سترگوته ودرېږي . ووايه دروهې صاحب ځنکدن څنگه و؟ خپل
وطن يې سترگوکې ډېر گرځيده که څنگه؟ ايا د ځنکدن په وخت کې
مو د هغه مخ دوطن قبلې ته رارولې وکه نه؟ او که دا ارمان موهم
ورته پوره نه کړي؟

له مانه خوبه ډېر گيله من وي، ځکه زما اوستا خود زړه ياري وه،
کاشکې خدای پاک پر مينې نه وای مين کړی، که نه نواوس خوبې
بايد وزرونه را کړي وای چې دخپلې مينې د ځنکدن وروستي سلام
ته خو ورغلی وای . زه زړه چاته تش کړم . ته خوبه وي له نړېدې دې
د عواطفواو مينې دکوه طور جنازه وليدله او تنده به دې بنه ماته
کړې وي، خوکاشکې يو ځل يو بل سره مخ شو او خپل زړونه يو د بل
پر زړه کېږدو او وگورو چې د چاپه زړه کې دا ورغرونه زياتې زلزلې
کوي .

روهې صيب په پردېسۍ کې د ابدې سفر لمن ونيوه، گورۍ چې
امانتي يې گور کې کېږدئ، که بيا موږ کې متره پيدا شوه، نو هې
به يې خپل هېواد ته راوړو. د پښتنو د يو بل پوهاند په شان يې پر

قبر وليکي چي: «دا د پردېس محمد صديق روهي قبر دی که پښتنو زلمو کې چېرې متره پيدا شوه، نو هډوکي دې خپل وطن ته يوسي» بيانوکه يو وخت زموږ د کړېدلي او مړاوي ملت روح وغورېده، نو بيا به يې دهېواد په مينه کې ستړي هډوکي، خپل وطن ته راوړي او زموږ ددې مسافر پوهاند تکلی روح به آرام شي.

په ټپي مينه

ستا بوسه يون

۲۹-۲-۱۳۷۵

کابل-افغانستان

اوسني استوگن ادبي بهير ته

يوه لنډه کتنه

دا ليکنه د باختر مجلې د ۱۳۷۸ل کال په لومړۍ گڼه کې چاپ شوې ده، په دې ليکنه کې د طالبانو د واکمنۍ تر پيل وروسته دوه-درې کلن ادبي بهير څېړل شوی دی.

په هره ټولنه کې سياسي، پوځي او ټولنيز شرايط د هغې ټولني د ژوند په بدلون او اوښتون کې زيات اغېز لري. ادبيات د ټولني د عواطفو او اخلاقو هنداره گڼل کېږي، د ټولني بنسټگنې، بدگنې، دردونه، غمونه، خوښي او سوکالي ټول په ادبياتو کې خوندي او له يوه پښت نه بل ته لېږدي. له همدې کبله خو وايي چې «ادبيات د ټولني وجدان دی». د جگړه ييزو شېبو ادبيات طبعاً د جگړې رنگ لري، ضرور به د غم، درد، وینو او مرگونو انځورونه پکې وي. اوس چې موږ د هېواد په داخل کې خپل ادبي بهير ته گورو، نو د واکمنو شرايطو څرگند او نيمه څرگند انځورونه مو تر سترگو کېږي. له څو کالو راهيسې چې زموږ ټولنه د پرمختگ پرځای د شاتگ پر لوري روانه ده او د ژوندانه بېلابېلو خواوو ته درانه زيانونه اړول شوي، ادبيات او

ادبي بهيرونه هم زيانمن شوي دي. خو که د ټولني د نورو خواوو په انډول د ادبياتو زيانمني، ټکنې کېدل او پرشاتگ په پام کې ونيول شي، نو ادبيات او ادبي بهيرونه هغومره نه دي زيانمن شوي لکه څنگه چې د ټولني د ژوند نورې خواوې ټکېدلي او زيانمني شوې دي. ددې يو علت به هم دا وي چې ادبيات د يو فزيکي موجود په توگه د يو اثر تر چاپ وروسته مطرح کېږي، د جگړې ځانگړنې دادي چې لومړی فزيکي ودانۍ رنګې کړي او بيا ذهني او مانيزه شتمني.

د افغانستان د تېر شل کلن ناوړين په بهير کې هر سياسي پړاو او پوځي بدلون پر ادبياتو خپل اغېز شيندلای دی. سره له دې چې ددې شل کلن ناتار اورنيو شېبو زموږ له ادبياتو، سره ليکه راوتاوه کړې ده خو دې سره سره په هر سياسي او پوځي پېر کې ادبياتو او ادبي بهير د خپلو ځينو ځانگړنو له مخې له يوه پړاو څخه بل ته توپير موندلای دی.

زه غواړم د ۱۳۷۵ل کال د تلې مياشتې تر پنځمې نېټې وروسته چې په هېواد کې يو بل سياسي، پوځي او ان فزيکي بدلون راغی، پر ادبي بهير يو څه رڼا واچوم:

له ۱۳۷۵ل کال راهيسې د هېواد په استوګن ادبي بهير کې د ادبياتو د نورو برخو په انډول شعر يا نظم، زيات مطرح شو. ددې وجه داده چې له نظم څخه د سياسي موخو لپاره گټه واخيستل شوه. څرنگه چې په افغانستان کې مطبوعات د نورې نړۍ په انډول زيات شاته پاتې دي او هم د ټولني اکثريت برخه نالوستې ده، نو له

دوی سره د ذهني اړیکو د ټینګولو او پر دوی اغېز شیندلو لپاره شعر یا نظم تر ټولو ښه وسیله شوه. پر موسیقي، سینما، تمثیلي ټوټو او ځینو نورو تفریحي پروګرامونو ټینګ او سست بندیز هم (نظم) ته ددې لاره اواره کړه، چې ځینې خلک ترې د (ترنم) په بڼه د موسیقي خوند هم واخلي.

تر ۱۳۷۵ل کال وروسته په کابل او ننګرهار کې څو ځله لویې مشاعرې وشوې چې په لسګونو، نه، بلکې په سلګونو شاعرانو او ناظمانو پکې ګډون وکړ، ځینو ته د خپل کلام د اورولو نوبت هم ونه رسېده، خو په همدې بهیر کې د څو علمي او ادبي سیمینارونو د جوړولو هڅه هم وشوه او ځینې جوړ هم شول، خو په دې پرې سختۍ د سیمینارونو لپاره په ټاکلې برخه کې لیکنې برابرې شوې. له شعر یا نظم سره د هر یو لوستي او نالوستي مینه ځکه ده چې یو خود لوستو پر وخت د پر وخت نه غواړي او بل هغه څوک چې نالوستي دي، هغو ته خود د (ترانو) په بڼه له راډیو څخه وړاندې کېږي او د هغوی د ذوق د خړوبېدو سبب کېږي. له همدې کبله خو په راډیو کې هغه (وخت) چې پخوا به موسیقي ته ورکول کېده، اوس ترانو ته وقف شوی دی. په راډیو کې داسې نظمونه هم خپرېږي چې ان د سیاسي تبصرو ځای نیسي او د حکومت د رسمي نظر بنسټګارندويي کوي.^(۱)

په هرات، کندهار، غزني، کابل او ننګرهار کې چې کومې خپرونې کېږي په هغو کې نظم ته ځانګړی ځای ورکړی شوی دی.

نظم ته د ځانگړې پاملرنې له کبله خو د «اسلامي امارت» په نوښت د شعرونو دوه کتابونه: (پگړۍ کې کم نه يې له کاکله گلله) او (اهاړ) هم چاپ شوي دي. په داسې حال کې چې په نورو برخو کې کوم کتاب نه دی چاپ شوی، يوازې په فرهنگي برخه کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت له خوا د افغانستان د فرهنگ د بيا رغونې په باب د جوړ شوي سيمينار د مقالو مجموعه چاپ شوې او په سياسي برخه کې د اسامه بن لادن په باب د شوي سيمينار د مقالو مجموعه چاپ شوې ده.

هغه شاعران چې په هېواد کې استوگن دي هغوی هم د خپلو نورو ليکنو په انډول شعري مجموعې زياتې چاپ کړي دي. په همدې دريو کلونو کې يوازې ځوان شاعر عبدالغفور لېوال د شعرونو درې ټولگې، ځوان شاعر قاضي محمد حسن حقيار د شعرونو يوه ټولگه، د ځوان شاعرانو عبدالعزيز غيرت، اجمل اند، صديق الله بدر او نور محمد لاهو د شعرونو يوه مجموعه چاپ شوې دي. په تنگهار کې د څو تنو ځوانو شاعرانو گډ شوي جونگ (په سيله کې گلابونه) هم چاپ شوی دی، له دې څخه دا خبره څرگندېږي چې په هېواد کې د ادبياتو د نورو برخو په انډول شعر يا نظم ته پاملرنه زياته ده. په همدې بهير کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت د شعر او ادب د ادارې په چوکاټ کې په ځينو سيمو کې د ليکوالو ټولني هم جوړې شوي، چې کولای شو د «الينگار فرهنگي يون» او د «خوست ادبي ټولنه» د بېلگې په توگه ياد کړو.

ددې دواړو ټولنو د هرې يوې غړې له پنځوسو څخه تر سلو تنو پورې رسېږي. ددې دواړو ټولنو اکثره غړي شاعران دي او ځينې يې بيا د ادب په نورو څانگو کې هم ليکنې کوي. پخپله په کابل کې د اطلاعاتو او کلتور وزارت د شعر او ادب اداره هم په منظم ډول په هرو پنځلس ورځو کې يو ځل د کره کتنې غونډه کوي او هغې کې د ځوانو شاعرانو او ليکوالو شعرونه او لنډې کيسې ارزول کېږي.

که په ټولنيز ډول د هېواد اوسني ادبي بهير ارزول کېږي، نو سپری ويلي شي، چې د شعر او نظم برخه يې زياته گړندۍ او غوښنه ده، د ادب بله هېڅ څانگه ورسره د پرتلې وړ نه ده، په ځانگړي ډول د څومره والي له پلوه.

د څرنګوالي له پلوه هم سپری د هېواد اوسني شعر ته ډېرې هيلې لرلاي شي. له منظومو ترانو او شعاري نظمونو پرته چې د وخت د غوښتنو پر بنسټ رامنځته شوي او موسمي عمر او بڼه لري، نور گڼ شمېر داسې شاعران هم شته چې شعرونه يې له هنري ارزښتونو څخه ډک دي، د ټولني ډېره بنکلي انځورگري يې کړې ده او شعر ته يې د تلپاتې او ياهم د ډېر عمر جامه جوړه کړې ده. که د تنگهار، خلافت، کندهار او کتاب مجلې، د هېواد، انيس او تنگهار ورځپاڼې وکتل شي، نو د شعر په پاڼو کې يې يو شمېر بنکلي شعرونه موندلای شو، چې د بشپړو هنري بنکلاوو لرونکي دي. همدارنگه د راډيو له څپو څخه هم کله کله ځينې شعرونه خپرېږي چې د خواږه ترنم ترڅنګ يې شعري جوهر هم ډېر بنکلی او

ځلنده دی. داسې ښکاري چې په هېواد کې د شعار مزي ورو ورو سستېږي او بازار يې سرېږي. په هېواد کې ددې ادبي بهير په پيل کې ځينې داسې ناظمان، چې زيات مطرح ښکارېدل، اوس ورو ورو خپل ارزښت بايلي او ځای يې شاعران نيسي، له تشو شعرونو، سپوره نظمونو او کليشه يي خبرو څخه اخير د انسان ذهن سترې کېږي او هر وخت د سړي زړه کېږي چې ښکلو شعرونو ته د زړه رازونه او غمونه وسپري او رازونياز ورسره وکړي. په هېواد کې د شعر د بريمن يون له هيلو سره سره د ادبياتو په نورو څانگو کې د تخليقي اثارو کمی احساسېږي. که څه هم اوس په استوگن ادبي بهير کې د شعر ترڅنگ لنډې کيسې ته هم څه نا څه پاملرنه کېږي. د شعر او ادب په اداره کې کله کله پر لنډو کيسو کره کتنه کېږي. ددې ليکوالو په کيسو کې ځينې داسې لنډې کيسې هم شته چې د پوره او بشپړې لنډې کيسې په ټول پوره خپرې او د لوستونکي هنري تونده پرې ماتېږي. ځينې ښکلې لنډې کيسې په هېواد، انيس او تنگرهار ورځپاڼو او همدارنگه په کندهار، تنگرهار، کتاب او خلافت مجلو کې هم خپرې شوې دي، خو په ځانگړي او مستقل ډول دننه په هېواد کې د لنډو کيسو کومه ټولگه چاپ شوې نه ده.

پر اوسني وخت په چاپي بڼه په هېواد کې د منځني داستان او اوږد داستان کومه چاپي بېلگه ليدل شوې نه ده، البته ځينې ليکوال په خصوصي ډول يادونه کوي، چې منځني داستانونه او ناولونه يې ليکلي دي.

که په ټوليز ډول د هېواد اوسنی ادبي بهير ارزول کېږي، نو سپری
ويلاى شي چې زموږ اوسنی ادبي برخه کې د شعر يا نظم تله خورا
درنه ده. په دويمه کټگورۍ کې لنډه کيسه او ځينې هنري نثرونه
راځي. د منځني داستان او ناول برخه موزياته خواره ده او
همدارنگه د نورو ادبي ژانرونو.

په ليکوالی کې د حقارت عقده

دا ليکنه هم د هيلې مجلې په يوه گڼه کې خپره شوې ده.

هر انسان چې په ټولنه کې د حقارت پر عقده اخته وي، د ژوند لارې او ډگرونه پرې ورو - ورو راتنگېږي، د دې پرځای چې په ژوند کې پرمختگ وکړي، شاتگ کوي او په ټولنه کې د نورو وگړو په اندول د ژوند له کاروانه شاته پاتې کېږي.

عقده من او کينه گر شخص په حقيقت کې د خپل ځان د بنمن دی، د دې پرځای چې پر خپل ځان کار وکړي، د نورو ژوند او کارونو ته متوجه وي، دا ډول اشخاص ټول عمر تر نورو خپل ځانونه ټيټ گڼي او همدغه حقارت ورو - ورو د دوی پر ذهني او روحي عقدو بدلېږي او دا بيا د دوی د ذهن او روان د ځينې لامل گرځي او په نتيجه کې دا شخص هم له فکري پلوه او هم له جسمي پلوه ډېر کمزوری کېږي.

ارواپوهان وايي: په ټولو ژونديو موجوداتو کې د زهرو ماده د همغه ژوندي موجود له قهر او غوسې څخه جوړېږي، همدا قهر او غوسه د وخت په تېرېدو سره په زهرو بدلېږي. دوی د بېلگې په توگه د (مار) يادونه کوي. ارواپوهان وايي: مار چې په ژوندانه کې له گرمۍ، يخنۍ او يا له کوم بل ناغادي حالت سره مخامخ شي، نو په غوسه کېږي او قهر ورځي، د همدغه فشار له امله يو ډول

مايع مواد توليدوي، دا مايع مواد بيا د مار خولې ته راځي او هلته بيا په يوه ځانگړې کڅوړه کې راټولېږي، د همدې کڅوړې او د مار په خوله کې د غابنونو ترمنځ يوه لاره ده، د مار په غابنونو کې بيا ډېر نري - نري سوري دي، کله چې انسان يا بل کوم ژوندی موجود وچيچي، د همدې غابنونو له لارې همدا مايع مواد د هغه وجود ته انتقالوي او هغه له نورمال حالت څخه وباسي. ارواپوهان وايي چې همدغه ډول زهر د انسان په وجود کې هم شته، چې د قهر او غوسې پر وخت توليدېږي، خو انسان بيا ورته د مار په شان ځانگړې کڅوړه او د راټولولو ځای نه لري. نو کله چې په قهر شي، غوسه ورشي، نو له همدغه قهر څخه راپيدا شوی تاو يې ټول وجود ته تيت شي، نو ځکه يې ټول وجود کمزوری شي، دا ډول اشخاص له ذهني او جسمي پلوه چندان ځواکمن نه وي. زغم، صبر او اوسپله يې کمه وي او د هرې پېښې پر وړاندې ډېر ژر او چټک عکس العمل ښيي.

عقده او حقارت د ژوند په هر ډگر کې له يوې مخې منفي پايلې هم نه لري، کله - کله معکوسه (مثبته) نتيجه هم ورکوي، مانا دا چې د منفي عقدي او کيني له امله مثبت کارونه رامنځته کېږي. د نړۍ يو شمېر لوی شخصيتونه د کيني، عقدي او پېغور له امله د ستروالي پورې ته رسېدلي دي، د بېلگې په توگه يو عادي پېغور د دې سبب شو چې ستر نوميالي افغان شاعر اميرحمزه بابا پښتو شاعري ته مخ راواړوه. د افغانستان د معاصر تاريخ د ډېرې درنې سټې (محمد گل خان مومند بابا) په باب هم ويل کېږي چې يو عادي پېغور د دې سبب شو، چې د ده ټول وجود او

ذهن پښتوپالنې ته واړوي، همداراز د نړۍ نورې گڼې مثبتې پېښې د همدې کینو، عقدو او پېغورونو له غبرگونونو څخه رامنځته شوي دي او شخصیتونه یې ښه ځلېدلي دي، خو د دې ډول پېغور، کینو او عقدو لوری مثبتې خوا ته و.

خو راځو دېته چې عقده، کینه او رخه په لیکوالۍ کې د لیکوال پر کار او فرهنګي هڅو څه اغېز لري؟ لکه څنګه چې مو پورته اشاره وکړه، که چېرې څوک د یو مثبت ارمان او یا هم سترې هېوادنۍ او ملي هیلې د بري لپاره په ځان کې کوم تاو، کینه او یا هم عقده راټول کړي او هغه ټول د همدې ارمان د بري لپاره وکاروي، نو بیا خو کېدی شي سترې بریاوې ترلاسه کړي، خو که چېرې کوم شخص بې ارمانه عقده من وي، یا یې هم عقده او کینه فردي وي، نو هغه بیا د خپل ځان دښمن دی، پرته له دې چې خپل ځان وځوروي او وکړوي، نور څه یې لاسته نه ورځي، د دې ډول عقدو د حل لاره یوازې دا ده چې د ده مقابل سیال شخص په هر ډگر کې تر ده وروسته پاتې شي، سره له دې چې د هغه ژوند بېل وي او د ده بېل، خو دا ډول اشخاص د خپل ژوند سوکالي او بدمرغي د نورو د ژوند له سوکالیۍ او بدمرغۍ سره پرتله کوي، که د هغو ژوند ښه او ځلند و، نو د ده ژوند خراب دی، که د هغه خراب و، نو د ده بیا ښه دی. سره له دې چې د دوی دواړو د ژوند ترمنځ هېڅ ډول فزیکي، اقتصادي او یا کوم بل ډول مستقیم تړاو نه شته، استاد الفت په خپل یوه نشر کې د دې ډول اشخاصو یو ښه مثال وړاندې کوي، هغه وايي:

"زما يو دوست دی، خدای ﷻ هرڅه وړکړي، يو کور يې دلته، بل يې په کابل کې، بل يې يو بل ځای کې، غواوې لري، موټر لري، هستي لري، بڼه د متيو او سرو خاوند دی، مانا دا چې شتمني يې بڼه پرېمانه ده او ته به فکر کوي چې دی د دنيا له غمو بېغمه دی، خو دی هم کله - کله ځورېږي، کړېږي او خپه وي. خپه په دې وي، چې زما يو بل دوست دی، هغه تر ده هم زياته هستي او شتمني لري، د ده د ځورېدلو علت دا دی چې هغه بل ولې تر ده زياته شتمني لري".

د دې خبرې مانا دا ده چې ځينې خلك د خپل ژوند سوکالي، غم، خپگان د نورو د سوکالی او بدمرغۍ په کچې پورې تړي. له بده مرغه چې زموږ يو شمېر ليکوال هم پر همدغې ناروغۍ اخته دي، دوی هم د دې پرځای چې فرهنگي کار وکړي او له خپل کار او هنره خوند واخلي، د نورو کار ته متوجه وي، چې نور څه کوي؟ زيات کار کوي که کم؟ څنگه يې کوي؟ سرچينې او منابع يې له کومه ځايه دي؟ دا هر کار چې کوي په دې کې به د ده شخصي گټه څومره خوندي وي؟ د مياشتې عايدات به يې څومره وي؟ همداسې نورې په لسگونو "ولې" او "څنگه" (د دې ډول اشخاصو په ذهنونو کې تاوېږي او له خپل اساسي کار او ژونده يې کېږي، يوشمېر تصنعی، تکلفي او هغو ليکوالو ته چې پر فکري خلا اخته دي، بېخي يوه رواني عقده او رنځ پيدا شوی) چې ولې داسې کېږي (دا نور ليکوال ولې کار کوي؟). د دې ډول په اصطلاح ليکوالو د دې رنځ او عقدي يو بل اساسي علت دا دی چې دوی د خپل استعداد په انډول ځان ته د زيات څه تمه

لري، خود دوی کړی کار او استعداد هغه هیلې نه شي پوره کولای، نو ځکه خو یې د نورو بریاوو ته پام شي او هغه بیا د خپلو ماتو د علت په توگه گڼي.

یوشمېر خو بیا داسې هم دي، چې نوره لیکوالي یې په سلو کې شل برخې ده، خو انتقادي لیکنې یې په سلو کې اتیا برخو ته ختلې دي، هغو خپل ذهن داسې روزلی چې په هرڅه کې باید اول له خپل نظره، منفي شیان او یا هم نیمگړتیاوې رابرسېره کړي، د هغو په ذره بین کې هېڅکله هم مثبت کارونه او ښېگڼې نه لیدل کېږي، ځکه دوی چې له سره قلم را پورته کوي او ذهن لیکلو ته تیاروي، نو ذهنیت یې منفي وي او لیکنه هم له همدې لیدلوري کوي، دا ډول کسان په حقیقت کې د دري ژبې په اصطلاح (منفي بافان) دي. د روزنې په پرتله یې د غندنې او د سمون پرځای یې د کار وړانې تله درنه ده. دا ډول په اصطلاح کره کتونکي غواړي له ځوانو لیکوالو لار ورکه کړي، لکه څنگه چې له دوی څخه ورکه ده. دوی بیا دا فکري ځواک هم نه لري، چې د ښه کار او کره لیکوالۍ معیارونه مشخص کړي، چې نور لیکوال بیا همغه لاره تعقیب کړي او دوی بیا په کې څه ونه وایي.

دوی په ټولنه کې هېڅ وگړي او هېڅ لیکوال ته له مثبت لیدلوري نه گوري او په هر چا کې کې به یوه (خو) راباسي. له دې ډول لیکوالو ایډیال ورك دی، سپری نه پوهېږي چې څه غواړي، وروستی هدف او موخه یې څه دي؟ چې ورته ووايي: ستاسو په نظر په ټولنه کې ښه سپری او لیکوال څوک دی او باید یو شخص یا لیکوال کوم معیارونه پوره کړي او کومو پوړیو ته ورسېږي چې

تاسو ته د منلو وړ وي؟ نو په ځواب کې به درته ووايي چې والله نو دې سره يې زموږ کار نه شته، زموږ کار يوازې د نيمگړتياوو په گوته کول دي، بنېگنې خو هسې هم شته. که بيا ورڅخه وپوښتې چې يوازې د چا نيمگړتياوې بيانول او پر بنېگنو يې غلبي پاتې کېدل به د کره کتونکي نياو (انصاف) تر پوښتنې لاندې را نه ولي او مقابل لوری به خپه او خواهشینی نه کړي؟ بيا به نو درته ووايي چې نه نو ستاينه خو زموږ کار نه دی او که ورته ووايي څه کېږي هغه کارونه چې نورو نه يې دکره تر سره کولو هيله لری، خپله متې را بډوهی او تر سره يې کړی! نو بيا به درته ووايي چې دا خو زموږ کار نه دی دا د هغوی کار دی بايد له کومې نيمگړتيا پرته يې تر سره کړي.

دا ډول کره کتونکي يوازې ثمر او تيارې مېوې ته په تمه دي، دا چې دا مېوه په څومره تکليف تر لاسه کېږي او څومره خولې پرې تويېږي، دا زيار او زحمت نه محاسبه کوي او نه د خپلې ټولنې او کار وسايلو ته گوري، نه د ليکوال چاپېريال او امکاناتو ته! بس يوازې هغې مېوې ته منتظر دي چې يوازې دده په ذوق برابره وي. يو څو تنه بيا داسې دي، چې هغوی د فکري خلا تر څنگ پر اقتصادي عقدي هم اخته دي، مانا دا چې هر مثبت او کړی کار له اقتصادي ليدلوري گوري. زموږ يو ليکوال ملگري د يو ادبي کتاب د چاپولو تکل کړی و، د چاپ لگښت د پوره کولو لپاره يې يوشمېر هغو افغانانو ته ليکونه ولېږل، چې له ده سره يې د پېژندگلوی نږدې اړيکي وو، هغوی تر خپله وسه د دې کتاب لپاره بسپنه ورکړه، له ۵۰۰ پاکستانی کلدارو نيولې تر درې څلورو

زرو پاکستانی- روپیو پورې، هر یو مرسته وکړه. په ټولیز ډول شپږ
- اووه تنه په دې مرسته کې راټول شوي وو. کله چې لیکوال دا
ټولې بسپنې راجمع کړې، نو د کتاب د چاپ لگښت یې پوره کړ،
خو د کمپوز او ایډیټ لپاره یې لا پیسې پوره نه شوې، لیکوال له
دود سره سم د ټولو مرستندویانو نومونه ولیکل او مننه یې ورڅخه
وکړه. د هر یو د پیسو اندازه یې بېلابېله ځکه ونه لیکله، چې د
ځینو پیسې لږ وې او د ځینو بیا د هغوی په انډول زیاتې. ده فکر
وکړ، هسې نه چې پر ځینو باندي د پیسو یاد شوی مقدار ښه ونه
لگېږي او په زړه کې ورته ځان کم ښکاره شي. نو له ټولو څخه یې
عامه مننه وکړه، کله چې کتاب چاپ شو، نو د نورو لیکنو ته د
منتظرو کره کتونکو(!!) له جملې څخه د یوه لاسته ورغی، پر کتاب
یې یوه اوږده لیکنه وکړه، چې ځای-ځای ترې د کینې، تمسخر او
ناوړه تعبیرونو بوی راته، د دې کره کتونکي د لیکنې مرکزي ټکی
دا و چې د کتاب لیکوال له ډېرو خلکو څخه بسپنې راټولې کړي،
ځکه چې د مرستندویانو نومونه زیات وو. د هغو د مرستو په یوې
برخې یې دا کتاب چاپ کړی او نورې یې ځان ته خوندي کړي
دي؟! د کره کتونکي له لیکنې څخه داسې ښکارېدل چې ددې
کتاب په باب یې څو ځله ځان سره (سوی تبسم) کړی او غوښتي
یې دي نور هم (سوی تبسم) ته وهڅوي.

زه خپله د دې کتاب د لیکوال او کره کتونکي ترمنځ په داسې یو
منځني دریغ کې وم، چې د دواړو حالات راته ښه معلوم وو، ځکه
زه خبر وم چې د کتاب لیکوال په ډېر زړه چاودون او دوه کلنو منډو
ترږو ایله په دې بریالی شو، چې هم دا کتاب ترتیب کړي او هم

بهرمېشتي افغانان وهخوي، چې د دغه کتاب د چاپ لگښت پرې کړي، خو ښاغلي کره کتونکي د ليکوال هغه دوه کلنې منډې ترې او ستر فرهنگي ارمان هېڅ په پام کې نه و نيولی، يوازې پر همدې ټکي يې زور راوړی و، چې ليکوال له ډېرو خلکو پيسې اخيستي، خو کتاب يې پرې يوازې همدا يو چاپ کړی دی. داسې ښکارېدلې چې د کره کتونکي فکر د يوه اقتصادي محروميت په دايره کې راگير و، ځکه خو يې د کتاب د مانيز ارزښت پر ځای د اقتصادي گټې او هغه هم د شکمنې اټکليزې گټې لوري ته زياته لېوالتيا درلوده، دلته معلومېږي چې د لومړي ليکوال اصلي غايه فرهنگي کار و، چې ويې کړ او عملي بېلگه يې خلکو ته وړاندې کړه، خو د کره کتونکي ليکنه بيا د هغه د خپل هغه اقتصادي محروميت انعکاس و، چې دده په لاشعور کې پروت دی او دی د نورو کړی کار د همدې لامل نتيجه گڼي. که داسې وگڼو چې ليکوال د کتاب د چاپ له پلوه اقتصادي گټه هم کړې وي، نو بيا خو هم بده خبره نه ده، کاشکې زموږ په ژبې او زموږ په ولس کې کلتوري کار د دې جوگه شي، چې ليکوال ورڅخه تغذيه شي او بل کار ته اړ نه شي، بله خبره داده که کره کتونکي ته په دې ډول هڅو کې اقتصادي گټه متصوره وي، نو ښه به دا وي چې دی خپله هم دې کار ته راودانگي، چې هم فرهنگي کار وکړي او هم پيسې وگټي، يانې دا چې هم يې خرما نصيب شي او هم ثواب. څومره به ښه و، چې زموږ په هېواد کې په کلتوري او علمي کار کې پيسې وای، چې ټولو خلکو همدې کار ته ملا تړلې وای او د جنگ پرځای مو د فرهنگ لاره خپله کړې وای.

یوازې ځینې په اصطلاح کره کتونکي نه دي، چې پر دې ناروغۍ اخته دي، بلکې یو شمېر نور لیکوال هم شته چې زیاته انرژي یې د خپلو همخنگو لیکوالو د شخصیت پر تخریب او سپکاوي لگېږي او ټوله ورځ په گړني تبلیغ تېروي، هغه د چا خبره خپله درنه او د بل سپکه وایي او په دې ډول غواړي د خپل حقارت عقده آواره کړي. خود کره کتونکو (۱) د زغم جام بیا تر دوی ډېر ډک دی، نو ځکه خود نورو د کړي کار پرواندي ژر تر مورگو ډک شي او نتیجه یې یو شمېر هغه لیکنې شي، چې د ودانۍ پرځای یې د وړانۍ او د ستاینې پرځای یې د غندنې تله درنوي.

ددې ډول لیکوالو یا کره کتونکو په باب به په پای کې وروستی خبره دا وکړو؛ دا هغه ډول لیکوال دي چې د نورو ثمر ته منتظر وي، که اصلي لیکوال څه شی تولید نه کړي یا کره یا نیمگړی، نو دې دویم لاس لیکوالو ته بیا کار هم نه پیدا کېږي، ځکه چې دوی خو اصلاً د بل چا کار ته منتظر وي، چې هغه د خپل کار ثمره او بېلگه ټولني ته وړاندې کړي او دوی بیا هغه وڅکي چې په ذوق یې برابره ده او که نه؟ کله چې یې په ذوق برابره نه شي نو بیا د عیبونو لرلید یا زره بین ورته اړم کړي او په لسگونو عیبونه په کې پیدا کړي. دا ډول لیکوال په حقیقت کې په ټولنه کې دویم لاس لیکوال دي، چې د لومړي لاس لیکوالو (تولیدوونکو) ثمر ته منتظر دي، ډېرې هغه لیکنې چې دې بناغلو کره کتونکو کړي، په حقیقت کې د هغو لیکنو زېږنده دي چې تر دوی دمخه شوي او دوی بیا د هغوی په باب دا لیکنې کړي، که چېرې هغو لیکوالو دا لیکنې نه وای کړي، نو ددوی لیکنې به هم هېڅ نه وې، دا خبرې په دې مانا

نه دي، چې په ليكوالۍ كې دې هم هرې گډوډۍ ته لاره اواره شي او هرڅوك چې هر څه يې زړه غواړي هغه دې وليكي، د هر كار لپاره يو لړ معيارونه وي، چې د هغو له مخې د يو كار بنسټگنې او بدگنې تلل كېدې او ارزول كېدې شي، دې كې شك نه شته چې كره كتونكي د ليكوال استاد دي، يانې په دې مانا چې د كره كتونكي علمي كچه بايد تر ليكوال لوړه وي، چې هغه ته سمه لاره وښيي او كه چېرې كره كتونكي سره د علمي استدلال او منطق توره نه وي او بيا هم سپوره انتقادي ليكنو ته دوام وركوي، نو دگتې پرځاى به يې تاوان زيات وي. كره كتونكي بايد د اټكې هم په پام كې ونيسي، چې د وينا او عمل تر منځ واټن وي، هغه څه چې موږ يې له نورو د عملي كولو هيله لرو، بڼه به دا وي چې موږ خپله اول ځان دهغه كار د عملي كولو په دايره كې انځور كړو، چې كه چېرې هغه كار راته شونى ښكاره شو، نو بيا به يې بل ته هم د عملي كولو لارښوونه وكړو او كه نه خو د شاعر دهغې خبرې مخ به خپله موږ ته راواوړي چې ويلي يې دي:

دا وينا دې وكړه ځان ته زمرياليه
عمل گران گفتار اسان دى كه پوهېږي.

د مونوگراف لیکنې گټې او

اړتیاوې

دا لیکنه د کابل پوهنتون د علمي مجلې د ۱۳۷۸ل کال په (۲-۳) گڼه کې خپره شوې ده.

د پوهنتوني او پوهنیزو آرونو (اصولو) له مخې د نړۍ په گڼ شمېر پوهنتونو کې د بېلابېلو څانگو فارغان پر دې مکلف دي، چې د فراغت پر وخت دخپلې تحصیل کړې څانگې د یوې موضوع په باب، یو څېړنیز او تحلیلي اثر ولیکي. دا کار د نړۍ په زیاترو پوهنتونونو کې دود دی، خو ځینې پوهنتونونه په ځینو څانگو څانگو کې د مونوگراف یا د لیکنې پر ځای (دولتي ازموینه) اخلي. دولتي ازموینه داسې بڼه لري چې د همغې څانگې واکمن استادان او د اړوندې اکاډیمیکې موسسې نور مخور چارواکي، په یو ځای (علمي کنفرانس خونه او یا کوم بل ځای) کې سره راټولېږي، فارغ التحصیل ته وخت ورکوي، چې د یوې ټاکلې موضوع په باب لکچر ورکړي، نور استادان له ده څخه د همدې ټاکلې موضوع او هم د تحصیل په بهیر کې د نورو موضوعگانو په باب پوښتنې کوي، هر ښوونکی د خپلې

کړې پوښتنې د ځواب په باب نومرې ورکوي، په پای کې دا ټولې نومرې راټولوي، که د بريالیتوب نومره یې گټلې وه، نو بريالی گڼل کېږي. دولتي ازموینه کله کله لیکنۍ بڼه هم لري او فارغان ټاکلو پوښتنو ته یوه ټاکلې ورځ او پر ټاکلې وخت لیکلې ځوابونه ورکوي. کابل پوهنتون هم دنړۍ د نورو پوهنتونونو په شان د پوهنیزو اصولو له مخې له ځینو ځانگړو څانگو پرته، خپل فارغان پر دې مکلف کړي، چې د فراغت پر وخت خپل پایلیک (مونوگراف) ولیکي.

د مونوگراف لیکلو اصول دادی، چې کله یو محصل د خپل فراغت وروستي سمسټر ته داخل شي او یا تر هغه دمخه نو د خپلې څانگې یو استاد سره د یوې موضوع په باب مشوره کوي. لارښود استاد محصل ته داسې یوه موضوع ټاکي، چې د څېړنې وړ وي او د اخځونو پیدا کیدل او د څېړنې کار یې شونی وي. کله چې د لارښود استاد له خولې محصل ته موضوع وټاکل شوه، نو هغه پر عملي څېړنه او پلټنه پیل کوي، هر کله چې د مونوگراف کومه برخه بشپړه وي، نو لارښود استاد سره مشوره کوي، لارښود استاد د سمون، زیاتون او صیقل تر لارښوونې وروسته بېرته هغه برخه محصل ته سپاري او هغه په کې هغه سمون راوړي، همداسې د پایلیک نورې برخې هم لیکي، پایله دا شي، چې د څو میاشتو په بهیر کې د محصل مونوگراف بشپړ شي. د یادونې وړ ده چې د موگراف موضوع تر ټاکلو دمخه لا محصل د مونوگراف لیکنې له اصولو سره اشنا ځکه وي، چې په

ټولگي کې د تدريس په بهير کې د يو تدريسي مضمون په توگه تشریح شوي او د مونوگراف ليکنې اصول په گوته شوي وي. په مونوگراف ليکنه کې د موضوع ارزښت او د ليکنې کميت ضرور په پام کې نيول کېږي. يو پايلیک بايد لږ تر لږه له ۳۰- ۳۵ مخونو څخه کم نه وي، يانې کم حد يې همدغه دی، نور که تر دې زيات وي هغه نو خپله د ليکوال په کار او زغم پورې اړه لري، چې ټاکلې موضوع څومره په ښه ډول شنلای او څېړلای شي.

کابل پوهنتون تقريباً د اوو لسيزو فعاليت په بهير کې تر څلوېښت زرو نه زيات فارغان ټولني ته وړاندې کړي دي. په دې کې گڼ شمېرو يې خپل مونوگرافونه ليکلي دي. تر ۱۳۷۱ ال کال دمخه د کابل پوهنتون په کتابتون کې تر (۲۰۰۰) ټوکو زيات مونوگرافونه خوندي وو. د پوهنتون د محصلينو د ټولو ليکلو پايلیکونو شمېر کېدی شي، تر دې زيات ځکه وي چې د مونوگراف يو ټوک (کاپي) په خپله څانگه کې خوندي کېږي او دويمه کاپي يې د يو مکتوب په واسطه مرکزي کتابتون ته لېږل کېږي، څومره چې په څانگه کې د مونوگراف خوندي کېدل حتمي وو، په مرکزي کتابتون کې نه وو. اداري بيروکراسي هم کېدی شي بل عامل وي، چې مرکزي کتابتون ته يې د مونوگرافونو د لېږلو منظمه لړۍ ټکنۍ کړې وي، خو په هر ډول همدا شپږ زره عنوانه پايلیکونه هم د دې ښکارندويي، کوي چې زموږ په هېواد کې يوازې د کابل پوهنتون (محصلينو- فارغانو)

شپږ زره بېلابېل علمي، تاريخي، هنري او کلتوري موضوعگانې څېړلي او کوچ يې ترې راکښلي دي. دا په خپله د يو هېواد د ټوليز فرهنگ د غنا لپاره يو ستر گام دی.

د مونوگراف ليکنې له کبله يو محصل د ليکوالي پر فن پوهېدی شي او هغه کولای شي چې د همدې فن په واسطه په راتلونکي کې په خپله څانگه کې نورې ليکنې او پلټنې وکړي او په ټولنه کې د خپلې څانگې د يو مسلکي غړي په توگه ځان زبات کړي.

د پايليک بله گټه داده؛ تر هغه پورې چې د پوهنتون يو فارغ خپل پايليک نه وي ليکلی او ارزونې ته يې نه وي وړاندې کړی، نو که دی په هر دولتي مقام کې مقرر شوی وي، ده ته د تحصيل امتيازي معاش نه ورکول کېږي. دغه راز د ديپلوم له سند نه محرومېږي. نو که يو څوک غواړي له خپلو بشپړ تحصيلي حقوقو څخه برخمن شي، بايد د خپل پايليک بشپړاوي ته ډېر زيات پام وکړي او هغه وليکي.

د کابل پوهنتون په مونوگرافونو کې ځينې داسې هم وو، چې د ځانگړو او مستقلو اثارو په توگه چاپ شوي، خير يې نه يوازې ليکوال، بلکې ټولې ټولنې ته هم رسېدلی دی. يو لړ مونوگرافونو د همغو څانگو د مضمونونو د مرستندويو توکو په توگه هم کار کړی دی. په گانده (اينده) کې هم د دې اټکل شته چې داسې نور بڼه بڼه پايليکونه وليکل شي، چې نه يوازې يوه څېړنيزه موضوع وي او د فارغ التحصيل د پايليک کار

ورکړي، بلکې دا مرستندویو درسي موادو په توگه هم وکارول شي او تر چاپ وروسته يې گټه عامه شي.

د کابل پوهنتون په پښتو خانگه کې همدا اوس (۲۰۰) عنوانه پایليکونه خوندي دي، چې ۲۰۰ بېلابېلې کلتوري موضوعگانې يې خپرلې دي. دا په خپله په کلتوري برخه کې يو ډېر لوی بری دی او زموږ د ټولنې د کلتوري خپرني په برخه کې يوبې ساری او دستاينې ورگام دی. ددې مونوگرافونو نومليک خپور شوی، نو که په راتلونکي کې د پښتو خانگې کوم محصل ته موضوع ورکول کېږي هغه بايد له دې موضوعگانو بېله وي او بايد نوې موضوع وي. د پښتو خانگې له مونوگرافونو څخه د گوتو په شمېر مونوگرافونه چاپ شوي، خو ځينې داسې مونوگرافونه په ياد شوي شمېر کې شته چې چاپ يې ډېر اړين برېښي.

د مونوگراف ليکنې بله گټه داده، چې دلته له فارغ التحصيل څخه يو لاسته راوړنه (يو اثر) پاتې کېږي او بل محصل دې ته اړ کېږي، چې په علمي خپرنه او پلټنه کې برخه واخلي. لارښود او مرستندوی استاد هم د درسي مکلفيت له مخې ورسره مرسته کوي. دلته چې څوک عملي خپرنه او پلټنه ونه کړي نو بيا به يې څه وخت کوي؟ تر دې وروسته خو د شخص ټولنيز او رسمي مکلفيتونه زياتېږي او نه ورته بيا داسې يو لارښود استاد پيدا کېږي، چې هم دې وخت ولري او هم دې وړيا ورسره کار وکړي.

که په لنډ ډول خپل نظر راټول کړو، د پورتنیو دلایلو له مخې ویلای شو چې مونیوگراف لیکنه هم د محصل د عملي تجربې د پخولو لپاره یو ښه کار دی او هم د علمي گټې له امله، ځکه نه یوازې ځانگړې ځانگړې، بلکې ټولې ټولنې ته یې گټه رسېږي. د دولتي ازموینې په انډول یې گټه داده چې ازموینه تېره او هېره شي، خو مونیوگراف لیکنه لږ تر لږه د یو اثر په توگه اړونده ځانگړې او ټولنې ته وړاندې کېږي او پاتې کېږي.

لیکوال، کتونکی او لوستونکی

دا لیکنه ما هغه وخت وکړه، چې له یو عملي مشکل سره مخامخ شوم او یو لیکوال له ما څخه ډېر زیات خواشینی شو، ځکه چې ما یې په لیکنه کې ژبني او انشايي سمون راوستی و. دا لیکنه هم همغه وخت په هیله مجله کې چاپ شوې ده.

اوس اوس دلوی خدای (ج) په فضل او د افغانانو په همت گڼ شمېر مجلې او کتابونه چاپېږي. ددې مجلو او کتابونو مانیز څرنگوالی چې هر ډول وي پر هغو دلته بحث نه کوو. خو غواړو ددې خپرونو پر لیکنې څرنگوالی، سمون (ایډیټ) او چاپچارو وغږېږو او بیا پر هغو مسایلو بحث وکړو، چې د لیکوال، کتونکي (ایډیټر) او د لوستونکي تر منځ شته او کله کله د ناوړه پوهاوي، خوابدیو، او د یوې خوا (ایډیټر) د ذهني ځواک د قربانۍ سببېږي، لیکوال هم پرې یوڅه نارضایتي څرگندوي او لوستونکي هم دنورو غوښتنو هیله کوي.

۱- لیکوال: لیکوال هغه شخص دی چې لیک کوي او یوې چاپي یا بلې خپرونې ته خپله لیکنه د خپرېدو لپاره ورلېږي. څرنگه چې لیکنه د لیکوال د خپل فکر وخیال، کار او زیار زېږنده وي، د ستر کړاو په نتیجه کې یې رامنځته کړې وي او هغه ته

د خپل اولاد په شان خوږه وي، نو هغه هيله لري چې ليکنه يې کټ
مت او له لاسوهنې پرته خپره شي. ليکوال کله کله د خپل روحي
او فکري فشار په خولو کې دومره ډوب وي، چې د خپلې ليکنې
يو شمېر نيمگړتياوو ته يې پام نه کېږي، د مانيزې نيمگړتيا تر
څنگ په ليکنې برخه کې هم يو شمېر څرگندې تېروتنې لري او
که چېرې داليکنه د يو واکمن ايډيټر له ژورليده تېره نه شي، نو
هم د ليکوال شخصيت او علمي حيثيت ته زيان رسوي او هم د
خپرونې باور او حيثيت ته! ددې تر څنگ ليکوال هيله لري چې
ليکنه يې له چاپي تېروتنو پرته په پوره سمون سره چاپ او خپره
شي.

د ياد وړ بله خبره داده چې له ليکوال او دخپرونې له چلوونکي
سره د ليکنې معيار په باب يو ډول فکر نه وي. يانې داچې
ليکوال خپله ليکنه له مانيز او ليکنې پلوه پوره او کره گڼي، او
که کره يې ونه گڼي، نو بيا خو يې گرد سره خپرونې ته رالېږي نه.
د دې خبرې نچور دادی چې ليکوال دخپلې ليکنې پر
کره والي، درستوالي او سموالي باوري دی او پر همغه ډول يې د
چاپ او خپرېدو غوښتنه کوي.

۲- کتونکی (ايډيټر) ياد خپرونې چلوونکی: چاپي

خپرونو کې تر ټولو ستونزمن، چينجن او سخت کار د همدې
کتونکي پر غاړه دی. کتونکی يا ايډيټر هغه قرباني شوی او
قرباني کېدونکی شخص يا ليکوال دی، چې د ليکنې د کره والي
ټول امتياز يې ليکوال ته ځي خو د چاپي تېروتنو ياپه اصلي بڼه

کې د راغلیو املايي او انشايي تېروتنو ټول مسولیت او تر یوه حده د لیکنې مانیز څرنگوالی د کتونکي غاړې ته لوبېږي، دلیکوالو دکمزورو لیکنو د خپرېدو له امله د خپرونو د کیفیت راتیتېدل، بله هغه ستونزه ده چې دخپرونې ژوند او حیثیت ورپورې تړلی دی. د هېواد د یونامتو لیکوال حبیب الله رفیع په وینا: «دکتنې او ایډیټرۍ کار د اشپزی، مثال لري، که یو اشپز له وریجو څخه په سلگونو شگې اونورې بلاوې ټولې کړي او کومه یوه شگه که د هغه له ذره بین څخه پاتې شوه او هغه بیا د خوراک پر وخت د خوړونکي تر غاښ لاندې شوه، نو د اشپز ټوله خواري په اوبو لاهو شوه.»

دیوې لیکنې په خپرولو کې هم دکتونکي مثال همدان دی. که یو کتونکی په سلگونو ځایه دلیکوال املايي، انشايي او نورې ژبنۍ تېروتنې اصلاح کړي، خوکه تصادفاً کوم ځای انشايي، املايي او یا طباعتي تېروتنه پاتې شوه، نویبا خو ژرترژره دکتونکي پر وړاندې د لوستونکي او په خپله د لیکوال تریخ غبرگون څرگندېږي.

۳_ لوستونکی: لوستونکی هغه پارکی دی چې هغه دلیکوال له ذهن او د کتونکي له پالونکو گوتو راوتلي ثمرته ناست دی. هغه د لیکنې له لیکنې زحمت او بیادکتونکي له خوا د هغې د بیابیاکتنې له دوراني حرکت نه خبرنه دی، دهغه کار له تیاري او خوندورې مړۍ سره دی او باید وي هم، ځکه چې هغه دوه تېرې دندې خو اصلاً په دوی پورې هېڅ اړه نه لري، نو که

چېرې يوه مېوه په ډېر زحمت هم لاس ته راغلې وي، خو چې دده د ذايقي احساس پوره خړوب نه کړي يا لږ شان تروه او پيکه وي د ليکوال تر څنگ يې کتونکي هم تر ملامتۍ لاندې راولي، چې ولې يې دومره نيمگړې، پيکه او کمزورې ليکنه خپره کړې ده؟ ولې په کې دا او دا تېروتنه شوې ده؟ خوکه چېرې همدا ليکنه د لوستونکي ذهن او ذوق په بڼه ډول خړوب کړي، بيا نو د ليکنې کتونکي اوسموونکي ته چې د ليکنې په سموالي کې څرگند اغېز لري هېڅ ډول امتياز او شاباسی نه شته، لوستونکي نېغ په نېغه له ليکوال سره خپل ذهني، روحي او قلمي اړيکي ټينگوي او د امتياز ثمر ليکوال ته لېږي. بڼه به وي چې دلته يو ځل بيا د پورتنیو درې ډولواشخاصوچې په يوه موضوع کې سره راتاله دي، پر ستونزو او نيمگړتياوو وغږېږو:

۱_ د ليکوال ستونزې او نيمگړتياوې:

زموږ په ژبه کې زموږ د ملت دارتياوو او شمېرپه اندول فني اوسلکي ليکوال کم دي. د ژبني معيار اوليکنې په برخه کې هم يولړ ستونزې شته ياپه بله وينا دکره ليکنۍ پښتو بهيرلاپوره واکمن شوی نه دی. د بېلابېلو مسلکونو ليکوال هم په پوره ډول له پښتو ژبني اوليکنې معيار سره بلدنه دي او يوشمېر ليکوال لاداسې هم دي، چې په شعوري اونا شعوري ډول کره ليکنۍ پښتو دغه يا هغه ژبپوهاند ته منسوبوي اوله هغه سره بيا دخپلې سليقې له مخې ځان دهغې پرمنلو مکلف نه بولي، د همدغولاملونوله کبله زيات شمېر ليکوال له املايي اوانشايي پلوه يوله بله

متفاوته لیکنه کوي . یوازې ډېر کم شمېر لیکوال دي چې پر پښتو لیکنې معیار پوهېږي او د همدغو اصولوله مخې له لیکنې پلوه بڼې او کره لیکنې کوي.

اوس که موږ د یوې خپرونې، د بېلگې په توګه د یوې مجلې د یوې ګڼې د لیکوالو شمېرسل تنه اټکل کړو، نو په دې سلو تنو کې به ایله شلوتنو د املايي، انشايي اولیکنې معیار له مخې مجلې ته کره لیکنې رالېږلې وي، د پاتې اتياوو تنو د لیکنوپه واحده کلمه، واحد ترکیب یا عبارت کې به له املايي او انشايي پلوه توپيرونه او تېروتنې وي، یو واحد لیکنې معیار ته د دې (۸۰) تنو لیکوالو د لیکنو برابرول، هغه زړه چاودونې کار دی چې د مجلې کتونکي ته ورتر غاړه دی او که چېرې هغه، دالیکنې یو واحد معیار ته داخلي نه کړي، نو بیا خو یوه سخته لیکنې انارشي رامنځته کېږي او دوخت په تېرېدو سره به یوه ژبه په سلو بڼو ولیکل شي. دازره چاودون هغه وخت لاسې سختېږي چې د ټولې مجلې کتونکي یوتن وي. په اوسنۍ کره لیکنۍ پښتو کې د زیاترو لیکوالو نیمګړتیاوې په دې برخه کې دي .

الف - د (ی) ګانوپه استعمال کې:

په پښتو کې (ی) ګانې د شکل له مخې پر پنځه اوداوازونوله پلوه پر څلور ډوله دي . که هره (ی) د بلې پرځای وکارو، د کلمې او جملې مانا ته بدلون ورکوي، نوځکه یې دقیق استعمال ضروري دی . که چېرې د مجلو کتونکي هم د لیکوال دا (ی) ګانې سمې نه کړي، نو د مجلې په سلو کې (۲۵) برخې به ناسمې ولوستل شي او دیوه

متن دویم ځل لوستلوته به اړتیا پېښه شي. لیکوال باید د (کړی، کړې، کړی، کړی، کړی، کړی) ترمنځ توپیر وکړي.

۱_ ده دا کار کړی

۲_ ته دا کار کړې

۳_ هغه دا کار کړي

۴_ تاسو دا کار کړئ؟

۵_ هغه کړی (حلقه) ده. د زیاتو معلوماتو لپاره د هیلې مجلې په پرله پسې (۴) گڼه کې [د پښتو (ی) گانو د استعمال ځایونه] لیکنه ولولئ.

ب_ د سربلوا او اوستربلونو ناسمه کارونه : سربلونه او اوستربلونه هغه وییکی یا ادوات دي، چې خپله کومه خپلواکه مانا نه لري، خو په جمله کې یې مانا څرگندېږي او هم د جملې د مانا د تړنیت او رامنځته کېدو سببېږي. وییکی داسې مثال لري لکه د گیلې لپاره پری، چې پرته له هغه گیلې نه تړل کېږي او نه اوډل کېږي. زیاتره لیکوال دا وییکی پر خپل ځای نه کاروي، ځکه نو د جملې د مانا د بدلون لامل گرځي، دلته به یې ځینې بېلگې وړاندې کړو:

ج_ (د) او (له) ناسمه کارونه : (د) د ملکیت او (له) د بېلتون او پیوستون لپاره راځي، خو ځینې لیکوال یې یوډبل پر ځای کاروي.

لکه . په یوه مجله کې یې لیکلي دي:

۱_ در فیع صاحب سره مرکه:

۲_ دیون صاحب سره مرکه:

دلته دلیکوال موخه داده چې (له رفیع صاحب سره یې مرکه کړې ده) خو دده د لیکلې جملې داوسنۍ بڼې مانا داسې ده چې دوی له رفیع صاحب سره مرکه نه ده کړې، بلکې در رفیع یایون له (صاحب) سره یې مرکه کړې. د (یون صاحب، یا د رفیع صاحب) په ترکیب کې (د) دیون او صاحب تر منځ دملکیت اړیکې ټینګوي. لکه دکور صاحب، دبنځې خاوندانور.. خوکه دوی داجمله داسې لیکلې وای: (له رفیع صاحب سره مرکه) نویابه یې هغه مانا ورکړې وای چې ددوی په کار وه.

د: په _ پر_ : دوه مختلفې کلمې دي، چې هم دماناله مخې توپیر لري اوهم دښې او تلفظ له پلوه. ځینې خلک داسې فکر کوي چې دادواړه یوه مانا لري، خوداسې نه ده. (په) د فاعلي حالت او (پر) دمفعولي حالت څرګندونه کوي، که یو د بل پر ځای وکارول شي دجملې مانا بدلوي. په لاندې جملو کې یې مانا وګورئ!
په پښتو ژبه مقاله لیکم، مانا زما د مقالې ژبه پښتو ده.
پر پښتو ژبه مقاله لیکم. مانا دا چې دپښتو ژبې د جوړښت په باب لیکنه کوم.

په بېل کار کوم، پر بېل کار کوم. لومړۍ دا مانا ورکوي چې بېل د یو فاعلي او وسیله ییز شي حالت څرګندوي او دویمه دا مانا لري چې دبېل لاستی او یا کوم بل ځای خراب دی، هغه جوړوم.

هه- له - تر: (له) د بېلون او پيوستون لپاره کارېږي او(تر)
يوقيدي او شرطي حالت څرگندوي، بايد يو دبل پرځای ونه کارول
شي .

له هېواده بهر- له هېواده دننه (غلط)

ترهېوادبهر- ترهېواددنه (درست)

له کوره بهر- له کوره دننه (غلط)

ترکوره بهر- ترکوره دننه (درست)

له دې وړاندې - له دې وروسته (غلط)

تردې وړاندې - تردې وروسته (درست) اوهمداسې نور...

دغه راز نور سربلونه او له هغو سره داروندو اوستربلونو
نادرسته کارونه هم زياته، دود ده. د يوشمېرنوروکلموپه کارونه
کې هم زياته تېروتنه ترسترگوکېږي، لکه سربېره او برسېره
ترمخ، د(منخ) (ترمخ) په استعمال اوهمدارنگه په يو شمېر نورو
کلموکي. سربېره د(علاوه) په مانا او برسېره د (برسېرن يا بنکاره
(په مانارايي، اکثره ليکوال دادواړه يوبل سره مغالطه کوي، په
احمد برسېره محمود هم راغی، مانا يې داسې ده چې احمد
بنکاره او محمود هم راغی، چې مطلوبه مانا نه ورکوي.
خو اصلي هدف يې دادی، پر احمد سربېره محمود هم راغی،
يانې له احمد نه علاوه محمود هم راغی.

(منخ) او (ترمخ) هم کله کله د يو بل پرځای کاروي. منخ د
واحد مکان داخل يا منخنی. برخې ته ويل کېږي، لکه دکور په
منخ کې، د سيند په منخ کې، او(ترمخ) بيا د دوومکانونو،

وختونو يا نورو څيزونو ترمنځ د بېلتون واټن او حالت بڼي. که دا دواړه يو دبل پر ځای وکارول شي، مانا يې بدلېږي، وگورئ دامقاله چې له مور څخه هم په يوه گڼه کې سهواً چاپ شوې ده: «سياست د ايډياليزم او رياليزم په منځ کې» د ليکوال مقصد دا و چې (سياست د ايډياليزم او رياليزم ترمنځ) په يوه منځنۍ لار تعقيبوي او څېړي يې، خو پورته عنوان داسې مانا ورکوي چې دی سياست يو ځل په ايډياليزم، او بيا په رياليزم، کې څېړي او بيا يې دهغو له نظره مطالعه کوي.

کله چې ددې عنوان نيمگړتيا ته متوجه شو، نو وروسته مو دمتن له اصلي ماناسره داسې سم کې: (سياست د ايډياليزم او رياليزم ترمنځ). د (منځ) او (ترمنځ) مانيز تفاوت دومره دی لکه يو څوک چې د سيندونو (سيند) په منځ کې ولاړ وي او يو بل سړی بيا د سيندونو ترمنځ، نو په دې وجه لومړی شخص ډوبېږي او دويم ته به هېڅ زيان نه اوږي او يا هم يو څوک دا ورونو په منځ کې ولاړ دی او بل دا ورونو ترمنځ. يو بل مولانا صاحب بيالیکلي وو: "اسلام د افراط او تفريط په منځ کې" اصلي مقصد يې دا و چې (اسلام د افراط او تفريط ترمنځ) يانې اسلام يو معتدل دين دی، نه په کې افراط شته نه په کې تفريط، خو پورتنی ترکيب د مولانا د اصلي مقصد معکوسه مانا ورکوي.

همداشان د ترکيبي او يو شمېر بېلو کلمو په ليکلو کې هم يو شمېر ليکوال ستونزې لري. عمومي قاعده داده، که دوه کلمې د يو واحد مقصد او مانا لپاره استعمالېږي او دپيوستون قابليت

ولري، بايد يو ځل وليکل شي. لکه کليوال، سمونپال او داسې نور... دا داسې نه ليکل کېږي لکه کلي وال، سمون پال، بناغلی ډاکټر گل جان ورور بيا نو نوبتگر _ نوبت گر ليکي، که موږ تر (نوبت) وروسته (گر) تر لږې فاصلې وروسته و وايو خبره به بلې خواته لاړه شي.

همدا راز ځينې ليکوال بيا هغه کلمې چې له مانيز پلوه دپيوستون وړ نه وي، سره يوځای کوي، لکه (له) او (په) چې کله کله يې بې ځايه نورو کلمو سره نښلوي.

لکه (له) چې له (خوا) سره نښلوي = (لخوا)، خواد(لوري) په مانا دی خوکه (له) لوري سره وصل کړو (للوري) ورڅخه جوړېږي او هېڅ مانا نه ورکوي.

يا (په) له (کار) سره (پکار)، نوکه دا قاعده مراعت کړو بيا بايد به (تا)، (ما) او (ځان) هم داسې وليکو: (پما، پتا، پځان) خو اصلي خبره داده چې (له) او (په) سر بلونه يا و ييکي دي او له ځينو (استثنایي) حالاتو پرته له نورو خپلواکو کلمو سره دپيوستون قابليت ځکه نه لري چې مانا يې بدلوي.

د هممخرجه کلمو په ليکلو کې هم يو شمېر ليکوال ستونزې لري لکه د گڼ او ډ، بن، ش او خ او نورو ترمنځ لکه نادرسته بڼه (گيره، تيگه) درسته بڼه (ږيره او تيره) لکه پختو، پښتو. هوش، هوبښ او ځينې نور. گړدوديز (لهجوي) توپيرونه بله هغه رېږه ده چې زموږ يوشمېر ليکوال ورسره لاس او گړپوان دي لکه د (وو) جمع حالت پر ځای (ول) کارونه

هغوی راغلي وو = هغوی راغلي ول، څرنګه چې (ول) له (ول) (غوتېې - حلقې) سره هم شکلي ټکر خوري، يوازي د کم شمېر وګړو په لهجوکي شته، نو بايد دماضي جمع حالت لپاره د مرستندوی فعل په توګه (وو) وکارول شي نه (ول).

يوشمېر ليکوال د سپوره او کليشه يي عنوانو داسانۍ او ژر پيدا کولو له کبله له هغو سره روږدي شوي دي، ددې لپاره چې ځان ارامه کړي بس خپلې ليکنې ته يو نوم وټاکي او ځينې يي ان بې نومه هم راولېږي، د مجلې يا خپرونې کتونکي د مجلې دخوړلنۍ اورنگارنګۍ لپاره اړ دي، چې عنوانونه اهنګين، خواږه، صيقل، لنډ، اونوي کړي، د يوې بېلګې راوړل يې دلته پر ځای بولم. هيلې مجلې ته يو ليکوال د هېواد د يوې ليکوالي (خدای بښلې مېرمن مستورې شال) د مړينې په باب يوه ليکنه رالېږلې وه، د ليکنې سرليک و: «(د مستورې شال غمجنه مړينه)» څرنګه چې دا عنوان ډېر سولېدلې، تکرار او کليشه يي و، د مجلې کتونکي هغه په دې ډول واړوه: «(مستوره دمرګ په شال کې)» دا عنوان تر هغه اول هم د مانا او هم د اهنګ له پلوه بڼه دی او هم د (مستورې شال) له نامه او تخلص سره بڼه مانيز تر کيب جوړوي، خو لوستونکي ته دا کارونه د ليکوال د خپل ذهن محصول ښکاري. داسې په سلګونو نورې بېلګې هم شته. يوشمېر ليکوال په خپله ليکنه کې دفاعلي او مفعولي حالت، مبتدا او خبر خيال نه ساتي.

د پښتو ژبې ګرامري جوړښت له مخې په هره جمله کې فاعل لومړی او بيا ورپسې مفعول او فعل راځي، همدارنګه مبتدا اول او خبر

وروسته راځي، خوځيني ليکوال بيا په دې کې تېروزي. زموږ په ملايي نثرونو کې د اټېروتنې زياتې پيدا کېږي لکه: «انسان نه دی پيداشوی، مگر پيداشوی دی، لپاره د عبادت د پروردگار خپل» مانا دا چې (انسان دخپل پروردگار د عبادت لپاره پيداشوی دی) چې د جملې د پيل برخه مبتدا او وروستی برخه يې خبر شو. ځينې ليکوال دوخت او مهال تسلسل ته هم سم پام نه کوي او وړاندې وروسته يې ليکي: (يکشنبه ۵) داسد ماسپښين (موخه يې (د زمري ۵ نېټه د يکشنبې ماسپښين) ياپه لنډ ډول (د زمري ۵ ماسپښين دی) يا (شپږمه د جدي د کال ۱۳۵۸) مقصد يې دادی د (۱۳۵۸ کال د جدي مياشتې شپږمه نېټه) ده. کله بيا په جمله کې مفعول تر فاعل وړاندې کوي او د جملې ټوله مانا سرچپه کوي، په ځينو حساسو متنونو خصوصاً په ديني متنونو کې که د ژبې طبيعي جوړښت ته پام ونه شي، نوسرې کفرته رسوي. زموږ يونس اغلی نوميالي ليکوال ليکلي: (انسان خدای ﷻ پيدا کړی دی) (نعوذ بالله) د ليکوال مقصد دادی (چې خدای (ج) انسان پيدا کړی دی) دلته به خدای (ج) خالق او انسان مخلوق شي، څو لومړی جمله بيا د امانانه ورکوي.

۲ _ د کتونکي ستونزې / اونيمگر تيا وي: د کتونکي يا ايديټر غټې ستونزې همدا دي، چې د مختلفو ليکوالو املايي، انشايي سمون، ليکنيز يووالي او معيار ته ځان ورسوي، که يو کتونکی پوخ ليکوال وي او د ښه هنري خلاقيت، څېړنې او پنځونې استعداد او واک ولري، نو بيا به يې هم ټوله انرژي د دې ډول ليکنو پر سمون او رغون ولگول شي، ذهني ځواک به يې تېت شي، خپلې ليکنې ته به وخت

پیدا نه کړي او دخپلې لیکوالۍ دبلهارۍ په بیه به دنورو لیکوالو لیکنې کره او دچاپ جوگه کړي، خو که کتونکی یوازې پروف گوري، نورې لیکوالۍ نبوغ او استعداد ونه لري، نو بیا خو به له دې هم دالیکنې سمې نه شي اصلاح کولای اوپه نتیجه کې به یوه کمزورې مجله یا خپرونه ټولنې ته وړاندې کوي، چې هم ټولنه پرې به باوره کېږي او هم به یې دله منځه تلو شونتیا زیاتېږي. که یو کتونکی هر څومره تکړه هم وي، خو چې خپرنیز کارته یوازې شي، بیا به ترې ددومره درانه کار په سرته رسولو کې نیمگړتیاوې رامنځته کېږي، ټولې لیکنې به په سم او معیاري ډول ایډیټ نه شي کړای، طباعتي تېروتنې به یې زیاتې شي او دلوستونکي دنارضایتۍ سبب به شي.

۳- دلوستونکي ستونزې اونیمگړتیاوې: لکه څنګه چې دمخه مو وویل لوستونکي ته داسې صفا، پاکه او خوندوره مړۍ په کار ده چې هغه له هره پلوه خوندوره وي، خو یو شی چې ډېر د پام وړ دی هغه دادی چې کله لوستونکی یو چاپي متن لولي نو تر هرڅه لومړی یې چاپي تېروتنو ته پام کېږي او دطباعتي تېروتنو ټول مسؤلیت دکتونکي پرغاړه اچوي، خو که کتونکي په لسگونو او سلگونو ځایه دلیکوال په آر متن کې سمون راوړی وي هغه دلوستونکي له ذهنه پټ پاتې کېږي، ځکه چې هغه فکر کوي دلیکنې ټوله درسته بڼه دلیکوال دزیار او فکر زېږنده ده او طباعتي او ځینې نورې تېروتنې یې دکتونکي له نا ځیرتیا نه پیدا شوي دي، لکه څنګه چې مو پورته یادونه وکړه ددې بېلابېلو لیکوالو داملايي یووالي لپاره طبعاً په لیکنو کې سمون ته اړتیا شته، نو کله چې لیکوال خپله چاپي مقاله له آر لیکنې سره پرتله

کوي، نو بيا سخت غبرگون بنيبي او وايي چې زما په ليکنه کې خو لاس وهل شوی دی. ان خبره له خپروني سره دپړېکون تر بریده ورسوي. خو که چېرې داسې سمون په کې شوی وي چې ليکوال په زړه کې پرې اعتراف وکړي، نو بيا هم داسې ډېر کم پېښ شوي چې دخپروني له چلوونکي څخه دمننې حق ادا کړي، که موږ ددې ټولو خبرو نچوړ را غونډه کړو، نو دومره ويلاي شو چې که په يوه خپرونه کې درې کسان، ليکوال، کتونکی او لوستونکی شامل وگڼو، نو لومړی د شهرت او د خپل فکردانتقال، درېيم دنوي فکري پانگې د خپلولو او نويو معلوماتو د زياتولو له پلوه ډېره گټه کړې اودويم (کتونکی) دخپلې منځنۍ اوبې نومه بڼېگنې اود نه څرگندېدونکي راز له کبله بلهاري شوی اوانرژي يې زبېښل شوې ده.

کلتوري اخلاق

دالیکنه د هیلې مجلې د ۱۳۸۰ل کال په (۵) نېکه کې خپره شوې ده

لکه څنگه چې انساني ټولنې پر بېلابېلو ټولګيو وېشل شوي، همداسې يې کلتورونه او د هغو په رڼا کې اخلاقي معيارونه هم بېلابېل او رنگارنگ دي. بېلابېلو اديانو، مذهبونو او د هغو څانګو ټولو، د نېکو اخلاقو د کړنې او دودونې لارښوونه کړې، د اسلام مبارک دين خو ترټولو زيات د نېکو او غوره اخلاقو يادونه او سپارښتنه کړې او د بشریت ستر لارښود حضرت محمد (ص) خو د غوره مسلمان تر ټولو ښه ځانګړنه همدا نېک خوی خصلت او کړنه ګڼي او وايي، "تر ټولو غوره مسلمان هغه دی چې له لاس او خولې نه يې خلک په امن کې وي." خو که اديان، مذهبونه او نور بېلابېل کلتورونه هرڅومره د اخلاقو پر ترويج، تبليغ او دودونې ټينګار کوي، ځينې فلسفيان بيا له پخوا څخه تر اوسه پورې د اخلاقو په دودونې او يادونې پسې چندان نه ګرځي او نه يې دومره په کيسه کې دي، ځينې خو يې ان مخالف هم دي. د ساينسي پرمختياوو په زياتېدو سره په هره ټولنه کې يو شمېر پخواني اخلاقي نورمونه متضرر شوي او يا يې هم خپل ځای نورو اخلاقي معيارونو ته پرې ايښي، ځينې فلسفيان وايي چې اخلاقو ته اصلاً

هېڅ اړتيا نه شته ، زور او قوت د بشر ژوند تضمینولای شي ،
اخلاق د کمزورو خلکو له خوا د خپل ځان د ژغورنې او تسکین
لپاره یو لړ معیارونه دي ، چې غواړي د هغو په واسطه له زورورو
څخه خپل ځان خلاص کړي . یو هندي فیلسوف چې تر میلاد څو
پېړۍ د مخه یې ژوند کاوه ، هم په دې نظر دی چې «اخلاق د ځان
د تسکین یوه وسیله ده.»

همداسې ځینې نور هم په دې نظر دي ، چې اخلاق کوم فزیکي
موجود نه دی چې د انسان پر وجود دې فزیکي اغېز وکړي ، مانا
دا چې ددې پر ځای چې څوک اخلاقو ته پناه ور وړي ، د ژوند پر
عملي وسایلو او امکاناتو دې ډېره ولگوي . دا خو د اخلاقو په باب
د بېلابېلو نظرونو یوه یادونه وه ، دا چې څوک اخلاق مني که یې
نه مني دا خو بېله خبره ده ، خو د اخلاقو له شتوالي نه انکار نه
شي کېدی او هره ټولنه د ځینو خاصو اخلاقي نورمونو تابع ده او
اکثریت وگړي یې د همغو ټاکلو نورمونو خیال ساتي ، په دې وجه
خو ځینې کسان اخلاق یو ټولنیز قرارداد هم بولي ، چې دیوې
مشخصې ټولنې د وگړو ترمنځ په نالیکلي بڼه پرې موافقه شوې
وي او عمر یې له کلونو تر پېړیو غزېدلی وي . کلتوري او اخلاقي
نورمونه نه یوازې له یوې ټولنې څخه بلې ته توپیر کوي ، بلکې په
خپله د یوې ځانگړې ټولنې یا هېواد په بېلابېلو جغرافیایي سیمو
کې هم یو له بل سره توپیر کوي ، په اکثر وکیوالو سیمو کې یو
ډول کلتور او اخلاقي معیارونه واکمن شوي ، خو د همغې ټولنې
په بناري سیمو کې بیا بل ډول اخلاقي معیارونه د تائید وړ وي .

خو له دې ټولو توپيرونو او تضادونو سره سره بيا هم ځينې داسې ستر انساني او اخلاقي معيارونه شته، چې هغه د قوم، ژبې، کلتور، گروهې او جغرافيايي پولو تر بریدونو اوږي او پر ټول انساني ذهن واکمني کوي. د نړۍ يو شمېر ستر ليکوال پردې بريالي شوي چې د لوړو اخلاقي ارزښتونو لرونکي اثار انساني ټولني ته وړاندې کړي، همدغو معيارونو هغوی له خپل فردي، سيمه ييز او هېوادني چاپېريال څخه نړيوال کچ ته اوچت کړي دي. خو اوس راځو دې ته چې زموږ په اوسني چاپېريال کې هم ليکوال د اخلاقي ايډيالونو د موندلو، دودونې، تائيد او درناوي په لټه کې دي او که نه؟ که اوس هم د خپلې ځانغوښتنې له اغزنې دايرې څخه راوتلي نه دي، ارمان لري که نه؟ ايډيال لري که نه؟ دکومو اخلاقي او کلتوري معيارونو تابع دي او که نه؟ کله چې دا او دې ته ورته پوښتنې په ذهن کې مطرح کوو او هغه بيا د رښتياينې د ارزښت تر پولو تېروو، نو په خواشينۍ سره پردې ترڅه واقعيت اعتراف کوو، چې زموږ يو شمېر ليکوال نه کوم ټاکلی او سپېڅلی ارمان لري او نه يې په لټه کې دي، دا داسې لار ورکې دي چې نه يوازي خپله ترې لار ورکه ده، بلکې د نورو په لارو کې هم اغزي شيندي او غواړي د ځان په شان يې کړي.

زموږ په ليکوالو کې يو شمېر داسې کسان هم شته، چې د پوهې او کلتوري اخلاقو په پرتله يې د ليکوالۍ د شهرت تله درنه ده او په ټولنه کې يې د کار په انډول د شفاهي تبليغ له لارې ځانته د ليکوالۍ زيات نوم گټلی، ددې ډول کسانو انرژي به پخوا د

ځانښودلو او ځان ستايولو پر لارو چارو لگېدله، کله چې دا چاره پايته ورسېدله او نوره دا سکه نه چلېدله، نو بيا يې د نورو د سپکاوي لپاره لکه د تبليغيانو په شان گړني تبليغ ته ملا وتړله، چېرته چې ټولنه کې دکار سپړی وي، ددوی د فکر دايره ترې راتاوه شي او په لسگونو ډوله (خو) گانې په کې پيدا کړي، د نورو د شخصيت توهين، سپکاوی او د حيثيت ترور دخپل ځان د تثبيت يوه وسيله گڼي او په دې ډول لا هم په ټولنه کې د يو مغشوشوونکي عنصر په توگه خپل رول ترسره کوي.

دا ډول منفي عناصر د عامو خلکو په نظر نه راځي ځکه چې هغوی ته په بله جامه او بل رنگ کې څرگندېږي، زموږ عام پاک زړي ليکوال چې ډېر لا په عملي فرهنگي کار کې راتاله شوي نه دي او يوازې د فردي ليکوالۍ تر بريده خپل انساني مسؤليت ترسره کوي، هم ددې ډول نا څرگند خو ضرري عنصر له هڅو خبرېږي نه، خو هغه څوک چې د عملي فرهنگي کار لپاره يوه ستراتيژي او پلان لري، هغوی پوهېږي چې په لاره کې څومره محسوس او نامحسوس خنډونه او خطرونه شته، ان دا چې د خپل ځاني شخصيت د داغولو تر بريده بايد ورسره مبارزې ته تياروي، که نه نو هېڅ ډول فرهنگي کار ته به ترې اوږه ورنه کړي، ددې ډول پرازيت او مکروبونو د خپراوي يو علت دادی، چې زموږ په ټولنه کې لا د کلتوري کار او کلتوري اخلاقو معيارونه مشخص نه دي. ددې پولې لا ټاکل شوي نه دي، چې يو سپړی دې څنگه، څومره، څه ډول او په کوم کيفيت فرهنگي کارونه وکړي، چې له

(خو) څخه ځان خلاص کړي؟ دغه معيارونه دلته مطلوب نه دي، نو ځکه خو چې هرڅومره د زړه وينې خوري او هرڅومره کار کوي همغومره د (خو) گانو داغونه ورپورې کېږي.

ددې ټول علت دادی چې موږ لا په ټولنه کې د کلتوري کار لپاره مشخص اخلاقي علمي او عملي معيارونه نه دي مشخص کړي او ان په ذهن کې مو نه دي تصور کړي، نو ځکه خو هغه اشخاصو ته چې د خپل شخصیت د تثبیت لپاره په نورو پسې د دروغو پرازیت خپروي، دا زمينه برابري، چې د لنډ وخت لپاره د هوا خپې اخلاک کړي، زموږ په نظر کېدی شي د يو فرهنگي شخص لپاره لږ تر لږه د اخلاقو او فرهنگي کار خو ځانگړنې وړاندې کړو، که له همدغو معيارونو او ځانگړنو سره ځينې نور هم زيات شي او همداسې ورو ورو په ټولنه کې د فرهنگي او علمي اخلاقو بريدونه مشخص شي، نو تصنعی، تکلفي او کاذب شخصیتونه به خپله له هغو څخه ووځي او رښتيني اشخاص به هم خپل کار ته وزگار شي، ددې معيارونو ځينې کېدی شي په دې ډول وي:

۱_ اخلاقي معيارونه:

۱. يو فرهنگي شخص بايد لږ تر لږه د ټولني د عامو کلتوري قوانينو خيال وساتي، هغه کارونه چې په ټولنه کې د عامو خاصو د کرکې وړ گرځي له هغو څخه که مطلق نه وي، نو تر ډېره زياته بريدې دې ځان ترې وساتي، مانا دا چې چرسې نه وي، بنگي نه وي، شرابي، جوارگر او نور نه وي.

۲. که د خلکو له سپېڅلو عقایدو سره سل په سلو کې موازي نه وي، نو مخالف خو دې هم نه وي، مانا دا چې له خپل دين او عقیدې څخه دې نه اوږي، ملحد، مرتد او منافق دې نه وي.

۲_ مسلکي او علمي معيارونه:

۱. يو فرهنگي شخص بايد لږ تر لږه دکلتور په يوه مشخصه څانگه کې د تخصص او پوهې خاوند وي، ددې لپاره چې خبره يې وزن پيدا کړي او کره وي او نورو ته هم يوه سمه لار وښيي، يانې لږ تر لږه هغه څوک چې د يو اديب او ليکوال اطلاق پرې کېږي، يا يې بايد د ژبو او ادبياتو پوهنځی لوستی وي، يا يې بايد خصوصي زده کړې کړې وي او يا يې هم دومره عملي کار او ليکوالي کړې وي چې څوک ورته د (خو) گوته ونه نيسي.

۳_ عملي معيارونه:

۱. عملي معيارونه دا دي چې څوک د فرهنگي کار او شخصيت دعوه کوي او يا د نورو په چارو کې لاسوهنه کوي، نو لږ تر لږه يې بايد ټولني ته د خپل عملي کار بېلگې وړاندې کړې وي، مانا دا چې خپل اثار يې خپاره کړي وي، مجلې، رسالې، ورځپاڼې او جريدې يې خپرې کړې وي، په يوه علمي او فرهنگي مرکز کې يې عملي کار کړی وي او خلکو ته يې خپل ثمر وړاندې کړی وي.

نو که پورتنی او ځینې نور معیارونه مور د یو فرهنگي شخصیت د تثبیت لپاره په پام کې ونیسو، بیا به نو مور ته له تصنعی شخصیتونو څخه د اصلي شخصیتونو د تفکیک مسئله ډېره اسانه شي. زموږ په اوسنی فرهنگي جریان کې ځینې داسې کسان شته چې له پورتنیو ځانگړنو څخه یو هم نه لري، خو بیا هم په ټولنه کې ځان د یوه گړني لیکوال په توگه معرفي کوي او کاري لیکوالو ته تر خپله وسه ستونزې راولاړوي او دا غواړي چې نور هم په دې بېوالو کې ځان سره مصروف کړي او له اساسي کاره یې وباسي.

که چېرې په ټولنه کې دا ډول اشخاص نه وای، نو مور به دې لیکنې ته نه اړ وتلو او ددې پرځای به مو یوه بله لیکنه کړې وای، خو د ځینو دې ډول لیکنو ضرورت ځکه وي، چې گران لوستونکي پردې پوه شي، هغه ثمر چې تر اوسه ورته رسېږي، هغوی ته د ورسېدو په لاره کې د وربنکاره ستونزو ترڅنګ نورې ستونزې هم لري، چې تر اوسه یې لا هغو ته څرک نه دی لگېدلای او یوازې هغه څوک پرې پوهېږي چې عملاً فرهنگي کار کوي. خو تنگنظرانو ته دې دا خبره هم سپینه وي، هغه څوک چې په بحراني، سختو ستونزمنو او اغزنو شرایطو کې د سترو فرهنگي کارونو د سرته رسونې وس لري، ددې کار وس هم لري، چې دلویو اغزیو او خنډونو ترڅنګ داسې واړه اغزي هم له لارې ټول کړي او که څو یې پر لمن ونښلي هم، نو په یو دوه ټکانونو به یې لري گوزار کړي او خپل مزله ته به دوام ورکړي.

مثبت کلتوري بدلون، اوبتون او

پر مختل ته اړتيا ده

دا ليکنه هم د هيلې مجلې د ۱۳۷۷ل کال په (۵) گڼه کې چاپ شوې وه

په تېرو شلو کلونو کې ډول ډول افکارو زموږ ټولنه لږزولې او بې ثباته کړې ده. په دې موده کې د ټولني دلازبنوونې لپاره د بېلابېلو «انقلابونو» ازمېښت وشو. «خلفي انقلاب، ملي ډيموکراتيک انقلاب او ان د اسلامي انقلاب» په نامه فکري او ايډيالوژيکو تگلارو، هرې يوې د خپل ځواک او ظرفيت په اندول د ټولني د ثبات او نورمال پرمختگ مزي وشلول. کله چې به دهغو دهر يو «بشپړتيايي پړاوونه» پيل شول، نو زموږ د ولس د ژوند حالات به لا ترينگلي شول او خبره به تر بدو بتره شوه. د دې مصنوعي او ناغوښتل شويو انقلابونو په وجه نه يوازې زموږ ملت او هېواد درانه زيانونه وزغمل، بلکې په خپله «انقلابيانو» ته هم د ژوند د قربانۍ په بيه تمام شول. ډېرو پکې خپل سروڼه وخورل، ډېرو پکې دخپل ژوند شته داو کرل او د «يوه انقلابي» دا خبره چې «انقلاب خپل بچيان خوري» پر واقعيت بدله شوله. اکثره «انقلابيانو» د محکوميت پر وخت دومره بلهاري (قرباني) نه وه ورکړې، لکه د

حاکمیت پر وخت. د محکومیت پر مهال دوی د واکمنۍ د لاسته راوړلو لپاره څه نا څه یوه مفکوره او رواني ځواک هم درلود او انرژي یې د دې لپاره مصرفېدله چې واک ترلاسه کړي. کله چې یې واک ترلاسه کړ، نو بیا یې ځواک، فکري او رواني قوت پر دې لوري مصرفېده چې څنگه هغه وساتي. «انقلابیان» اکثره دخپلو واکمنیو پر وخت دومره ذلیل او پیکه شول چې تر واک وروسته یې بیا په ټول هېواد کې د پنبې ایښودلو ځای نه درلود. د دې پیکه والي یو لامل دا هم و چې «اکثره انقلابیان» پر خپلو سیاسي تگلارو او ایډیالوژیو ثابت پاتې نه شول او د پورته کړیو شعارونو پر ضد یې عمل وکړ. ځکه یې په ولس کې خپل سیاسي، فکري او ان اخلاقي شخصیت بایلود. یو وخت داسې راغی چې سیاسي لوبغالي هماغه و، خو لوبغاړي سره تېر و بېر شول، په اصطلاح سروېس تبدیل شو. هغه څوک چې د امپریالیزم، لویډیخ، پاکستان او لویډیزې اروپا مخالفین وو، هغوی ته یې پناه وروړه او هغوی چې د شوروي او کمونیزم ضد شعارونه یې پورته کول، د هغوی اکثره د روسیې او پخواني شوروي دکورنۍ له هېوادونو سره راپورته کړل. لنډه دا چې اکثره سیاسي گروپونه له خپلو مخالفو سرچینو سره یوځای شول. په پایله کې دا کار په هر اړخیز ډول د دوی دخپل شخصیت او فکري لوري د سپکاوي سبب شو او ولس او هېواد په سوونو کلونه دنړیوال تمدن له کاروانه شاته پاتې شو.

د نورو لاملونو ترڅنګ د دې کار یو اساسي لامل زموږ په ټولنه کې د نالوستۍ شتوالی او د چټک فرهنگي بهیر نشتوالی و.

سیاستوالو په روا او ناروا ډول په ډېره ارزانه بیه د ولس د برخې برخې ذهنونه راو نیول او دخپلې موخې لپاره یې وگومارل. له (۱۳۵۷ - ۱۳۷۱) کلونو پورې هېواد په ټولیز ډول پر دوو سترو متضادو فکري لورو وپشل شوی و او بیا په خپل منځ کې پر نورو متضادو اندونو. تر ۱۳۷۱ ل کال وروسته پخوانیو فکري او عقیده یي لیکو بله بڼه و نیوله، چې تراوسه یې څو ځله خپل شکل ته بدلون ورکړی دی. په دې ټوله موده کې هېڅ ډلې هم د ټولني «انساني» کولو او د کلتوري انقلاب لپاره شعار پورته نه کړ او نه یې هم کومه هڅه وکړه، بلکې اکثر و یې د ټولني همدې شتمنۍ ته درانه زیانونه واړول. که چېرې زموږ ولس ټول لوستوال او زده کړی وای، نو هر افغان به هم په ځاني ډول او هم په ډله ییز ډول فکر کولای شو، چې کومه یوه د ورانۍ او کومه د ودانۍ لاره ده؟

بنکېلاکگرو ځواکونو تر هرڅه لومړی زموږ ټولنه له ذهني پلوه ناروغه او مصروفه کړه، چې د ازاد فکر او خپلواک تفکر ځواک یې کمزوری کړي، لومړی گوزار پر کلتوري مرکزونو وشو، د جگړې په بهیر کې تر (۳۵۰۰) څخه زیات ښوونځي له منځه لاړل، چې په میلیونو افغانان د زده کړې له نعمت نه بې برخې شول. له دې کار څخه د هغوی موخه دا وه، چې د جگړې لپاره بشري ځواک پیدا کړي. کله چې ټولنه نالوستې شي، نو بیا خود بېلابېلو سیاسي، عقیده یي او نورو شعارونو تر نامه لاندې د نالوستو کسانو له صداقته ښه گټه پورته کېدلای شي او په ښه ډول یې ولولې او احساس راپارېدلای شي.

د نالوستو کسانو له عقیده یې او کلتوري صداقت او ساده گی نه عاجله او فزیکي گټه اخلي او خپلې موخې ترسره کوي، خو په اوږده واټن کې هغوی ته هم سردرد پیدا کوي. د کرکېچنو شرایطو په بهیر کې د دې ډول اشخاصو کنټرول خورا گرانېږي، دوی د واکمنو له واکه وځي او د بغاوت لاره خپلوي. داسې کړنې سرته رسوي، چې له آره له خپل هغه هدفه سره ټکر خوري، چې دوی دهغه د بري لپاره فزیکي او سیاسي عمل ته لاس اچولی دی. ددغه نا کنټروله حالت په پایله کې نه یوازې د هغې ډلې دمشر سیاستوال حیثیت او سیاسي دریځ ته زیان رسېږي، بلکې د هغه فکري او سیاسي تگلوری هم په عامه ذهنیت کې پیکه کېږي. د افغانستان د تېرو دوو لسیزو د تنظیمي او سیاسي ډلو د مشرانو سیاسي څرنگوالي او پیکه والی په همدغه ټکي کې څرگند او طاعون لاپسې اوږد شو.

دهمدي خونړي ناتار په بهیر کې زموږ د ټولني مانيزه او مادي شتمني تباه شوه. اوس زموږ ټولنه له یوه ستر ناورین سره مخ ده. ولس هم ستړی او ستومان دی، هیله لري چې ځان ته دخلاصون یوه لار پیدا کړي. ایا داسې کومه لاره چاره شته؟

په بشري تاریخ کې د ځینو نورو داسې ټولنو بېلگې هم شته چې پر ټاټوبي یې پر تېر شوي توپان وروسته بیا د هوسا او سوکاله ژوند جوگه شوي دي. له داسې یو ناورین نه د وتلو یوه لاره دا هم ده چې د ټولني د «انساني» کولو لپاره هڅې وشي. د ټولني د «انساني» کولو یوه بېلگه به وړاندې کړو.

کله چې د دویمې نړیوالې جگړې پر وروستیو وختو د امریکا متحده ایالاتونو پر جاپان اتومي بمونه وغورځول او د جگړې برخلیک یې چورلټ بدل کړ، جاپان تسلیمې او د جگړې د تاوان ورکړې ته حاضر شو، نو پر دې وخت جاپان او دهغه ولس له سختو ستونزو سره مخ و. ویل کېږي چې د هغه هېواد مخورو یوه واکمنه جرگه جوړه کړه، چې څه باید وشي؟ چې ټولنه له دې کړکېچ څخه راووځي؟ هم پرمختګ وکړو؟ هم د جگړې تاوان ورکړو؟ او هم د سوکاله ژوند څښتنان شو؟ چا ویل جاپان باید صنعتي شي، چا ویل باید زراعتي شي، چا ویل دواړه شي او هر یوه ددې لپاره دلایل وړاندې کول، خویو تن وویل: نه باید صنعتي شي، نه زراعتي، بلکې «انساني شي». د هغه دې نومونې ته ټول حیران شول، چې «انساني» یانې څه؟ هغه وویل چې انساني په دې مانا چې ټول جاپان کې باید هېڅوک هم نالوستی پاتې نه شي. تر هر څه لومړی باید مورې ښوونې او روزنې ته ژوره پاملرنه وکړو. ده ویل کله چې ټولنه لوستواله شي، نو هغه پخپله فکر کولای شي، چې باید څه وکړي، جاپان همدا خبره عملي کړه، تر هر څه زیات یې د ټولنې ښوونیزې، روزنیزې او کلتوري برخې ته پاملرنه وکړه. د اتیایمو عیسوي کلونو په لسيزه کې جاپان هر کال (شپېته میلیارده) ډالر یوازې په روزنیز برخه او د ټکنالوژۍ د نورو پرمختگونو لپاره لگولې. پر همدې وخت امریکایانو هر کال (سل میلیارده ډالره) په تعلیمي، کلتوري او علمي برخو کې لگول، چې امریکا په نړۍ کې لومړی او جاپان دویم مقام درلود. د جاپان دا لگښت د افغانستان

دهغه مهال د دولتي بودیجې په انډول د افغانستان د دوه سوه کالو بودیجه جوړوي او د امریکا لگښت زموږ د هېواد د درې سوه دېرش کالو دولتي بودیجې په انډول دی.

جاپان اوس په نړۍ کې هغه هېواد دی چې نه یوازې د جګړې زیان یې جبران کړی، بلکې اوس دنړۍ له ډېرو سترو پانګوالو او پرمختللو هېوادونو څخه ګڼل کېږي. په نړۍ کې ځانګړی مقام او حیثیت لري او په خپل ټول هېواد کې یې د نالوستۍ د تیارو کمپله ټوله کړې ده.

نو اوس که زموږ د هېواد خواخوږي غواړي، چې خپل هېواد له دې روان ذهنې، فکري، اقتصادي، سیاسي او ټولنیز ناوړین نه راوباسي، نو بنه لار دا ده چې د ټولنې د «انساني» کولو لپاره هڅې پیل کړي. د ټولنې د انساني کولو لار په ټول هېواد کې د بنوونې او روزنې عامل دي. کله چې ټولنه ټوله لوستواله شي، نو هر څوک ځانته د ځانګړي او ټولنیز ژوند د ښېرازی او سوکالی لارې پیدا کولای شي، په ټولنه کې د وګړو تر منځ زغم، اوسپله، د یو بل زغمل او فکري ثبات رامنځته کېږي، هر څوک د خپل واک او صلاحیت پولي پېژني او د ژوند پر خوند پوهېدلای شي. سیاستوال او واکوال هم ددې پرځای چې یو بل د تورې او برچې په زور تسلیم کړي، د تورو په نڅولو ځانونه ستړي کړي او یو بل ووژني، د خبرو لاره خپلوي؛ د متمدنو انسانانو او بشپړو عاطفي وګړو په څېر د ژوند ستونزې له منځه وړي. عمومي بنوونه او روزنه او د ټولنیز کلتور پرمختیا د ټولنیز ژوند بقا او هوساینه تضمینوي

او انسان کې د مینې او عاطفې ځواک پیاوړی کوي. زموږ په هېواد کې باید هم مثبت بنسټونیز، روزنیز او کلتوري اوښتون راوستل شي.
کلتوري پرمختیا او مثبت بدلون هغه درمل دی، چې ټولنه د ناروغۍ تر خورېدو دمخه وقایه کوي.

زموږ د ليکوالو عمومي او ځينمخې ستونزې

دا ليکنه د طالبانو د واکمنۍ پر دويم کال ليکل شوې او هماغه مهال په هيله مجله کې چاپ شوې ده.

دا څرگنده خبره ده چې د بېلابېلو لاملونو له کبله زموږ ټولنه شاته پاتې ساتل شوې او لاساتل کېږي. دې وروسته پاتېوالي د ټولني د هوسا کېدنې او د ولس د بنسټيزې او سوکالۍ په لاره کې ستر خنډونه راپيدا کړي. دا داسې ستونزې دي، چې زموږ د ټولني د ژوند پر هره خوا يې خپل سيوري خپاره کړي، کلتور يې له ستوني نيولی، ځلا او زرغونېدو ته يې نه پرېږدي، خو دې سره سره ترننه دوه لسيزې وړاندې زموږ په هېواد کې بيا هم ژوند ورو ورو د بنسټيزې پر لور روان و او د يو شمېر کلتوري هڅو او برياوو څراغونه لگېدلي وو، خو کله چې دې تېرې شل کلني غميزې د هېواد په گوټ گوټ کې خپل زهرجن لوگي خپاره کړل، نو هر څه د خړو او ايرو څلي شول.

په ځانگړې ډول په تېرو اوو کلونو کې کلتور ته نور زيانونه هم وارول شول او زموږ د ليکوالو ستونزې لاسپسې زياتې شوې.

دا هغه زماني واټن دی، چې د ټولنيز، سياسي او کلتوري نظام مزي وشلېدل او ټولنيز انډول له منځه لاړ. کلتور چې د ټولنيز نظام يو اساسي توکی دی، تر ځپونکو گوزارونو لاندې راغی. فرهنگيان د کلتور د پرمختگ د عاملينو او زېږوونکو په توگه په خپله د مرگ او وېرې ترگواښ لاندې راغلل. هغه فرهنگيان چې پخوا يې د کلتور په يوه څانگه کې کار کاوه، د مسلکي کار له منځه تلو سره سم يې له مسلکي لارې د ژوند د خړوب امکان هم ختم شو.

هغه ليکوال چې تر هېواده بهر مهاجر شوي وو، د هغوی ستونزې بيا بل ډول وې، هغوی د يو بې باوره ژوند په ستونزو کې راگير وو. کله چې د هېواد په داخل کې له فرهنگي کار څخه د خړوب امکان ختم شو، نو ليکوال د دويم کار په لټه کې شول، ددې کار پايله ډېره منفي وه، د ليکوال او فرهنگي کار تر منځ واټن ورځ پر ورځ زياتېده. په نتيجه کې ليکوال لکه د نوور کسبگرو په شان پر عادي اشخاصو واوښتل او د ټولني ددې متفکر مغز ټول ځواک يوازې د ژوندي پاتې کېدو لپاره په مبارزه کې اوبه شو. تجربو په ډاگه کړې ده چې ليکوال، شاعر او يا هر هغه څوک چې ذهني کار کوي که چېرې پر فزيکي کار او چارو اخته شي، نو ذهني کار ته يې سخت زيان رسېږي. د ليکوال ذهن هغه نرمه کرونده ده، چې ده په کې د مينې او عشق د کلمو بزغلي کرلي او له هغه څخه يورنگين او ښکلی حاصل لاسته راوړي. د فزيکي کار په کولو سره په داسې شاره او کرخته ځمکه اوړي چې بيا ډېر ځنډ د هنر د مينه ناک حاصل لپاره نه تيارېږي. ددې خبرې يوه بېلگه به هم وړاندې کړو:

په کابل کې د افغانستان د علومو د اکاډمۍ یو تن غړی چې د سرمحقق عملي رتبې ته رسېدلی، یو وخت یې ډېر ښه تحقیق کاوه او دومره خوږه ژبه او خوږ نثر یې درلودل چې د زړه راکښون ځواک یې ډېر پیاوړی و. کله چې په هېواد کې علمي کار خپل مادي امکان له لاسه ورکړ، نو دی مجبور شو، چې فزیکي کار ته ملا وتړي. له یوې موسسې سره چې د ښار د ویالو د جوړولو او پخولو چارې یې سرته رسولې، پر کار بوخت شو. ددې سرمحقق دنده دا وه چې د تېرو منځ کې سمنټ واچوي او تېرو ته انگاف ورکړي، ده خو میاشتي پرله پسې دې دندې ته دوام ورکړ، په همدې بهیر کې یوې علمي غونډې ته د لیکني بلنه ورکړای شوه، کله چې ده خپله لیکنه واوروله، نو دده د پخوانیو لیکنو په اندول ډېره کمزورې، پیکه او سپوره وه، داسې ښکارېده، چې په وچ زور او تر یوه سخت فشار لاندې یې لیکلې ده، وروسته یې خپله اعتراف وکړ، چې د ذهن کرونده مې سخته شوې او کېدی شي نور حاصل ور نه کړي.

د هېواد دننه اکثره لیکوال پر همدې برخلیک اخته شول، هغه څوک چې تر هېواده وتل - هغو اکثره خپل مسلک پرېښود او ځینو چې په یو شمېر بډایو موسسو او ادارو کې کارونه ومیندل، نو د هغو پر احساس، عاطفې او فرهنگي مینې د یو بل کلتور او د ژوند د بې باورۍ د تورو ورپځو لړۍ خورې شوې، یا په ډله ییز، یا په انفرادي ډول مسخه شول او یا د مسخه کېدو په حال کې دي.

زموږ د لیکوالو ستره او عمومي ستونزه دا ده چې دلته د لیکوال لاسته راوړنه د مالي ارزښت له پلوه کوم دوراني حرکت نه لري،

چې د هغه په نتیجه کې دې لیکوال مادي ثمر ترلاسه کړي، دلته زیات وخت لیکوالو د دولت پر مادي امکاناتو او نورو مرستو ډډه لگوله.

د ساري په توګه په پښتو کې داسې کتابونه ډېر کم لیدل شوي چې هغو دې د خرڅلاو له لارې خپل لګښت پوره کړي وي او یا دې له دې درکه لیکوال ته د یاد وړ مادي ګټه ترلاسه شوې وي، په پرمختللیو هېوادونو او ان مخ پر ودې هېوادو کې بیا خبره داسې نه ده، هلته یو اثر نه یوازې د لیکوال علمي پانګه ګڼل کېږي، بلکې د هغه د ژوند لپاره ستره مالي شتمني هم جوړوي. «اریک فرام» یو غربي لیکوال دی، د «بنکلا» په باب یې یوه کوچنۍ رساله لیکلې، دا رساله تر لسو څلویزاتو چاپ شوې او هر ځل یې د چاپ تېراژ میلیونونو ټوکو ته رسېده او دا کتاب ټول پلورل شوی دی، نو هغه اثر چې درې میلیونو ټوکو وپلورل شي، نو ایا لیکوال به یې بیا هم له اقتصادي پلوه له فقر سره مخامخ شي؟

زموږ ټولنه لکه څنګه چې د ژوند په نورو برخو کې د نورو پرمختللو او مخ پر ودې ټولنو سره د پرتلې وړ نه ده، همداسې په فرهنګي برخه کې هم د پرتلې وړ نه ده. په پښتو ژبه تراوسه پورې د چاپ شویو اثارو شمېر تر لس زره عنوانونو نه زیاتېږي. د بي بي سي راپور د یو خبر له مخې یوازې پر یو کال په لندن کې (شپېته زره) عنوانه کتابونه چاپېږي، د دې هر عنوان کتاب تېراژ میلیونونو ټوکو ته رسېږي، زموږ په هېواد کې له ځینو تعلیمي، مذهبي او سیاسي کتابونو پرته د هر کتاب شمېر له (۵۰۰-۵۰۰۰) ټوکو

ترمنځ دی. د تېرو پنځه لسو میاشتو په ترڅ کې افغانستان کې د ټول هېواد په کچه (دوه عنوانه) ادبي کتابونه او پنځه عنوانه مجلې یوه – دوه درې گڼې چې د ټولو عمومي تېراژ ایله شل زره ټوکو ته رسېږي، چاپ شوي دي. دا هغه ټیټ گراف دی چې په افغانستان کې د چاپ او خپرونو تر دود وروسته لیدل کېږي. د هېواد په داخل کې د چاپ له دې کمیت نه زموږ د لیکوالو او د هېواد د فرهنګي کار څرنګوالی معلومېږي، خو دې سره سره په پېښور کې زموږ یو شمېر لیکوال پر سختو هلو ځلو بوخت دي؛ گڼ شمېر کتابونه چاپوي، چې د هېواد دا اړتیا تر یوه بریده پوره کړي، هېواد ته ددې کتابونو د لېږد په برخه کې هم یو لړ ستونزې شته، ځکه چې ددې کتابونو ډېره برخه د هېواد داخل ته وړل کېږي.

دا هغه عمومي ستونزې دي، چې زموږ هېواد او لیکوال ورسره مخ دي، خو د دې تر څنګ په خپله زموږ د لیکوالو ترمنځ هم یو لړ ستونزې شته، چې هغه زموږ د لیکوالو ځواک ته سخت زیان رسوي او له اصلي کار نه یې پام بلې خوا ته اړوي، دا تضادونه د هېواد په داخل کې هم محسوس دي، په پېښور کې هم، کېدی شي په نورو هېوادونو کې هم وي، اوس په کابل او جلال اباد کې یو شمېر شته چې هغوی غواړي د هغو ګوتو په شمېر لیکوالو ترمنځ چې هلته پاتې دي، تر هر څه لومړی د توپیر یو عقیده یې اوسیا سي لیکه راکاږي، په ځانګړي ډول هغه لیکوال دې کار ته ډېره لمن وهي چې هغوی په فرهنګي کار کې د زیات تشبث او هلو ځلو ځواک او اوسپله نه لري، دوی غواړي خپله فرهنګي تنبلي او بې

کفایتي د عقیدې او سیاسي گروهې تر چتر لاندې پټه کړي، دوی د ملت په کچه فکر نه شي کولای، اندیې یوازې د تنظیم تر حده محدود دی، دوی په هېڅ وجه ددې وس نه لري، چې هغه لیکوال هم وزغمي چې له دولتي امکاناتو پرته په خپلو شخصي هلو ځلو فرهنگي فعالیتونه کوي، هغوی حکومت ته لاس تر زني ناست نه دي او نه دې ته منتظر دي چې ټول کارونه باید حکومت وکړي. مثبت لیکوال پر دې هم پوهېږي چې د فرهنگ ساحې ته د حکومتونو پوره پام را اړول ډېر وخت غواړي، لکه څنگه چې اشاره وشوه په تېرو پنځه لسو میاشتو کې حکومت یوازې (دوه عنوانه) کتابونه چاپ کړي دي، خو زموږ ځینو لیکوالو په همدې موده کې یوازې په پېښور کې تر سلو عنوانو زیات اثار چاپ کړي دي، نو که دوی حکومت ته منتظر وای، ډېر کلونه به پرې تېر شوي وای، بله خبره دا ده چې فرهنگي کار یوازې د دولت مسئولیت نه دی، بلکې د ټول ولس گډ کار دی.

په پېښور کې د افغان لیکوالو په شخصي هلو ځلو او په لویدیځ کې د مېشتو افغانانو په مالي مرستو یو شمېر اثار چاپېږي، خو دلته په داخل کې بیا د یو شمېر لیکوالو تر منځ یو ډول محسوس او نامحسوس منفي رقابت موجود دی. زموږ د یو شمېر لیکوالو زیات وخت او انرژي یوازې پر دې مصرفېږي چې په نورو پسې خپل وخت په منفي گړني تبلیغ تېر کړي. که خپله یې کار له واکه نه کېږي، نو منفي تبلیغ ته شین شرک ولاړ دي، د دوی په ځینو کې بیا دا کینه او حسادت دومره پیاوړی وي، چې د رواني عقدې تر

بریده رسېږي، ځينې ليکوال په پېښور کې هم تنظيمې، سياسي او عقیده يې مسایلو ته لمن وهي او غواړي پر فرهنگي چارو او مسایلو باندې هم سياسي سيوری خپور کړي. دلته هم دا کینه هغو کسانو سره مطرح ده، چې په فرهنگي کار کې کوم ځانگړی تشبث او نوبت نه شي کولای، دلته هم خپله فرهنگي نیمگړتیا د سیاست او سياسي جغرافیه تر پردې لاندې پټوي. اوس زموږ ځينو ليکوالو تر منځ دا کشمکشونه روان دي، داسې ښکاري چې د سوچه ملي فرهنگ د ښپرازې، خدمت او پرمختگ لپاره ډېر کم ليکوال پاتې کېږي، چې له دې ډول ډول پاتکونو څخه تېرېږي او خپل فرهنگي کار ته دوام ورکوي، تجربو ښودلې ده چې افغاني فرهنگ ته کار کول خورا لويه اوسپله غواړي؛ هر څوک چې غواړي له دې اغزنو او ستونزمنو لارو تېر شي، نو دې مغوليزو ذهنونو ته باید خپل هوډ خوشالخانۍ کړي او هغه کسان چې غواړي زموږ د رښتینو فرهنگیانو مخ ته ذهني او سياسي پاتکونه واچوي، اخر به له خپل دې عمله ستړي شي، تر پایه خو دوی هم دا کار نه شي کولای، چې د بل چا د فرهنگي کار په مخ کې خنډ اچولو ته خپل کار ووايي.

الفت د زړونو الفت

(د استاد الفت د نثر ځینې مانیز اړخونه)

دا لیکه په کابل کې د استاد الفت د یوې تلنغونډې لپاره لیکل شوې وه او وروسته بیا په هیله مجله کې چاپ شوه.

استاد گل پاچا الفت لکه څنگه چې د هغه له نامه څخه څرگندېږي د مینې او الفت پاچا دی، هغه د خپل قلم په روح کې داسې انساني مینه پو کړې، چې کلونه کلونه به زموږ د زړه په پردو کې گرځي، راگرځي او د زړونو او ذهنونو په دې لایتناهي فضا کې به بې برچې، بې عسکره او بې لښکره پاچاهي کوي.

الفت د انساني ټولني د یو ذهني معمار او رنځپوه په توګه لومړی د ټولني نیمګړتیاوې او رنځونه راپه ګوته کړي او بیا یې د رغونې او درملونې لپاره د قلم او لیکوالۍ کیمیا بوتی کارولی دی.

الفت چې په خپله د مینې په خم کې یو لوبېدلی او ټوکېدلی روح دی، د ډېرو انساني رنځونو د علاج اساسي نسخه یې

همدا (مينه) گهلي ده. هغه مينه او عاطفه د انساني ژوند د پايښت، سمون او ښېرازۍ اساسي وسيله بولي. بې مينې ژوند يو بې مانا خيز گنبي، چې انساني ژوند لوبښي له خونده تشوي، مينه د الفت په نظر هغه ستر ځواک او واک دی، چې ډېر زورور او زبرځواکي هغې ته خپل سرونه ټيټوي او کاني زړونه هم د موم په شان نرمولاي شي، استاد الفت وايي: «د دنيا دود او دستور خو دادی چې زورور به کمزوری وهي او ضعيف به د قوي له لاسه په عذاب وي، مگر په کورونو کې د مينې او محبت تقاضا بل راز ده. هلته يو کوچنی ماشوم خپل مشر ورور په خپره ووهي او هغه ورته خاندي، له ټولو نه کمزوری په ټولو زورور دی. که دميني او عاطفې ماشوم هر څنگه لوی سړي گربوان ته لاس واچوي يا يې لمن ټينگه ونيسي څوک ترېنه ځان نه شي خلاصولی، ځکه چې دا قوت په ټولو قوتونو زورور دی.» استاد وايي عشق او مينه دهمدې دوه بېلابېلو طبقو (زورورو او کمزورو) اند او ژوند د پيوستون او بقا په تار تړي: «که عشق او مينه په مينځ کې نه وي نو د ديو او ښاپېری زور هېڅکله برابر نه دی.»

استاد الفت د فاتح په نامه يوه نثر کې د مينې قوت داسې څرگندوي چې ان ډېر زورور، ظالم، او لوی فاتحين يې هم قوت ته ټينگېدی نه شي. وايي: «سکندر له ډېر قوت او ډېرو

لښکرو سره ښار ته راغی، د ښار له خلکو سره یې خوځله
زورور جنگونه وکړه، له دواړو خواوو نه ډېر خلک ووژل شول،
ډېرې وینې تویې شوې، ډېرې ککړې تر پښو لاندې شوې،
وروسته له ډېرو جگړو هغه د مړو په سرونو پښې کېښودې او د
لوی فاتح په حیث ښار ته ننوت.

دی ډېر په قهر و، غوښتل یې چې ښار لوت کړي او قتل عام
جوړ کړي، مگر دا کار ده ونه شو کړای، ځکه چې په ښار کې یو
پټ قوت موجود و چې ده ورسره مقابله نه شوه کولای.

دی چې ښار ته ننوت په یوې ډېرې ښکلې پېغلي یې سترگې
وښتې او په یو ځل لیدو یې زړه بایلود.

څوک چې بې زړه شي هغه بیا جنگ او جگړه نه شي کولای،
ځکه ده هم له خپل ټول قوت او قدرت سره ځان دغې پېغلي ته
وسپاره.»

د مینې ترڅنګ دویم څیز چې د انسان په ژوندانه کې تر ټولو
ستر روحي ځواک جوړوي، هغه عقیده ده، د الفت په نظر
عقیده د انسان هغه ستر روحي ځواک دی چې انسان پرې د
مرګ له ستر ناورین سره ډغر و هلاک شي. یو انسان د عقیدې
په زور کولای شي ډېر بې عقیدې ځواکونه راوړوي. له پخواني
شوروي سره د جگړې په ترڅ کې د افغانانو سربښندنه او اتلولي
هم د یوې لویې عقیدې پایله وه، له یو انګرېز سیاستپوه نه د

جگړې د لومړيو کلونو پر مهال چا پوښتنه وکړه، چې افغانان د شورويانو په اندول له اقتصادي، بشري، پوځي او ان ارضي پلوه خورا کمزوري دي، ايا دوی به له شوروي زبرځواک سره د مقابلې توان ولري؟ هغه په ځواب کې وويل: «هلته افغانان جگړه نه کوي، بلکې عقیده جنگپري.»

د همدغې عقیدې په رواني ځواک دښمن مات شو، خو کله چې همغو گروهمونو اشخاصو د عقیدې لمن خوشې کړه، بيا يې نو نه هغه د تورې تاب و او نه هغه اتلولي، ان خبره تر دې هم راوړسېده چې دهبواد د سياسي ډگريو منفي سياسي لوبغاړي خپلو بي عقیدې همڅنگو ملگرو ته وويل: «اوس د عقايدو دوران تېر شوی او د قوميت بازار گرم دی.» د همدغو بي عقیدې لښکرو پر ضد بيا يو بل عقیده يې لښکر په تش لاس د مبارزې ډگر ته را ودانگل او دا بي عقیدې شوی شخص يې له خپل تخت و بخت سره د کوميدۍ په سيند لاهو کړ.

ارواپوهان او د طب ډاکتران عقیده، د انسان روحي ناروغيو، نفسي غوښتنو د کنترول او رواني ډاډ او تسکين ستره وسيله گڼي. استاد الفت د يو عقیده من شخص په توگه، عقیده تر ټولو ستر ځواک بولي او د روحي تسکين او اخروي نړۍ پانگه يې گڼي، هغه د يو عقیده من رانده مثال ورکوي چې: «په سترگو يې څه نه ليدل، مگر د خدای کتاب يې تر څنگه و او

مسجد ته راغی، ده هغه اسماني کتاب په تاخچه کې کېښود او په لمانځه ودرېد. کله چې له عبادت نه فارغ شو او له مسجد نه روانېده هغه کتاب پاتې شو او یو بل کتاب لاسته ورغی، دی وروند و کتاب یې نه لیده او په کتاب نه پوهېده مگر ټینگ یې په غېږ کې نیولی و.

ده ته دا نه وه معلومه چې په کتاب کې څه دي او د چا کتاب دی؟ له ده سره ټینگه عقیده وه، مگر پوهه او بینایی ورسره نه وه.

ده د خدای (ج) لپاره دغه کتاب ښکلاوه او لکه تعویذ له ځان سره یې گرزاوله.))

د عقیدې تر څنګ اند یا فکر او د فکر ازادې د فردي او ټولنیز نظام د ثبات، پرمختګ او ټولنیزې ښېرازی، اساسي توک دی. د الفت په نظر په هغو ټولنو کې چې فکري اختناق موجود وي، انتقاد ترلی او فکر په زندان کې وي؛ هغه ټولنه له سترو ناروغیو سره مخامخېږي. سره له دې چې یو شمېر لیکوال د ساري په توګه ټولستوی په دې اند دی چې په یوه ټولنه کې اختناق د زیاتو ادبي اثارو او ان ادبي شهکارانو د رامنځته کېدو سبب کېږي، خو که په ځینو ټولنو کې اختناق د ادبي اثارو د رامنځته کېدو سبب شوی هم وي، خو په ځینو نورو ټولنو کې بیا د ډېرې تباهی لامل ګرځېدلی دی، استاد

الفت تر ټولو زيات فكري اختناق او سانسور د ټولني د سوکالی او هوساينې د مخنيوی عامل بولي، دی د ټولنيزې بنېرازی او نورو ډول ډول ستونزو د حل لاره همدا فكري ازادي بولي، وايي: «... که دی خلاص شو، ستاسو انتظام به په ډېر بڼه شان وکړي، ستاسې وړې به ماړه کړي، ستاسې برېښه به پټ کاندې، ستاسې دغه بڼکلی موجود په تورو څاگانو کې مه غورځوی! په زندانونو کې يې مه اچوی! پرېږدي! دا بې گناه بندي پرېږدی! دی به ستاسې د گډو وډو او پرېشانه خوبونو صحيح تعبيرونه وکړي. ډېرې سختې مبهمې او مجملې غوټې به پرانيزي. دی د راتلونکي حال پېشبیني کولای شي. د جوي او فلکي اوضاعو اقتضات ورته معلوم دي. پرېږدی! دا بې گناه بندي پرېږدی! د ده په ازادولو باندي علم او پوهه زياتېږي. وطن رڼا کېږي او رانده بينا کېږي. دی له خپلو جفا کارو وروڼو سره هم بڼه سلوک کوي. دی ډېر پېچومي اوارولی شي. دی ډېرې کړې لارې سمولی او ډېر مشکلات حل کولای شي. ما خوب ليدلای چې دا بې گناه بندي خلاصېږي او د سلطنت په کرسی کېني، بڼه فکر وکړی! دا بې گناه بندي څوک دی؟ پس له ډېره فکره وایم فکر دی فکر.»

په يوه ټولنه کې د فكري ازادۍ تر څنګ سالم مشرتوب او ليدرشپ په کار دی، خوشال بابا د يو ټولنيز مشر او دستار د

سړي لپاره شل هنرونه او شل خصلتونه لازم بولي، د لوی خان په عقیده که چېرې دا شل هنرونه او شل خصلتونه په یوه شخص کې متبارز وي، نو بیا خود دستار د تړلو (مشری) لایق گڼل کېدی شي او که نه هسې چې دستار تړي، هغه هزار دي. استاد الفت هم د مشرتوب لپاره کوتلي قوانین په گوته کوي، د استاد په نظر هر هغه شخص چې د خومره والي او څرنګوالي له پلوه تر بل غوره وي، هغه باید د ټولني مشرتوب پر غاړه واخلي. استاد وايي: «که موږ دوه مساوي عددونه لکه (۱-۱)، (۲-۲)، (۳-۳) او ... هر یو له بل نه وړاندې وروسته کړو، نتیجه یې یوه ده، مګر په دوو متضادو عددونو کې تقدیم او تاخیر ډېر فاحش فرق راولي او په مقدار کې ډېر تفاوت راځي. که موږ «یو» او «نه» یوځای کوو او داسې یې لیکو (۱۹) نولس کېږي، مګر شل کېږي نه، که همدغه دوه عددونه داسې ولیکل شي (۹۱) خبر سلو ته نږدې کېږي او ډېر زیادت په کې راځي. همدغه سبب دی چې په پوهو جوامعو کې هغه څوک دمخه کېږي چې قدر او مقدار یې له هغه بل نه زیات وي او د ده په مخکې توب باندې د جامعې قدر او قیادت ډېر لوړېږي. موږ باید په دې سر پوه شو او د هر چا استعداد، معیار، مبلغ او مقدار ته وګورو.»

استاد الفت چې زموږ د ټولني ذهني معمار دی، د ټولني د ويجاړۍ او د هغې د درملونې هرې خوا ته يې د فکر وړانگې رسېدلي. افراط او تفريط چې يو ستر مرض گڼل کېږي، که د ژوند په هره برخه کې منځته راغی، نو هغه برخه له بې ثباتۍ او په پایله کې له نابودۍ سره مخامخوي. استاد د خپلې ټولني د يو رنځپوه او طبيب په توگه په ټولني ژوند کې منځنۍ حد ډېر گټور بولي. د اسلام د سپېڅلي دين د لارښوونو له مخې هم اوسط حد احسن دی. استاد الفت په دې عقیده دی که چېرې په يوه ټولنه کې افراط او تفريط واکمن شو، نو د يوه پرځای به دوه تلفات زغمي، دی دا مرض په يوه نثر «دوه جنازي»، که واضح کوي. «په يوه ورځ په يوه ساعت کې له يوې شفاخانې نه دوه جنازي راوتلي، هغه يو د کم خونۍ په وجه او دا بل د فشار خون په سبب مړ شوی و. هغه يوه وينه نه درلوده ځکه مړ شو. د دغه بل وينه زیاته شوې او تیزه شوې وه، ځکه يې ژوند ونه شو کړای. دوی دواړه يو بادار او بل مزدور و، يو د افراط او بل د تفريط له لاسه مړ شو.» د استاد په نظر: «د يو کمزوري کول او د بل قوي کول د دواړو په مړينه تمامېږي او د ظالم او مظلوم عاقبت همدغه شان دی.»

د افراط او تفريط تر څنګ بله ستره ناروغي چې هم ځاني او هم ټولني خطر ونه راولاړولای شي، هغه مضر احتیاط دی، د

استاد الفت په نظر د يوه انسان د ځاني او ټولنيز ژوند د پرمختگ او هوساينې لپاره انساني جرئت هم په کار دی. تدبير، هڅه، له حالاتو او نادودو سره مبارزه، د انساني ژوند بشپړونکي توکي دي. ډېر احتياط د سپري اخلاقي جرئت سلبي او فکر او هامو ته سپاري، استاد هغه احتياط غندي چې تر گټې يې زيان زيات وي او د مضر احتياط تر پولې رسېږي.

دا احتياط څه په فردي ژوند کې وي که په ټولنيز کې د دواړو ضرر زيات دی. په ځانگړي ډول هغه (مشران) چې د ټولني د لارښوونې دنده لري، که چېرې پر دې ناروغۍ اخته شي، نو ټولنه د تباهي کندی ته رسوي، استاد الفت په خپل يو نثر کې دا موضوع واضح کوي: «شمی اکا زموږ په کور او کلي کې په ډېرې هوبنيارۍ مشهور و او هر چا به چې کومه مشوره غوښتله ده ته به راتلل.

د د ه هوبنيارۍ او احتياط يوه نښه دا وه چې تر اخره پورې يې خپل کور ته برق رانه ووست او ويل به يې که کله برق شارټ شي نو حريق به واقع شي او کور به مې وسوزي.

د د ه عادت و په موټر کې به نه سورېده او ډېر لږې ځای ته به هم پياده روان و، ځکه چې د موټر له چپه کېدو ویرېده او

احتياط يې کاوه. هو! دی له ډېره عقله پياده گرځېده او کور کې به يې رڼا هم ډېره لږه وه.»

استاد الفت د انسان نفس د لایتناهي هوسونو مجموعه گڼي چې عقیده يې برجونو ته له تکیې پرته د هغو مهار کول او کنترول ناشونی کار دی. هر کله که د انسان یوه هیله پوره شوه، نو ورپسې به د بلې د پوره کېدو هیله لري، غم او خوشالي هم په همدغو هیلو پورې تړلي او یو له بله نه جلا کېدونکي بولي. د یونان یو نامتو ډرامه لیکونکی اشایلوس هم په همدې نظر و او ویل به يې: «په هر غم پسې باید یوه خوښي او په هرې خوښۍ پسې باید یو غم راشي، چې د ژوند پانوته رنگ ورکړي.» استاد الفت هم غم او خوشالي دواړه شپه او ورځ بولي چې یوه په بلې پسې رادرومي. خو استاد د خپلې ټولنې د وگړو د اندروني ناروغیو پر خواو خورا ښه بلد دی، د ده په نظر د انسان هیلې نه پوره کېدونکي دي. غم او خوشالي هم دواړه انډولیز یا نسبي دي. مثلاً که چېرې یو څوک په ټولنه کې یو تن تر ځانه ډېر خوار و زار وگوري، نو بیا دی خوشاله وي او که چېرې تر ځانه پورته شخص وگوري، چې خوله يې له خدا ډکه وي، نو بیا دی خفه وي، ځکه چې تر ځانه پورته شخص نه شي زغملاي، نو ځکه خو استاد وايي چې زموږ غم او خوشالي په خپله زموږ نه دي، بلکې هغه د بل چا په غم او خوشالی پورې

ترلي دي. كه هغوی خفه وو مور خوشاله يو او كه هغوی خوشحاله وو نو مور بيا خفه يو. د دې خبرې د اثبات لپاره د خپل يو دوست مثال ورکوي او وايي چې زما دوست په خپل کور کې هر څه لري، د ډېرو شتو خاوند دی، لنډه دا چې د ژوند ټول خواږه نعمتونه ورته رسېږي او له هېڅ ډول ستونزې سره مخامخ نه دی، خو دی هم کله کله خفه وي، خفه په دې وي چې زما يو بل دوست دی هغه تر ده لږ شان زيات شيان او شته لري. د دې ډول غم او خوشالي تر څنگ په ټولنيز او ځاني ژوند کې استثنایي حالات هم د غور وړ دي. د استاد په فکر زموږ د قضاوت شعور بايد پر يوې مسالې مطلق حکم ونه کړي او وخت ته منتظر شي. ځينې چارې په ځاني تدبير ترسره کېدلای شي. دی په دې برخه کې د دوو بزگرانو يادونه کوي: «چې دواړو خپل فکرونه جنگول. يوه دهقان فکر وکړ چې په مني کې به خپل غوايي خرڅ کړم، ځکه تر پسرلي پورې ډېر وخت دی، وابنه به يې هم راته په گټه کې پاتې شي او دويمې وويل چې په مني کې غوايي ارزانه وي اوس به يې واخلم او تر پسرلي به يې وساتم، دوی دواړه په دې معامله کې جوړ راغلل. يوه دهقان په بل غوايي خرڅ کړل، خو موده وروسته کلي ته د غويو ټاکو (مرض) راغی او د دهقان دواړه غوايان په تېره چورکي حلال شول. لومړي دهقان په خپلې هونسيارۍ شکر ايسته چې بڼه وو

غوايي يې خرڅ کړي وو او کور و کلي هم د ده په هونښيارۍ
افرين وايه، خو ورځې وروسته د همدې دهقان په کور د غلو
غدي پرېوته، دی کم بخت ووژل شو او پيسې يې غلو يورې،
بيا به خلکو ويل چې نغدې پيسې څوک په کور کې ساتي همدا
به يې حال وي. تر ده خو هغه بل ډېر هونښيار و که غوايان يې
لاړل نو سر خويي روغ دی.»

استاد الفت چې له يوې خوا پر مينې مين دی، نو له بلې خوا د
ظالمانو پر وروستي برخليک هم ښه خبر دی، د استاد په نظر د
ظلم کاسه نسکوره وي او په وروستۍ پايله کې ظالم د خپلو
اعمالو سزا ويني او د خلکو تر پښو لاندې کېږي. هغه دا ستره
موضوع په ډېرو ظريفانه الفاظو کې «د شاعر تحفه» تر عنوان
لاندې نشر کې بيانوي، وايي: «کله چې هغه سر راپورته کړ او په
ما يې نظر ولېده ما خپله تحفه يو د پرانگ پوستکۍ او يو
غزنيچۍ پوستين د هغه په مخ کې کېښوده.»

هغه وويل: دا يو د ظالم پوتکۍ دی، ځکه تر پښو لاندې لوېږي،
دا بل د ضعيفانو له پوستکو نه جوړ دی او په غاړې پورې تعلق
نيسي.»

زموږ د اوسنيو ادبياتو فكري لوري

داليکنه د هيلې مجلې د ۱۳۷۸ل کال په (۱) گڼه کې خپره شوې ده.

په تېرو دوو لسيزو کې چې زموږ ادبياتو ته د «رسالت»، «مسئوليت» او «خدمت» په نامه، د مختلفو گروهو او سياسي تگلورو د غوښتنو او موخو د بار وړلو دنده سپارل شوې وه، د هغو له کبله زموږ ادبيات بڼه ډېر ستړي شول او دهغو ډېرې ځانگړې تر دې درانه بار لاندې زيانمنې شوې، زموږ په ټولنه کې سياستوالو خپل سياسي ارزښتونه ډېر لوړ وگڼل او ان د سياسي موخو لپاره يې گروهيز ارزښتونه وگومارل او وکارول، خو بيا هم سياسي تگلارو خپل ارزښت بايلود. هغه «ادبيات» چې دې مشخصو فکري او سياسي لوريو ته ځانگړي شوي وو، د هغو ليکوالو هم خپل ځانونه او قلمونه ستړي کړي وو او گڼ شمېر «ادبي اثار يې» يې چاپ کړي وو، پر ژوند يې د خپلو اثارو بې ارزښتي او مړينه وليدله. د ليکوال لپاره تر دې بله بده پېښه نه شته چې دده تر مړينې دمخه دې، دده اثر ومري او ژوند دې ونه کړای شي. زموږ په تېر شل کلن ادبي بهير کې گڼ ليکوال او شاعران او ډېر مطرح ليکوال او شاعران ليدل شوي، چې اوس خپل اثار د شرم له کبله چاته نه ښکاره کوي. د ځينو د خلاصون لاره دا وي چې «والله نو

هغه وخت دا شيان وو نو...» په «انقلابي شرايطو» کې زمور ډېرو
کمو ليکوالو خپل ځاني شخصيت او د قلم عفت وساتلای شو.
سياسي يا شعاري ادب د ټولني په ځانگړو کرکچونو پراوونو کې
را منځته کېږي او د بل پراو په راتگ سره خپل پخوانی رنگ او
ارزښت بايلي او نوی رنگ اخلي، خو په بشري ټولنه کې ځينې
تلپاتي ارزښتونه وي، که هغه د شاعر يا ليکوال د اثر مانيز جوهر
شي او د ښکلا په نرم ورېښمين شال کې يې تاو کړي، نو بيا کېدی
شي د يو ادبي اثر د ژوند دوام تضمين شي. د حمزه بابا په اند
(قومي او عقیده يي) ارزښتونه ددې ارزښتونو له جملې څخه دي.
د حمزه بابا د خبرې مانا دا ده چې عقیده او ملتپالنه د انسان د
فطرت غوښتنې دي، چې يوه يې د روح او بله يې په وينه کې
چلېږي. ژوند هم له دغو څيزونو جوړ دی، نو هغه ليکوال چې دا
ارزښتونه يې د خپل اثر مانيز ملاتړ گرځولي وي، اثر به يې هم
مقاوم او د ژوند له پلوه به تلپاتي وي. البته دا په دې مانا نه ده چې
يوازې مانا او ښه فکر دې د يو ادبي اثر روح ښپرازه او ژوندی
وساتلای شي، بلکې د ليکوال نوره روحي سپيڅلتيا، د ښکلا
خوښونې او ځلونې احساس، د ژبې خوږلني، رنگينې ولولې او نور
توکي هم په کې رول لري. که ليکوال يوازې د اثر پر مانيزه خوا زور
راوړي، نو خبره خو بيا هماغه شعار ته رسېږي. شعاري ادب په
غنايي برخه کې هم ځان ښکاره کوي. لنډه دا چې د هرې مسالې
برېنډ بيان او د ادبي ښکلاوو په پام کې نه لرل، يو ادبي اثر د شعار
کچې ته راتپيوي. په تېرو وختونو کې مور ددې ډول شعاري ادب

ډېرې زياتې بېلگې لرو. په ادبياتو کې د دغو گرمو شعارونو پر له پسې غبرگون او تکرار انساني ذهن له يو ډول محسوسې او نامحسوسې ستړيا سره مخامخ کړ، ځکه خو د فطري غوښتنې له مخې انساني ذهن يو ډول ښکلايي زې ارامتيا ته اړ شو. دا ارامتيا د پوره ادب د ښاپېرۍ په وړښمینه غېږ کې د خپل روح د غوړولو له لارې امکان پيدا کولای شي، نه د سپوره، کليشه يي او سولېدلي شعاري ادب په لمن کې.

د دغه پخواني شاليد او تجربې په رڼا کې اوس زموږ گڼ شمېر ليکوال د ادب د رباب په نازکو تارونو اغزني سندرې نه وايي، بلکې هڅه کوي، چې ادب د خپل اصلي هدف (ښکلا ټوکونې) پر لور وخوځوي. اوس د گرمو شعارونو او نړه فکري شعرونو بازار سوړ شوی، نه مينه وال لري، نه لېوال اونه هم لوستونکي. هغه ليکوال چې د ښکلا ټوکونې ځواک يې کمزوری و، د فکري عقیده يي ارزښت تر سيوري لاندې يې ځانونه په ادبياتو کې په يو ډول څرگند او ناڅرگند فشار مطرح کول، اوس ورو ورو له متن نه حاشيې ته روان دي. په مقابل کې يې هغه ليکوال او شاعران راټوکېدلي او د ودې په حال کې دي، چې ټول ښکلي عقیده يي، ملي، هېوادني ارزښتونه او د انساني فطرت او غريزې غوښتنې په خپلو اثارو کې ځايوي. يوه ليکوال ته نه ښايي چې دومره مانيز بار يې پر خپل اثر ايښی وي، چې د هغه وزرونه دې تر لاندې ورپېږي، مړاوي دې شي او د هغه د لېږد ځواک دې ونه لري او يا يې هم د خپل اثر ښاپېرۍ دومره سينگار کړې وي، چې د مصنوعي

بنکلا رنگ دې ورځه راڅرگند شي. اوس څوک نه غواړي چې
خپل ادبي اثر د يو ځانگړي گوند، ډلې او يا سياسي تگلوري د
خدمت لپاره وگوماري. په ټوليز ډول ويلاى شو، چې زموږ د
اوسني ادب فکري لوري په ادب کې د تلپاتې ارزښتونو د ځلوني
او ځايوني پر لور روان دی او دا کار د ليکوال د ځاني شخصيت او
ادبي اثر د تلپاتېښې لپاره گټور دی.

راډيو په ویر او ټلويزيون په

زنځير کې

ددې ليکنې زياته برخه د راډيو ټلويزيون د مسولينو د مرکو پر بنسټ او د ځينو نورو اثارو په مټ ترتيب شوې ده. دا ليکنه پر کابل باندې د استاد رباني د تنظيم واکمنۍ تر ختمېدو وروسته، د طالبانو د واکمنۍ پر مهال، د ۱۳۷۶ل کال د تلې - لړم پر مياشت، له پېښوره خپرېدونکې مجلې (تعاون) په خپله (۴) گڼه کې خپره کړې ده.

په هر هېواد او ټولنه کې راډيو او ټلويزيون دوه داسې سترې خپرني وسيلې دي، چې نه يوازې د يوې ټولنې عامه ذهنونو ته د پېښو څرنگوالي او څومره والی رسوي، بلکې د يوې ټولنې په ذهني او فکر اعمار او پرمختگ کې هم کارنده رول ترسره کولای شي. راډيو او ټلويزيون د يوې اغېزمنې وسيلې په توگه کولای شي، د يوه ولس ټولنيزې نيمگړتياوې او دردونه را برسېره او د هغو د درملنې لارې چارې په گوته کړي. ددې ترڅنگ راډيو او ټلويزيون د يوه ولس د روحي او ذهني ارامتيا او خوشالۍ لپاره ستر ستر کارونه ترسره کولای شي.

له هغه وخته راهيسې چې زموږ په ټولنه کې راډيو په خپرونو پيل کړی او بيا تر هغه وخته چې د اکثرو خپرونو مزي وشلول شول، راډيو په خپل وار سره زموږ د ټولنې په ذهني او ذوقي پرمختگ کې خپل اغېزمن رول ترسره کړی دی. په دې کې هم شک نه شته چې وخت

ناوخت به راډيو د واکمنو سياسي ډلو او اشخاصو د سياسي او نورو گټو تر شعاع لاندې راغلې وي، خو تر کومه ځايه چې خبره د راډيو په ټولنيزو، تفريحي او نورو خپرونو پورې اړه نيسي، په دې برخه کې په رښتيا سره ډېر کار ترسره شوی دی. افغانستان ته په داسې وخت کې راډيو راوړل شوې ده، چې هغه وخت لازمې ځينو گاونډيانو د راډيو د درلودلو تصور هم نه شو کولای.

تقریباً (۵۰) کاله راډيو ښه په خوند او دبدبې سره خپلو خپرونو ته دوام ورکړ. خو لکه څنگه چې د یو لیکوال په وینا زموږ پر ټولنه هر (۵۰) کاله وروسته یوه بلا نازلېږي، دا ځلې هم په سپین رنگ کې یوه تور رنگې بلا نازله شوه، نه یوازې دا چې د راډيو د ښېراز غږ ستونې یې خپته کړې، بلکې د ټلويزيون ستونې یې هم وروړه. د افغانستان په خپرنیو وسایلو کې تر راډيو وروسته ټلويزيون دویمه ستره وسیله وه، چې په ډېره اغېزمنۍ سره یې د ولس په ذهني، فکري، ذوقي او سلیقوي پرمختګ کې یې ښه رول لرلای دی. د هېواد ټلويزيون هم تقریباً (۱۴) کاله له خپلو زیاتو بریو او لږ نیمګړتیا سره خپل کار ته دوام ورکړای شو، خو بیا یې پر مری د جګړې خپسې کپنول شوې او چا یې بیا له خولې رنگین او مترنم اواز وانه ورېد.

موږ به په دې لیکنه کې ددغو دوو سترو فرهنگي وسیلو د جوړېدو فعالیت او هغو ته د وراړول شوي مالي زیانونو جاج واخلو. «سره له دې چې پر (۱۳۰۶ل) کال یوې دستګاه په راډيو یې خپرونو پیل وکړ، خو د یوې نوې راډيو یې دستګاه په اخیستلو سره چې د هغې د منتاژ او تړلو کار پر ۱۳۱۸ل کال پیل شو، د (۱۳۱۹ل) کال په نیمايي کې، راډيو آزمېښتي خپرونې پیل کړې او د (۱۳۲۰ل) کال د

وري پر مياشت د هغه وخت د صدارت د مرستيال مرحوم سردار محمد نعيم له خوا رسماً پرانيستل شوه.» (باز سازی نهادهای فرهنگي افغانستان، پېښور، شباهنګ، ۱۳۱-۱۳۴ مخونه)

په وروسته کلونو کې راډيو په کمي او کيفي لحاظ وده وکړه، د کابل په گډون د هېواد په اکثرو ولايتونو کې راډيويي دستگاوي نصب او پر خپرونو يې پيل وکړ.

«د سردار محمد داود خان د جمهوري رياست په وروستيو وختونو کې له جاپان څخه د تلويزيون دستگاه او ستوډيوگانې وپېرودل شوې او پر همدې وخت تلويزيون پر از مېښتې خپرونو پيل وکړ.»
د راډيو تلويزيون د مامورينو په وينا:

«پر دستگاه د خدمتونو او تجهيزاتو لپاره د جاپان له بلاعوضي مرستې څخه (۹۵۰) مليونه ينه چې (۲، ۳) مليونه ډالره کېږي لگښت شوی و.»

خو تلويزيون د ۱۳۵۷ل کال په دريو لومړيو مياشتو کې په اساسي ډول خپرونې پيل کړې. په وروسته کلونو کې د راډيو ترڅنګ تلويزيون هم په ځينو ولايتونو کې نورې دستگاوي جوړې او خپرونې پيل کړې. پر ۱۳۶۱ل کال د افغانستان تلويزيون د «شمشاد» دستگاه لرونکی شو، چې له بهرنۍ نړۍ سره يې مستقيماً د افغانستان د تلويزيون اړيکي ټينګ کړل.

د راډيو افغانستان مسوولين وايي چې په افغانستان کې راډيو اصلاً د غازي امان الله خان د سلطنت پر وخت پر کار پيل وکړ او د لومړي ځل لپاره يې پر ۱۳۰۴ل کال د (۲۰۰) واټو په طاقت د راډيو دوې کوچنۍ بروډکاسټينګ دستگاوي هېواد ته راوړل شوې. له دې دوو دستگاوو

څخه يوه د هارتل پله ترڅنگ په يوه درې پوريزه ودانۍ كې چې په لنډني كوتې يادېدلې، نصب شوه او په پام كې وه چې دويمه دستگاه يې په كندهار كې پر كار واچول شي، خو دا دستگاه مخكې تر دې چې كندهار ته انتقال شي، د سقاويانو له خوا تخريب شوه. د كابل راډيو تر خپرونو دمخه يوازې (۳۰) راډيوگانې چې په بطريو چالابډلې او غوړونو ته به نژدې كېدلې او بيا اورېدل كېدلې، خلكو ته وپشل شوې وې، خو د يوه كال په بهير كې دا شمېر (زرو) راډيوگانو ته ورسېده.

پر هغه وخت راډيو يوازې دوه ساعته خپرونې كولې. چې د مازيگر له پنځو بجو پيلېدې او د ماښام تر اوو بجو پورې يې دوام كاوه. په دې دوو ساعتونو كې (۲۰) دقيقې خبرونو، مقالو او تبصرو ته وقف شوې وې او پر نور پاتې وخت موسيقي خپرېدلې.

د راډيو پر خپرونو لږ كال نه و تېر شوی، چې د سقاوي اړو دوو په نتيجه كې د نورو ملي شتمنيو ترڅنگ د راډيو تاسيسات هم له منځه يوړل شول. خو پر ۱۳۲۰ل كال د راډيو خپرونې بيا په رسمي ډول پيل شوې، د دې كار لپاره پر ۱۳۱۵ل كال د راډيو د منځنيو څپو يوه شل كيلو واټه دستگاه، له المان څخه وپېرودل شوه. پر ۱۳۱۷ل كال په يکه توت كې د بروډ كاسټ او د هغه د محلقاتو د ودانۍ او په پل باغ عمومي كې د سټډيو د ودانۍ كار پيل شو. همدارنگه د بنوونځيو (۲۵) تنه زده كوونكي د راډيو د تخنيک په برخه كې پر زده كړه مصروف شول. پر ۱۳۱۸ل كال د استوونكې دستگاه او سټډيو لوازم او سامان كابل ته راوړل شول او د مونتاز كار يې پيل شو، د مونتاز تر بشپړېدو وروسته پر (۱۳۱۹ل) كال د راډيو ازمېنې خپرونې پيل خو اساسي خپرونې يې د ۱۳۲۰ل كال له پيل سره پيل شوې.

تر پیل څخه بیا تر څو کلونو پورې د راډیو پروگرامونه چې هره ورځ تر پنځو ساعتونو نه زیاتېدل، په ژوندي ډول خپرېدل، د راډیو کارکوونکي لکه ویاند، تخنیکر، سندرغاړي او نور د موسیقۍ غږوونکي د یوه مهالوېش له مخې راډیو ته حاضرېدل، د کار تر اجرا وروسته یې خپله حق الزحمه اخیستله او رخصتېدل. د هغه وخت د راډیو په خپرونو کې خبرونه، ادبي ټوټې، ټولنیز، روزنیز، روغتیايي مضامین او موسیقي خپرېدل. پر ۱۳۲۲ او ۱۳۳۱ل کال په اردو او انگلیسي ژبو هم له همغو داخلي چینلونو څخه خپرونې پیل او دوام یې وکړ. بهرنۍ نړۍ ته د افغانستان د پېژندنې په خاطر په ۱۳۳۲-۱۳۳۷ کلونو کې د لنډو څپو یوه لس کیلو واټه او یوه پنځوس کیلو واټه دستگاه نصب شوه، چې پر دې وخت په یوه شپه او ورځ کې د راډیو خپرونې ۱۲ ساعتونو ته رسېدې. پر ۱۳۳۸ل کال د یو ځانگړي چاپل له لارې، د اردو، انگلیسي، الماني، روسي، عربي او وروسته په فرانسوي ژبو د خپرونو زمینه برابره شوه. د گاونډیو هېوادو د اسیا د جنوب او جنوب ختیځ لپاره پر انگلیسي پروگرام سربېره پر همدې وخت د اروپایي هېوادو لپاره په انگلیسي ژبه یو بل پروگرام هم پر خپرونو پیل وکړ.

پر ۱۳۴۳ل کال په انصاري واټ کې د راډیو د کاپي، نشر او نویو سټډیوگانو جوړېدل او له پل باغ عمومي څخه نوې ودانۍ ته د راډیو د ادارو لېږد، د راډیو خپرونو په نوې او عصري بڼې بدلون وموند، د موسسې نوم چې مخکې د راډیو کابل په نامه یادېده، پر دې کال د راډیو افغانستان په نوم واړول شو.

پر ۱۳۴۲ل کال د راډيو له نورو تجهيزاتو پرته د لنډو څپو يوه سل کيلو واټه دستگاه او د منځنيو څپو يوه سل کيلو واټه دستگاه هم په کار ولوبده او په دې ډول د راډيو افغانستان د خپرونو توليز طاقت تر (۲۸۰) کيلو واټو زيات شو.

د راډيو د غږ د لا اوچتيا لپاره پر ۱۳۵۵ل کال د منځنيو څپو درې ريلي دستگاوي، هره يوه د لسو کيلو واټو په طاقت د يوگوسلاويا له هېواده وپېرودل شوي او د کندهار، بلخ او هرات په ولايتونو کې وکارېدې. پر همدې وخت په منځنۍ کچه په يوه شپه ورځ کې د خپرونو وخت (۲۰) ساعتونو ته ورسېد.

پر ۱۳۶۱ل کال د راډيو د خپرونو حجم (۲۹) ساعته او (۳۰) دقيقې شو، پر ۱۳۶۲ل کال ۳۳ ساعته او ۳۰ دقيقو ته ورسېد او پر ۱۳۶۳ل کال په يوه شپه او ورځ کې په پنځو چينلونو کې د راډيو د خپرونو وخت (۵۱) ساعتونو ته ورسېد. تر ۱۳۵۷ل کال وروسته په يو شمېر ولايتونو کې محلي راډيوگانو پر فعاليت پيل وکړ. وروسته يې شمېر (۱۵) راډيويي مرکزونو ته ورسېد. چې هرې يوي په منځني حد (۳) ساعته خپرونې درلودې، چې مجموعي وخت يې (۴۵) ساعتونو ته ورسېده. تر ۱۳۷۱ل کال دمخه د مرکز د راډيو د خپرونو حجم (۵۳) ساعتونو ته رسېده، چې (۱۸) ساعته يې په پښتو او دري ژبو چې بېلابېلې خپرونې يې په لمن کې رانغاړلې او نور وخت يې ځينو نورو خپرونو او بهرنيو ژبو ته وقف شوی و.

راډيو په اوونۍ کې (۹۵) بېلابېلې خپرونې درلودلې چې هرې ادارې په خپله برخه کې خپلې خپرونې سمبالولې. دلته به د ځينو خپرونو نومونه واخلو:

- جام جم	- د قران کریم تلاوت او تفسیر
- تبصره های سیاسی	- دیني موعظې
- مروری به رویدادهای مهم هفته	- خاصه دیني خپرونه
- در آئینه مطبوعات	- دهقان
- صدای سرباز	- کارگر
- در فروغ مصالحه	- ترانه ها و سخن خان
- کلوپ دوستداران قوای مصلح	- کورنی ژوند
- دېرې مجلس	- دنیای جوانان
- رادیو دوست شما	- زن وزنده گي نو
- صدای سره میاشت	- کار و زنده گي
- جهان ما	- ما و شنونده گان
- اقتصاد	- اطفال
- علمی	- ورزش
- بسوی اشتی ملی	- از هر چمن سمنی
- ما و کشور ما	- جوانه ها
- مجله رادیویی	- شهر قصه
- پیام صبحگاهان	- فرهنگ مردم
- هفت اورنگ	- دهکده سبز کودکی
- زمزمه های شب هنگام	- نمایش رادیویی
- ترازوی طلایی	

- شېچراغ
- ولولې
- شعرونه او بهیرونه
- د نیای کتاب
- گزارشها و گفتگوها
- سرود و سخن ادینه روز
- راډیو ډرام و راډیو داستان
- ملل متحد
- سپېدې
- درپرتو بازسازی

پر دې خپرونو سر بېره په پشه یی، نورستاني، بلوخي، ترکمني او ازبکي ژبو هم ځینې خپرونې کېدلې. هغه اساسي خپرونې چې تر ۱۳۷۱ ال کال دمخه، د افغانستان تلویزیون ترتیب او خپولې، ټولې (۴۸) خپرونې وې، دلته یې د نومونو یادونه کوو:

- د قران کریم تلاوت
- اسلام و جامعه
- اطفال
- زراعت و مالداري
- سرگرمیهای ورزشی
- راه زنده گی
- زن و جامعه
- مسابقه ذهنی
- کلوپ جوانان
- جهان ما
- کنسرتهاى هنرمندان خارجی
- مستند فلمونه
- سریالونه
- اردو
- زنده گی سرباز
- شما و تلویزیون

– هفت شهر هنر	– موسیقي رنگارنگ
– مجله تلویزیونی	– جهان حیوانات
– کتاب دریچه بسوی جهان	– نگیینه ها
– پاسخ چیست؟	– سینمایی فلمونه
– تیتر تلویزیونی	– ساعتی با شما
– مشاعره	– خاړندوی د خلکو خدمتگار
– فرهنگ مردم	– کلوپ دوستداران قوای مسلح
– تلویزیونی سفر	– او ځینې نورې...

تر ۱۳۷۱ کال دمخه د ټول هېواد په کچه (۱۷۴۸) تنو د هېواد په مرکز او ولایتونو کې په راډیو او ټلویزیون کې رسمي دندې سرته رسولې. چې له هغې جملې (۱۲۷۷) تنو په مرکز او (۴۷۱) تنو په ولایاتو کې دندې لرلې. دغه راز (۹۷۲) تنو په مرکز او (۱۹۴) تنو په ولایتونو کې د اجیرانو په توګه کار کاوه، چې د دواړو ټول شمېر (۲۹۱۸) تنو ته رسېده. کله چې د ۱۳۷۱ کال د ثور پر میاشت په کابل کې خونړي جنګونه پیل شول او څلورنیم کاله یې دوام وکړ، نو د هېواد د نورو فرهنگي مرکزونو ترڅنګ راډیو او ټلویزیون ته هم تر

تصوره اوچت درانه زیانونه واپول شول.

د BBC راډیو د یو خبر له مخې، د راډیو ټلویزیون د یو مسئول په وینا، د ۱۳۷۱ کال په همغو څو لومړیو میاشتو کې راډیو ټلویزیون ته (۱۵) ملیونه امریکایي ډالره زیان اړول شوی و.

پر ۱۳۷۳ کال د راډیو ټلویزیون رئیس (شمس الحق اریانفر) یوې غونډې ته د رپوټ په ترڅ کې وایي: «د مرکز د ټلویزیون د اورېدنې

او ليدني يوازینی دستگاه تخریب شوي او له منځه وړل شوي ده، چې دا له لسو ملیونو ډالرو څخه زیات دی. د راډیو د لېږدونې شپږ دستگاوي کاملاً له منځه وړل شوي دي چې دا تر (۳۰) ملیونو ډالرو څخه زیات زیات زیان دی. په شلو ولایتونو او ولسوالیو کې عملاً ټلويزیونونه موجود وو، چې دوه ثلثه یې له منځه وړل شوي او چور شوي دي.

په (۱۸) ولایتونو کې محلي راډیوگانې موجودې وې، چې درې په څلورمه برخه یې تخریب شوي او له منځه وړل شوي دي. په ټولو ولایتونو کې د راډیو د اخذې دستگاوي او په (۴۴) سیمو او ولایتونو کې گرځنده سینمائي دستگاوي موجودې وې، چې نورې وجود نه لري.»

خو پر ۱۳۷۲ل کال د راډیو ټلويزیون مسوولینو د خپلو پاتې او له منځه تللیو وسایلو او وسایطو یوه څېړنه کړې او راډیو ټلويزیون ته رسېدلي زیانونه یې په دې ډول په گوته کړي دي:

۱- په یکه توت کې راډیويي تاسیسات:

دا تاسیسات چې د منځنیو او لنډو څپو راډیويي استوونکې په کې شاملې وې او د جگړو له کبله تخریب شوي دي، د دې تاسیساتو اټکلیز زیان د تجهیزاتو په برخه کې (۳۰) ملیونه امریکایي ډالره او د ودانیو په برخه کې (۷) ملیارده افغانۍ اټکل شوي دي.

۲- په څرخي پله کې راډیويي تجهیزات او تاسیسات:

ددې تاسیساتو ټول تجهیزات له منځه وړل شوي او د تاسیساتو اکثره برخو ته هم زیان اړول شوی. د تجهیزاتو په برخه کې دوه ملیونه امریکایي ډالره او د ودانیو په برخه کې یو ملیارد افغانۍ زیان اټکل شوي دي.

۳- په اسمایي غره کې ټلويزیوني لېږدوونکي تاسیسات: د ټلويزیون لېږدوونکي تاسیسات د جگړو په ترڅ کې په بشپړ ډول تخریب شوي، چې د تاسیساتو د تجهیزاتو په برخه کې څلور ملیونه امریکایي ډالره او د ودانیو په برخه کې یو ملیارد افغانۍ زیان اټکل شوی دی.

۴- د راډیويي او ټلويزیوني ستوډیوگانو په برخه کې: د راډیو ټلويزیون د ستوډیوگانو د یادونې وړ وسایل لکه مایکونه، راډیو، ټیپ ریکارډونه، امپلی فایرونه، د لایت وسایل، ویډیو ټیپ ریکارډونه، ویډیو کسټ ریکارډونه، جنراتورونه، له لېږدوونکو سره د ستوډیوگانو د تړلو وسایل، مانیټورونه، د ایت او کاپي سیستمونه، اکثره له کاره لوېدلې او یا هم د توغوندیو د لگېدو له امله زیانمن شوي او له فعالیته غورځېدلې دي. دغه راز د برېښنا د نشتوالي له کبله د راډیويي او ټلويزیوني وسایلو، کسټو او ټیپونو د مناسبې نه ساتنې له کبله اکثره دا وسایل د گټې اخیستې وړ نه دي. د دې موادو د بیا پوره کولو او اخیستلو لپاره دوه ملیونه ډالره اټکل شوي دي. همدارنگه د راډیو ټلويزیون یو زیات شمېر سامان الات غلا شوي، چې هغه لاپه دې شمېر کې شامل نه دي.

۵- په ولایتونو کې د راډیو ټلويزیون تاسیسات: په (۱۸) ولایتونو کې د راډیو ټلويزیون محلي ستوډیوگانې د هغو له کم طاقت لېږدوونکو دستگاؤو سره موجودې وې. په اکثره ولایتونو او سیمو لکه کندهار، فراه، شینډنډ، کندز، پکتیا، خوست، کونړ، غزني، نیمروز، هرات، تنګرهار، پروان، ارزګان، مقر او نورو ځایونو کې د راډیو ټلويزیون مرکزونه او د هغو تخنیکي امکانات یا په بشپړ ډول او یا هم قسماً تخریب شوي او یا چور شوي دي، چې دلته ورته اشاره کوو:

۱- د غزني د راډیو ټلويزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان:

د تجهیزاتو په برخه کې (۵۰۰) زره ډالره، د ودانۍ په برخه کې (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.

- ۲- د مقر د راډیو ټلوویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یو ملیون ډالره، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۳- د خوست د راډیو ټلوویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یونیم ملیون ډالره، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۴- د گردېز د راډیو ټلوویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یو ملیون ډالر، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۵- د کلات د راډیو ټلوویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یو ملیون ډالر، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۶- د کندهار د راډیو ټلوویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یو ملیون ډالر، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۷- د هلمند د راډیو ټلوویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یونیم ملیون ډالره، ودانۍ (۳۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۸- د فراه د راډیو ټلوویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات (۵۰۰) زره ډالره، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۹- د نیمروز د راډیو ټلوویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات (۵۰۰) زره ډالره، ودانۍ (۴۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۱۰- د هرات د راډیو ټلوویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات (۵۰۰) زره ډالره، ودانۍ (۵۰۰) ملیونه افغانۍ.
 - ۱۱- د تنګرهار د راډیو ټلوویزیون تاسیسات او هغو ته رسېدلی زیان: تجهیزات یو ملیون ډالر، ودانۍ دوه سوه ملیونه افغانۍ.
- په نورو پاتې ولایتونو کې د راډیو ټلوویزیون تاسیساتو ته په مجموعي ډول دوه ملیونه ډالره او درې ملیارده افغانۍ زیان اوښتی دی. په اداري او ترانسپورتي برخه کې هم راډیو ټلوویزیون ته په مجموعي ډول درې ملیارده او (۵۰۰) ملیونه افغانۍ زیان اوښتی دی.
- د راډیو ټلوویزیون نا بشپړ کمپلکس ته رسېدلی زیان:

۱- د راډیو په برخه کې:

د ۱۹۸۰م کال د فبرورۍ میاشتې پر (۹) نېټه د افغانستان او «ډیموکراتیک المان» د حکومتونو ترمنځ یو تړون لاسلیک شو، چې د ختیځ المان له کرډیټ څخه، د راډیو تلوویزیو لپاره نوې ودانۍ او ستوډیو ګانې جوړې شي. (۴/۵) ملیونه ډالره د المان له کرډیټ او (۶/۵) ملیونه ډالره له دولتي کرډیټ څخه ددې کار لپاره بېل شوي وو. ددې پروژې د لاسلیک په لړ کې (۸/۵) ملیونه ډالره د وسایلو او تجهیزاتو لپاره په پام کې نیول شوي وو. ددې پروژې د بشپړېدو لپاره پنځه نیم کلونه وخت ټاکل شوی و. خو په افغانستان کې د سیاسي، پوځي حالاتو د خرابۍ او د المان د دولت د متخصصینو له خوا د خنډونو د رامنځته کولو له کبله د پروژې کار بشپړ نه شو او هغه وسایل او مواد چې د ودانۍ د بشپړونې لپاره راوړل شوي وو، هم د غلو او ډاډه مارانو له خوا چور او چپاول شول.

۲- د تلوویزیون په برخه کې:

د ۱۹۸۳م کال د جون پر دویمه نېټه د افغانستان او په هغه وخت کې د شوروي حکومت ترمنځ له افغانستان سره د تخنیکي مرستو په لړ کې د ریو داسې ستوډیو ګانو د جوړولو په باب چې په ستوډیو یوې تجهیزاتو، ارتباطي مرکزونو، د کنټرول کمپلکس او د اندازه کولو وسایلو سمبال وي، خبرې پیل شوې. ددې درې ستوډیو ګانو لپاره (۱۰) ملیونه روبله په پام کې ونیول شول.

له دغه کرډیټ څخه (۴۱۸۲۰۰۰) روبله مصرف شول. د افغانستان د دولت له بودجې څخه (۵۳۰) ملیونه افغانۍ مصرف شوې. د شوروي د ښکېدو په وجه دا پروژه هم نابشپړه پاتې شوه او مواد یې هم ټول غلا شول. ددې پروژې زیان (۷) ملیونه ډالره اټکل شوی دی.

۳- د شمشاد دستګاه ته رسېدلی زیان:

د شمشاد دستګاه چې په (۱۰) ملیونه ډالره پېرودل شوې وه او له هغې څخه بهر ته د تلیفون کولو او د تلوویزیوني خپرونو د اخیستلو او

لېږدولو لپاره کار اخیستل کېده، دوه ځلې د جگړو په ترڅ کې په توغندیو ولگېده. لومړی توغوندي د هغې د تلیفوني او تلويزيون کاناليزاسيون سيستم فلج کړ، چې له دې درکه (۱۵۰) زره امريکايي ډالره زيان واپول شول، يو کال وروسته د توغونديو ضربو د شمشاد د تلويزيوني لېږدونو سيستم چې ولايتونو ته يې خپرونې ريلې کولې، له منځه يووړ او د يو توغوندي د لگېدو په وجه د هغې کاسه يا ډېش هم له کاره ولوېد، چې رسېدلی زيان يې لسگونو مليونه ډالره اټکل شوی. په مجموعي ډول (۲۵۲) مليونه ډالره زيان اړول شوی دی. دغه راز په همدې وخت کې د راډيو تلويزيون د دفترونو وسايل هم لوت شوي چې له دې درکه هم راډيو تلويزيون ته د سل زرو ډالرو په شاوخوا کې زيان اوښت دی.

دا هغه زيانونه وو، چې له ۱۳۷۱ کال څخه د ميزان تر مياشتې پورې راډيو او تلويزيون ته رسېدلي دي. کله چې د طالبانو اسلامي تحريک د کابل پر ښار واکمن شو، د راډيو په پروگرامونو کې کوم زياتوالی رانغی، اوس په يوه شپه او ورځ کې نهه نيم ساعته خپرونې کوي. د راډيو افغانستان نوم (د شريعت غږ) راډيو په نوم اړول شوی. د رباني حکومت په ړنگېدو او د طالبانو د اسلامي خوځون په واکمنۍ سره دومره وشول، چې راډيو او تلويزيون ته د هر ورځني زيان مخه ونيول شوه.

د راډيو او تلويزيون پوره بيا رغونه او جوړونه او په پوره خپرونو سمبالول ډېر زيات مالي لگښت او وخت ته اړتيا لري چې دا دواړه په اوس وخت کې موجود نه دي. خو له دې سره سره بيا هم طالبانو د راډيو ځينې برخې ترميم کړې او په ځينو ولايتونو کې محلي راډيوگانو بيا پر فعاليت پيل کړی. خو تلويزيون لاتراوسه گونگ دی، يا به د پخوانۍ ويجاړتيا او مالي ستونزو له کبله غلی وي او يا به يې هم چا پر خوله لاس ايښی وي او د بېلابېلو گروهو په زنځير به تړل شوی وي.

د پوهنتوني کتابونو د چاپ اړتيا

دا ليکنه د طالبانو د واکمنۍ پرمهال، په کابل پوهنتون علمي مجله کې چاپ شوې ده او د پوهنتون د همغه وخت او حالاتو څرگندونه کوي.

دا خو ټولو ته څرگنده ده چې جگړه د تباهي او بدمرغي ستر لامل دی. پر هره ټولنه چې د جگړې توپان تېر شي نو تر ډېره وخته بيا په کې د نوي تمدن او فرهنگ راتوکېدل له ستونزو سره مخ وي. تېر فرهنگ او کلتوري شتمني يې هم لوټ او تالاشي، او د نوي او تېر فرهنگ او کلتوري ارزښتونو ترمنځ يې په ځينو برخو کې د ارتباط مزي هم غوڅ شي.

زموږ پر هېواد هم همداسې يوه خونړۍ جگړه تېره شوه او لا تېرېږي. د همدې جگړې په ترڅ کې د ژوند هره برخه زيانمنه شوه، په تېره بيا فرهنگي شتمنيو او ميراثونو درانه زيانونه وزغمل، کتابونه او خپرونې د هېواد د فرهنگ هغه برخه وه، چې په ډېره زياته کچه ورته زيان وارول شو. اټکل شل ميليونه ټوکه کتابونه د ټول هېواد په کچه لوټ او له منځه يوړل شول. کابل پوهنتون چې د هېواد ستر روزنيز مرکز دی، د جگړې اړونه يې پر سينې بل شول. د پوهنتون د مرکزي کتابتون له اټکل دوه ميليونو ټولو کتابونو ډېر کم شمېر پاتې شو. د پوهنتون د ټولو پوهنځيو او ټولو څانگو کتابتونونه، درسي او مرستندوی درسي کتابونه هم اکثره له منځه

يوړل شول د هېواد يو شمېر نورو پوهنتونو ته هم ورته زيانونه واپړول شول. تر جگړې له مخه د کابل پوهنتون په چاپخونه کې دومره درسي او مرستندوی درسي کتابونه چاپېدل، چې د پوهنتون د محصلينو درسي اړتياوې يې تر زياته حده خړبولې. د پوهنتون چاپخونې د پوهنتون د استادانو تر (۲۶۰) عنوانو زيات داسې کتابونه خپاره کړي وو، چې د پوهنتون په تحصيلي نصاب کې شامل وو، خو تر جگړې وروسته د دې کتابونو ډېر کم شمېر پاتې شو. تر جگړې وروسته چې کله کابل پوهنتون تر (۱۸) مياشتني ځنډ وروسته يو ځل بيا پيل شو، نو د نورو ستونزو تر څنگ يوه بنسټيزه ستونزه همدا د درسي کتابونو نشتوالی و. استادانو په اکثرو ټولگيو کې د کتاب پرځای محصلينو ته نوټ ورکاوه. د نوټ ستونزه دا وه او ده چې د محصل او استاد ډېر وخت نيسي، استاد دې ته وخت نه پيدا کوي، چې محصل ته خپل ورکړی نوټ تشریح کړي، که استاد د وخت د سپما لپاره په گړندي ډول نوټ ورکوي، نو کېدی شي ټول محصلين پر ټاکلي وخت ټول نوټ سم وانه خيستلای شي.

استاد هم د درس د تشریح او شننې لپاره پوره وخت نه شي ترلاسه کولای، مجبور دی پر ډېر لږ وخت محصل ته ډېر څه وړاندې کړي. محصل چې ذهني ځواک يې په لومړي سر کې د نوټ پر اخیستلو کارېدلی وي، د يو ډول ذهني ستړيا احساس کوي او د درس تشریحي برخې ته يې ذهن ښه تازه نه وي. د استاد د ذهن تازه

ځواک په لومړۍ برخه (نوټ) کې کم شي، دويمې برخې ته يې لږ ذهني ځواک پاتې وي.

بله بنسټيزه ستونزه دا ده چې دا کار استاد او محصل ته د يو ډول ذهني لټۍ چانس په لاس ورکوي. استاد دې ته نه اړوزي چې نوې مطالعه وکړي او زده کوونکي ته نوي څه وړاندې کړي، فکر کوي چې پرته له دې هم درسي ساعت پر نوټ ورکولو باندې تېرېږي، نويو موادو ته څه اړتيا ده. په نتيجه کې د زده کوونکي او استاد ترمنځ د بنسټونو او روزنې يو ډول تکراري او بې نوبته درسي سيستم رامنځته کېږي، چې استاد د نوې مطالعې اړتيا ته نه اړوزي او محصل د زياتو معلوماتو د جذب ځواک له لاسه ورکوي.

کابل پوهنتون له څو کلونو راهيسې له دې ستونزې سره مخامخ دی. د نړۍ په اکثرو او ان ټولو پوهنتونونو کې اوس د نوټ سيستم له منځه تللی دی، ځکه چې هلته د درسي موادو په ځانگړي ډول د چاپي درسي موادو هېڅ کمی نه شته. هر استاد په خپله تخصصي څانگه کې د خپل نصاب، وخت او د زده کوونکو له اړتيا سره سم کتاب ليکلی او چاپ کړی دی. زده کوونکي (محصلين) له همغه چاپي کتاب نه گټه اخلي. استاد په کتاب کې راغلي موضوعات تشریح کوي او د اړتيا پر وخت محصلينو ته نور کتابونه ورپه گوته کوي، چې د خپلو ستونزو د حل لپاره هغو ته مراجعه وکړي. په ځينو برخو کې لکچرنوټ يوازې د دې لپاره ورکول کېږي چې استاد کومه داسې موضوع خپرلې او شنلې وي، چې په کتاب کې

د هغې یادونه یا نه وي راغلي او یا یې سرسري یادونه شوې وي. د کتاب تر چاپ وروسته زماني واټن کې نوې پرمختیاوې او لاسته راوړنې هم د لکچر نوټ په بڼه ورکول کېږي، د کتاب په بیا چاپ کې دا نوې لاسته راوړنې هم په کتاب کې زیاتېږي. په همدې ډول دا لړۍ دوام مومي. د پوهنتونونو د درسي سیستم کمپیوټرایز کول خو لایه ځینو پوهنتونو کې د کتاب د نشتوالي اړتیا هم له منځه وړې ده.

خو زموږ په پوهنتونونو کې پخوا هم د درسي ساعت یوه یا دویمه برخه نوټ نیوله او اوس خو بېخي زیات وخت پر نوټ ورکولو تېرېږي. بڼه نو چې داسې ده د حل کومه لاره هم شته او که نه؟ د حل څو لارې شته: یوه لاره داده چې د پوهنتون چارواکي د پوهنتوني کتابونو د چاپ لپاره ځانگړې پانگه پیدا کړي، چاپخونه له سره جوړه او ټول پوهنتوني درسي کتابونه له سره چاپ کړي.

که چېرې پوهنتون او یا پوهنتونونه په خپله ددې وس نه لري او یا حکومت ددې کار لپاره پوره پانگه ونه لري او یا یې نه ورکوي، نو بڼه به دا وي چې یونیسکو، د ملگرو ملتونو ځینو نورو اړوندو ادارو او خیریه موسسو سره خبرې وشي، چې د پوهنتوني کتابونو په چاپ کې لاس وکړي.

درېیمه لاره داده چې د ناچاپه پوهنتوني کتابونو یو لست برابر شي، د هر کتاب عنوان، موضوع، مخونه او اټکلیز لگښت ولیکل شي، بیا دا لست یو شمېر هغو فرهنگیانو، فرهنگپالو، ملي

سوداگرو او هېواد پالو افغانانو ته ولېږل شي، چې هر څوک د هر کتاب د چاپولو وس لري، همغه کتاب دې انتخاب او چاپ کړي. په دې ډول کېدی شي گڼ شمېر کتابونو ته د چاپ لاره اواره شي. بله لاره داده، هغه نشراتي موسسې چې د خپلې ځاني گټې او هېوادني فرهنگ د خدمت لپاره کتابونه چاپوي، هغو سره اړیکې ټینګ شي او د یوه گډ پلان او تفاهم له مخې د کتابونو د چاپ مساله وڅېړل شي، کېدی شي مثبتې نتیجه ترلاسه شي. که پورتنیو ټولو لارو هېڅ نتیجه ور نه کړه، بله لاره داده چې خپله استادان دې دا کتابونه په شخصي لگښت چاپ کړي او پر محصولونو دې په تمام شوي قیمت او یا له هغه څخه (۵-۱۰) فیصده لوړه بیه وپلوري. محصلین ددې ډول کتابونو د اخیستلو وس ځکه لري، چې هغوی خو پرته له دې هم د نوټ لپاره ځانگړې کتابچه اخلي، که د ورځني نرخ له مخې د سپین کاغذ یوې سل مخیزې کتابچې او د اخباري کاغذ یو سل مخیزه کتاب قیمت سره محاسبه کړو نو انډول یې تقریباً برابر خپري او که د محصل د قلم او وخت لگښت پرې ورزیات کړو، نو کېدی شي کتاب لارزانه او گټور پرېوزي.

ځینو کسانو سره کېدی شي دا پوښتنه پیدا شي چې استادان خو ځانته حیران دي، دوی ځانته ډوډی نه شي پیدا کولای پاتې لاد کتاب چاپ، دا خو ډېر لگښت غواړي او یو استاد هېڅکله دومره نقدي پانگه نه لري.

په دې برخه کې باید وویل شي چې ډېرې داسې چاپخونې شته چې په مناسب قیمت کتاب چاپوي او هم د یو ټاکلي وخت لپاره پیسو ته صبر کوي. که یو استاد له چاپخونې سره د یو تړون له مخې په ټاکلې موده کې د پیسو ورکړه ومني نو غټه ستونزه به پیدا نه شي. دلته اسانتیا داده چې که هر استاد د خپل مضمون د نوټ پر ځای محصل ته کتاب ورکړي، نو محصل د اړتیا له مخې مجبور دی کتاب واخلي، هغه پیسې چې د نوټ لپاره یې پر کتابچې ورکولې اوس به یې پر کتاب ورکوي. د کتابونو وپشل او د پیسو لاس ته راوړل په ډېر لږ وخت کې ترسره کېدی شي، مثلاً د سمستر پیل کې محصل مجبور دی، د نوي مضمون کتاب راوینسي او دا لړۍ په پنځه ورځو کې ترسره کېدی شي.

د پوهنتوني کتابونو د چاپ په اړه پر پورتنیو څرگندو لارو چارو سربېره کېدی شي، ځینې نورې لارې چارې هم وي، چې استادان کولای شي په خپل فکر او سوچ هغه پیدا کړي، خو موږ دلته د ځینو څرگندو لارو چارو یادونه وکړه. که چېرې کابل پوهنتون او یا د هېواد نورو پوهنتونونو لپاره پوهنتوني کتابونه چاپ شي، نو د محصلینو پورتنۍ یادې شوې ستونزې به له منځه لاړې شي. دواړه، هم استاد او هم محصل به د وخت د سپما له کبله زیات تفکر او کار ته وخت پیدا کړي. علمي او فرهنګي پرمختیا به رامنځته شي. اوس یو شمېر خپلواکو فرهنګي ټولنو پتېلې چې د خپلو فرهنګي خدمتونو په ترڅ کې د تحصیلي کتابونو چاپ ته د لومړیتوب حق ورکړي. دا ډول فرهنګي ټولنې چې یوازې فرهنګي

او علمي موخې تعقيبوي، کېدی شي په خپل کار کې زیاتې برېښې شي، ځکه چې دوی د وخت اړتیا احساسوي او سپېڅلی هدف تعقیبوي.

(د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه) چې په جرمني کې د یو شمېر افغان لیکوالو او فرهنګیانو له خوا جوړه شوې ده او د خپل دوه کلن عمر په بهیر کې یې تراوسه ګڼ شمېر علمي او تاریخي اثار افغاني ټولني ته وړاندې کړي دي، د نوبت دا ډیوه په لاس کې نیولې او غواړي د هېواد د پوهنتونو لپاره په لومړي ګام کې هغه کتابونه چاپ کړي، چې په تحصیلي نصاب کې شامل دي. ددې ټولني له خوا اوس د طب پوهنځي په تحصیلي نصاب کې شامل خو کتابونه تر کار لاندې دي، کېدی شي په نږدې وختونو کې چاپ شي. که دغه کار او چار د نورو فرهنګي ټولنو، فرهنګپالو، ملي سوداګرو، حکومت او یا نورو اشخاصو له خوا ګام پر ګام عملي شي، نو پوره باور دی چې په ډېر لږ وخت کې به د پوهنتونونو د محصلینو ټولې هغې رېږې له منځه لاړې شي، چې د کتابونو د نشتوالي له امله ورته پیدا شوې دي.

د افغانستان په ختيځ کې ژورنالستيکي هڅې

دا ليکنه په هغه يو ورځني علمي ورکشاپ کې اورول شوې وه، چې په ختيزو ولايتونو کې د ژورناليزم د پراختيا او ځوانو ژورناليستانو د استعدادونو د غوړېدو لپاره په ننګرهار کې د ميديوټيک دفتر له خوا، جوړ شوی و. وروسته بيا د سپوږمۍ جريدې د ۱۳۸۳ ل کال په لومړۍ او دويمه گڼه کې چې د نوموړي کال له وري-غبرگولي سره سمون خوي، خپره شوې ده.

د شمس النهار او سراج الاخبار جريدو تر خپراوي وروسته، چې په افغانستان کې د معاصرو ژورنالستيکي هڅو پيلامه گڼل کېږي، په ولايتي کچه په ختيځ کې (اتحاد مشرقي) خپرونه له لومړيو ژورنالستيکي فعاليتونو څخه يو غوره فعاليت گڼل کېږي، (د کور غم) چې د وزير محمد گل خان مومند په لارښوونه خپرېده، (اتحاد مشرقي)، ننګرهار مجله، ننګرهار ورځپاڼه او جريده، زيتون مجله، لغمان جريده او په ختيځ کې په کونړ او ننګرهار کې د راډيويي او تلويزيوني خپرونو تر پيله پورې ټول بهير له گڼو ستونزو او يو څه برياليتوبونو ډک و.

په عمومي ډول دې بهير په ختيځ کې د جهادي تنظيمونو د واکمنۍ تر پايه پورې د ډېرو سختو اغزنو پړاوونو په وهلو ځان راوړساره. د طالبانو په واکمنۍ کې ژورنالستيکي هڅو چې تر ډېره حده په خپرنۍ برخه کې افاده کېده، بله بڼه خپله کړه، پر تلويزيوني خپرونو بنديز، په مطبوعاتو کې د زيروح انځورونو نه خپراوي او يو اړخيز مطبوعات د دې وخت د ژورنالستيکو فعاليتونو او خپرنديو وسايلو غټه ځانگړنه ده.

د ژورنالستيکي چارو د پوهانو په اند انځور يا تصوير د خبر د پراخوالي او پېښې د بيان يوه مهمه برخه ده، ان تر دې چې انځور د خبر روح گڼي او بې انځوره خپرونې اصلاً بې روحه خپرونې بولي، نو که د طالبانو د واکمنۍ خپرونې څه په ختيځ کې دي او که په نور افغانستان کې، په دې معيار او محک وتلل شي، نو ددې وخت خپرونو ته به بې روحه خپرونې وويل شي، خو کله چې د طالبانو واکمني وپرخول شوه، نو په ټول افغانستان او همدارنگه په ختيځ کې مطبوعاتو، خپرونو او ټولو ژورنالستيکو فعاليتونو، نوی رنگ، نوې ساه، نوی قوت او نوی تحرک په برخه شول، بې شمېره ژورناليستان او گڼې خپرونې راوتوکېدلې او يو زيات شمېر ژورنالستيکي فعاليتونه او پرمختگونه رامنځته شول او نور هم د منځته راتلو په حال کې دي، دا دوره په ختيزو ولايتونو کې د ژورنالستيکو هڅو يو غوره او بريمن پړاو گڼل کېږي، خو دا دوره له خپلو گڼو برياوو سره، سره يو شمېر نيمگړتياوې هم لري، چې بحث کول پرې په کار دي.

په مجموعي ډول په ختيځ کې ژورنالستيک فعاليتونه په همدې درې پړاوونو: تر طالبانو دمخه، د طالبانو له واکمنۍ او د طالبانو تر سقوط وروسته پېر کې مطالعه کېدې شي؛ د طالبانو د واکمنۍ او تر هغه دمخه مهال باندې دلته اوس ځکه زياتې خبرې نه کوو، چې پخوا پرې هم زياتې ليکنې شوي او دا پړاوونه اوس د تاريخ يوه برخه ده، خو غواړم تر طالبانو وروسته پړاو باندې لنډه رڼا واچوو:

لومړۍ - په ختيځ کې خپرونې:

الف - مجلې:

۳ - مشرق

۱ - مينه

۴ - رڼا

۲ - دالۍ

- ۵- سیلی
۶- کاروان
۷- پوهه
۸- زیتون
۹- غوښتنه
۱۰- خوځښت
۱۱- کونړ
۱۲- انځور
۱۳- الینگار
۱۴- څرک
۱۵- تداره
۱۶- تنگرهار (سقوط)
۱۷- کمپیوتر او ټیکنالوجي
- ب- جريدې:
۱- څپه
۲- ولس غږ
۳- سپوږمۍ
۴- بناڅی
۵- اوښکه
۶- تلوسه
۷- ځلا
۸- شایق
۹- نن
۱۰- سپین غر
۱۱- ختیځ
- ۱۲- افغان یووالی
۱۳- د لایت (The light)
۱۴- مهترلام
۱۵- کاوون
۱۶- لغمان
۱۷- ځوان
۱۸- ځوانانو غږ
۱۹- تنگرهار
۲۰- قلموال
۲۱- نورستان
۲۲- ژوند
۲۳- اواز (کونړ)
ج- راډیویي او
ټلويزیوني خپرونې:
۱- تنگرهار راډیو
۲- شرق راډیو
۳- کونړ راډیو
۴- لغمان راډیو
۵- تنگرهار ټلويزیون
۶- افغان کبېل
۷- شایق کبېل
د- د بهرنیو خپرونو
استازیتوب:
۱- بي بي سي راډیو

- ۲- ازادی راهیو
۳- امریکا غبر راهیو
۴- ایران راهیو
۵- ماښام په خیر افغانستان
۶- چین راهیو
۷- الجزیره ټلویزیون
۸- باختراژانس
۹- IWPR اژانس
۱۰- د کلید، پخلاینی، مرسل
او نورو خپرونو استازیتوب.

په مجموعی ډول په ختیزو ولایتونو کې د خپرندویه وسیلو ټول شمېر تر دې دمه تر (۵۵) خپرونو اوږي او دا د افغانستان په تاریخ کې په دې سیمه کې یو بې ساری ریکارډ دی. په طباعتی خپرونو کې یوه د یادولو وړ خبره داده، چې دا ټولې خپرونې د بېلابېلو عواملو له امله پر خپل وخت نه خپرېږي او اکثره یې ټکنی، ټکنی خپرېږي، خو په راهیو یوې خپرونو کې ځنډ ډېر کم لیدل کېږي، په ټولیزه توګه په ختیزو ولایتونو کې ژورنالستیک فعالیتونه پر دریو برخو وېشل کېدی او مطالعه کېدی شي:

دولتي ژورنالستیکي فعالیتونه:

په ختیزو ولایتونو کې په مجموعی ډول ټولې پنځه دولتي خپرندویه وسیلې فعالیت لري. په لغمان کې یوه راهیو یوې خپرونه او یوه جریده، په کونړ کې یوه راهیو یوې خپرونه او یوه مجله، په تنګرهار کې یوه راهیو یوې، یوه ټلویزیوني خپرونه او یوه ورځپاڼه د دولت له خوا خپرېږي. دا خپرونې یو زیات شمېر تخنیکي ستونزې لري. د خپرېدو ساحه یې هم تنګه ده، ازاد فکر او ذوقی مطالب هم په پوره ډول نه شي خپرولای، نو ځکه یې د لیدونکو او اورېدونکو شمېر هم ډېر زیات نه دی. دولتي خپرونې اکثره وخت د اداري بیروکراسۍ او سیاسي اختناق له امله وده نه شي کولای او دا عملیه او قاعده په ختیزو ولایتونو کې هم تکرار شوې ده، خو دې سره تنګرهار ورځپاڼه د

افغانستان په ټولو ولايتي دولتي خپرونو کې د اوچت معيار او بڼه صحافت لرونکې ده.

ازاد ژورنالستيکي فعاليتونه:

ازاد ژورنالستيکي فعاليتونه اکثره ازادو، خپلواکو کلتوري ټولنو او اشخاصو له خوا ترسره کېږي، دا ډول فعاليتونه له مالي پلوه يا خپله د اشخاصو له خوا ترسره کېږي يا هم د ځينو خيريه موسسو او ملي پانگوالو له خوا تمويلېږي. دا ډول خپرونې وخت پر وخت د مالي پانگې له کمښت سره لاس وگرېوان وي او په همدې وجه زياتره وخت له ځنډ او ځنډ سره مخامخ وي.

په نادولتي خپرونو کې شرق راډيو يو ډېر غوره مثال دی، چې په ډېر کم وخت کې يې ډېر زيات اورېدونکي، مينه وال او لېوال پيدا کړل، شرق راډيو اوس د دولتي راډيو په پرتله څو ځله زيات اورېدونکي لري، دغه راز افغان کېبل او شايق کېبل ټلويزيوني خپرونو ليدونکي د دولتي ټلويزيون په انډول څو ځله زيات دي. په طباعتي خپرونو کې مينه مجله په بڼه معيار چاپېږي او زيات لوستونکي لري، دغه راز بڼاڅۍ جريده، په طنزي برخه کې په ټول ختيځ او ان د افغانستان په کچه يوه ډېره غوره بېلگه ده، که چېرې د بڼاڅۍ صحافت ته زياته پاملرنه وشي، نو د همداسې مطالبو په خپراوي سره کولای شي د ټول افغانستان په کچه په طنزيه خپرونو کې ریکارډ ټينگ کړي، خو اوس فکر کوم د مالي تنگسيا له امله د صحافت له پلوه خواره او ډنگره برېښي. په ازادو خپرونو کې يوه بله نيمگړتيا داده، چې پر ځينو خپرونو د هغو د چلوونکو شخصي ذوق او سليقي تحمیل له ورايه څرگندېږي، د دې خپرونو ځينې چلوونکي پر دې نه دي بريالي شوي، چې د خپل ذوق او فکر له دايرې څخه بهر شي. يو کم شمېر خپرونې کېدی شي يوازې د شهرت لپاره پيل شوې وي او ډېر ژور هدف او مرام ونه لري، له ژبني پلوه په ختيزو ولايتونو کې د اکثره خپرونو يوه بڼه بریا داده، چې په يوه ژبني او ليکنې

معیار خپرېږي او دا کار د وخت په تېرېدو د ملت جوړونې له بهیر سره مرسته کوي، قبيله يي ذهنیت او سیمه ییزه لېوالتیا له منځه وړي. په ازادو خپرونو کې نه یوازې گڼ شمېر ژورنالېستان او لیکوال پر کار بوخت دي، خپلې تجربې پخوي او زیاتوي او ښه کدرونه ترې جوړېږي، بلکې یو زیات شمېر نوي ژورنالېستان او لیکوال هم روزي او په دې ډول په ټولنه کې د لیکوالو او ژورنالېستانو شمېر زیاتېږي. د خپرندویو وسیلو ترڅنګ ځینې فرهنگي ټولنو او اشخاصو هم د ځوانو لیکوالو او ژورنالېستانو په روزنه او پالنه کې برخه اخیستي، ښاغلي صدیق منصور انصاري، ښاغلي لعل پاچا ازمن، میدیوتیک، ایښي دفتر او د IWPR اژانس هم د لیکوالو او ژورنالېستانو په روزنه او پالنه کې یاد وړ ونډه اخیستي ده.

بهرنۍ خپرونډویه وسیلې:

د افغاني خپرونو ترڅنګ یو شمېر نورې بهرنۍ خپرونې چې د افغانانو لپاره د افغانستان په اړه خپرونې کوي، هم د ټول افغانستان په تېره بیا په ختیزو ولایتونو کې زیاتې مطرح دي. دا خپرونې د خپلو زیاتو مالي او تخنیکي امکاناتو په لرلو سره پر ازادو او دولتي راډیويي خپرونو دواړه غښتلي دي.

د پام وړ شمېر ژورنالېستان یا لیکوال په دې خپرونو کې بوخت دي، دې خپرونو د لیکوالو او ژورنالېستانو د اقتصادي ژوند د ښېرازی ترڅنګ د هغوی په روزنه، پالنه او د تجربو په زیاتونه کې کارنده رول لوبولی دی.

خبريالانويي هم وخت پر وخت ددې سیمې د سیاسي، ټولنیزو، کلتوري او پوځي حالاتو په باب تازه راپورونه ورکړي دي. خلک اوس د افغانستان لپاره له بهرنیو راډیوگانو سره دومره روږدي شوي، چې هر تازه خبر له همغو راډیوگانو اوري، دولتي راډیوگانو نه د دې وس لري، چې تازه خبرونه په تازه ډول نشر کړي او نه هم دومره

اورېدونکي، لنډه دا چې بهرنۍ راډيويي خپرونې او د هغوی خبريالان د پرې زياتې برياوې او لاسته راوړنې لري، خود دې گڼو برياوو ترڅنگ څه ناڅه نيمگړتياوې هم شته او که نه هر څه شفاف دي؟ او شپه تياره ده منې په شمار خبره عملي ده؟ فکر کوم بهرنۍ خپرونې او د هغوی سيمه ييز خبريالان هم يو لړ نيمگړتياوې لري، چې دلته به په لنډ ډول ورته اشاره وکړو:

۱- بهرنيو راډيوگانو يو شمېر کاري ليکوال، چې زياته کاري تومنه يې لرله، د زيات اقتصادي امتياز په ورکړې سره له خپل آر مسلک څخه لرې کړل، ليکوالي ترې پاتې شوه او اوس يوازې پر ژورناليسټيکي ليکنو بوخت دي او د ماشين د يوې پرزې په شان کار کوي.

۲- کورنۍ خپرونې يې تر سيوري لاندې راوستې او د هغوی اغېز يې کم کړی.

۳- يو شمېر ليکوال او ژورناليسټان د بهرنيو خپرونو له امکاناتو نه په گټه اخيستني خپلې شخصي کينې او عقدي راسپړي او د پېښو انعکاس، لکه څنگه چې دی هغسې نه بښي.

۴- يو شمېر خبريالان پر دې نه دي بريالي شوي، چې له خپلې شخصي عقدي، کينې، ذوق او سليقې څخه راووځي او د ټولني مثبتې څېرې او پېښې په مثبت او منفي کرکټرونه او پېښې په منفي ډول انعکاس کړي. د حق السکوت او د پېښې په باره کې افراط او تفريط د ځينو خبريالانو په رپوټونو کې ليدل کېږي.

۵- د یو شمېر خبريالانو په رپوټونو کې بلیکیشن یا غبرگون لیدل کېږي، د دوه بېلابېلو راډیوگانو له خبريالانو څخه پر یو وخت یو ډول رپوټ اورېدل شوی، چې د خبر الفاظ هم تر زیاته حده یو شان و او سرچینې یې هم هماغه محدود اشخاص، داسې ښکاري چې خبريالان د پېښې صحنې ته نه دي تللي، یو خبر جوړ کړی او بل ته یې ورکړی، هغه د وخت د کمي او یا هم د ذهني کسالت له وجې په ټول خبر کې یوازې یو څو الفاظ بدل کړي دي.

۶- ځینې فریلانس خبريالان له سیمې او د پېښې له ځایه لرې رپوټونه برابروي، ځان ته تکلیف نه ورکوي، دا ډول خبريالان د خبر اصل حالت تر خپلې ځانې اقتصادي گټې او فزیکي آرامتیا قربانوي او برسېرن رپوټونه برابروي او داسې یو لړ نورې نیمگړتیاوې، خود نیمگړتیاوو په انډول د بهرنیو خپرنډویو وسیلو گټې زیاتې دي او د هغو د کار کوونکو کار د ستاینې وړ دی.

اوس راځو د خپلو ټولو خبرو نچور ته!

په اوسني وخت کې په ختیځو ولایتونو کې خپرنی بهیر تر بل هر وخت ډېر ښه روان دی، که دا بهیر همداسې دوام ومومي، نو د خبريالانو او لیکوالو شمېر به زیات شي، خپرونې به هم زیاتې او غوښنې شي او د لیکوالو او ژورنالیستانو کاري تجربه به لاهم زیاته او پخه شي او دا ټول کارونه به پای کې په دې سیمې کې د یو غورېدلي ژورنالیزم ورېښمین شال خپور کړي.

کلتوري يون او د فرهنگي تجربو تبادلنه

دا ليکنه په ننگرهار، لغمان او کابل کې د ځوانو ليکوالو او فرهنگيانو په علمي غونډو او ورکشاپونو کې اورول شوې او وروسته بيا له کونړه خپرېدونکې غونډې مجلې د ۱۳۸۶ل کال په (۱) نېټه کې خپره شوې ده.

د فرهنگي تجربو د تبادلې اړتيا:

په افغانستان کې د يو شمېر لويو محروميتونو ترڅنګ يو هم فرهنگي محروميت او فرهنگي فقر دی، چې ټول افغانان په تېره بيا د هېواد اکثريت ځوروي او کروي. د فرهنگي فقر د له منځه وړلو لپاره د سياسي، اقتصادي، مذهبي او علمي لارو چارو ترڅنګ يوه لاره هم په خپله د فرهنگيانو او ليکوالو ځاني هڅې، دهغوی ګډ کار او د تجربو تبادلې ده. د فرهنگي تجربو تبادلې داسې يوه موضوع نه ده، چې له بهر څخه کټ مټ کاپي شي، بلکې فرهنگ او فرهنگي تجربه د يوه ولس د ټول ژوند دمادې او معنوي شتمنيو مجموعه ده. دا شتمني اکثره د يوه ولس د خپل ذهن او فکر زېږنده ده. البته هر ولس د خپل ژوندانه په اوږدو کې د فرهنگي شتمنيو د تبادلې

اوبدایني خپل تاریخ لري. د همدغو تجربو او شتمنیو د تبادلې په نتیجه کې نړیوال کلتور رامنځته شوی او رامنځته کېږي. اوس چې موږ دخپل فرهنگ د تاریخ په یوه حساسه مرحله کې یو، ملي فرهنگ او ملي هویت مو له یو لږ بهرنیو او کورنیو گواښونو سره مخ دی، نو ددې گواښونو دمخنیوي، رفعې او دفعې لپاره په کار ده، چې دهېواد ملتپال فرهنگیان دخپل ژوند ټولې فرهنگي تجربې یو بل سره شریکې کړي او د همدې تجربو په رڼا کې دخپل فرهنگ راتلونکی لید لوري او تگلوري وټاکي. دا لیکنه یا څرگندونې همدغو پوښتنو ته له سلگونو ځوابونو څخه یو ځواب او یو نوی پیل دی، چې که چېرې دا لړۍ وغځول شي او بډایه شي نو پوره باور دی چې گټورې او مثبتې کلتوري پایلې به ولري. ددې لکچر په بهیر کې به ځینو هغو لویو موضوعاتو ته اشاره وکړو چې زموږ فرهنگي بهیر ورسره مخ دی او یا هم زموږ په کلتوري چاپیریال کې په یوه نه یو ډول مطرح کېږي؟

۱- څوک فرهنگي شخص یا فرهنگيالی دی؟ او دفرهنگي

شخصیت معیار څه دی؟:

ترڅو پورې چې په یوه ټولنه کې دیوې موضوع یا شخصیت دتعریف او معیارونو په باب توافق موجود نه دی، ډېره سخته ده چې پر شخص توافق وشي، پر معیارونو توافق هم ساده خبره نه

ده، دا هم د ټولني په علمي پرمختگ او دخلکو د ذهني کچې په اوچتوالي پورې اړه لري، د استاد محمدصديق روهي په وينا: «په وروسته پاتې ټولنه کې د شخصيت معيار معلوم نه دی» نو ځکه په کې د ټولني خدمتگار خلك وده نه شي کولای، د استاد الفت په نظر هم په وروسته پاتې ټولنه کې «تر خدمتگاره بادار بڼه پېژندل کېږي» او ددې غټ علت همدا دی چې د ټولني د ذهن د تفکيک قوه کمزورې ده او يا هم د عقده يي، سياسي، کلتوري، قومي او نورو ارزښتونو تلنه او اندازه سمه نه کېږي او يو تر بله قرباني کېږي، خو اوس موږ د معيارونو او تخصص په نړۍ کې ژوند کوو، ترڅو چې د يو چا، شخص او څيز لپاره معيار او تعريف مشخص نه کړو او پر هغو توافق ونه کړو، نو ډېره سخته ده چې موږ د فرهنگي انارشۍ او د فرهنگي شخصيت د ترور مخنيوی وکړو، دلته کېدی شي څو هغو معيارونو ته اشاره وکړو چې يو فرهنگي شخصيت له نافرهنګي هغو څخه بېلوي، چې دا څو ځانګړتياوې او معيارونه دادي:

د فرهنگي شخصيت معيارونه:

الف- رسمي زده کړې

ب- نارسمي زده کړې

ج- کړی کار

د- د عقیده يي ارزښتونو درناوی

ح- دملي او وطني ارزښتونو پالنه
ه- د کلتوري ارزښتونو درناوی او پالنه
او ځينې نور....

په دې ټولو معيارونو کې غوره معيار چې حساب پرې کېږي هغه کړی کار دی. که یو شخص نور ټول معيارونه پوره کړي، خو چې هېڅ فرهنگي کار ونه کړي، بیا هم فرهنگي شخصیت نه شي بلل کېدی. د یو چا فرهنگي شخصیت په حقیقت کې د هغه د فرهنگي کار محصول دی، که فرهنگي کار نه وي فرهنگي شخصیت عملاً نه شته. نور معيارونه البته د فرهنگي شخصیت رغنده توکونه دي، خو د کار په شان محوري ځکه نه دي که هر یو ترې حذف کړو، فرهنگي شخصیت به څه ناڅه دا غمن شي، خو بې هویته به نه شي. خو که (کار) نه وي د فرهنگي شخصیت هویت له منځه ځي.

۲- فرهنگي ټولني ولي رامنځته کېږي؟:

فرهنگي ټولني د فرهنگي شخصیتونو یوه مجموعه ده. هغه کار چې په ځاني ډول یې سرته رسېدنه ناشونې وي، په ډله ییز ډول ترسره کېږي، د فرهنگي ټولنو لوی هدفونه دهمغې ټولني د کلتوري کچې او چتوالی، فرهنگي پرمختګ او ښېرازي ده. د فرهنگي ټولنو د جوړېدو فکر په پیل کې دیوه فرهنگي ذهن

زېږنده وي، وروسته همڅنگو ملگرو فرهنگيانو او بيا نورو فرهنگيانو ته غځېږي. پر ټولنه واکمن سياسي اختناق يا ولسواکي، قومي، فرهنگي، سيمه ييز او شخصي رقابتونه هم د فرهنگي ټولنو د جوړېدو سبب کېږي. هر څومره چې په يوه ټولنه کې فرهنگي ټولنې يا کلتوري مرکزونه زيات وي، همغومره د فرهنگ او استعدادونو د غوړېدو لاره اوارېږي، د مشروع او نامشروع شهرت غريزه هم د فرهنگي ټولنو په جوړېدو کې خپل رول لري. د اقتصادي امکاناتو ترلاسه کول يې هم يو علت دی خو زموږ په ټولنه کې دا علت لږ کمزوری دی.

۳- فرهنگي ټولنې ولې له منځه ځي.:

اکثره هغه عوامل چې د فرهنگي ټولنو د رامنځته کېدو سبب کېږي، که له هغو څخه انحراف وشي او يا هم هدفونه په بنه ډول تعقيب نه شي، نو د فرهنگي ټولنو د له منځه تللو لپاره لاره اوارېږي.

دلته به يې ځينو غټو ټکو ته اشاره وکړو:

الف- که سياسي اختناق تر حده زيات شي.

ب- قانوني ستونزې راولاړې شي.

ج- له ټولنې څخه نامشروع اقتصادي گټه پورته شي.

د- ټولنه د شخصي رقابتونو ډگر شي.

- ه- په ټولنه کې يو شخص تر نورو زيات په مشروع او نامشروع ډول مطرح شي.
- و- ټولنه له تخنيکي او مالي پلوه کمزورې شي.
- ز- د ټولني مکاني چاپيريال بدل شي.
- ح- په ټولنه کې د فرهنگي فعاليت په انډول سياسي فعاليت زيات شي.
- ط- فرهنگي ټولني له ځينو مذهبي او نورو ارزښتونو سره په ټکر کې شي او ځيني نور مسایل.

رسنۍ ولې رامنځته کېږي او ولې له منځه ځي؟:

د ډله ییزو رسنیو د رامنځته کېدو عوامل او علتونه هم د فرهنگي ټولنو هغو ته نږدې دي، خو څه ناڅه توپيرونه هم سره لري. رسنۍ کېدای شي د یوه شخص، اشخاصو او یا هم یوه مشخص دولتي او نادولتي ارگان له خوا رامنځته شي او د چلولو اصلي عنصر یې همغه اشخاص وي، په رسنیو کې د آمریت او مادونیت، مرکزیت، د سپلین او انتفاع مسایل ډېر مطرح دي، خو په فرهنگي ټولنو کې د انتفاع پر ځای د تاوان احتمال هم شته، البته په افغاني ټولنه کې رسنۍ په تېره بیا چاپي رسنۍ هم نږدې په همدې کټه گوري کې راځي، خو ټولې رسنۍ بیا دا شان نه دي. دلته به د رسنیو په ډولونو او دهغو

دکنترول پر محورونو هم لنډه رڼا واچوو. اوس موږ په خپله ټولنه او په تېره بیا په نړۍ کې له څو ډول رسنیو سره سروکار لرو:

الف- اورېدنی: لکه راډیویي خپرونې (کورنۍ او بهرنۍ) چې شمېر یې لسگونو ته رسېږي.

ب- لیدنی: تلویزیونونه (کورنۍ او بهرنۍ)....
دلته له هغو بهرنیو رسنیو څخه هدف دی چې د افغانستان لپاره خپرونې لري.

ج- چاپي: کورنۍ او بهرنۍ مهالنۍ او نا مهالنۍ چاپي خپرونې.

د- کتنۍ (برېښنايي زې): چې د انټرنیټ او نورو مخابراتي شبکو له لارې کتل کېږي.

ددې ټولو رسنیو دکنترول سرچینې او محورونه په دې ډول دي:

الف- دولتونه (حکومتونه) (کورنۍ او بهرنۍ)

ب- تنظیمونه یا ګوندونه

ج- انجیوګانې

د- فرهنګي ټولنې

ه- اشخاص

- د محتوا له پلوه دا ټولې خپرونې مختلف مسایل خپروي، چې ځینې یې په دې ډول دي:
- الف- د بهرنیو حکومتونو پالیسي
 - ب- د افغانستان د حکومت پالیسي
 - ج- هېواد پال، ملتپال او اسلامپال مسایل:
 - د- انجیویز اهداف
 - ه- ژبنی، قومي، سیمه اوسياسي اختلافات.
 - و- مختلف علمي، ادبي، ټولنیز، تفریحي، هنري، ذوقی او نور مسایل.
- د خپرونو په دې ډولونو کې ځینې رسنۍ د تعرض، ځینې د دفاع او ځینې د نصیحت او منځګړیتوب په حالت کې دي. دا چې دا رسنۍ ولې له منځه ځي؟ دلته یې څو لوی علتونه په ګوته کوو:
- الف- ځینې هدفمنې خپرونې د هدف په بري یا نابري سره پایته رسېږي.
 - ب- د مالي امکاناتو د بندېدو له امله له فعالیتته غورځي.
 - د- د شخصي غریزو د خړوب او د شهرت د غریزې پوره کېدو له امله له منځه ځي.
 - ه- د خپرونو په کاري ټیمونو کې د اختلاف له امله له فعالیتته غورځي.

د- د مسوول چلوونکو دستریا، دکار او دندي د چاپیریال
د بدلون له کبله سقوطېږي.
او ځینې نور عوامل.

فرهنگي شخصیتونه ولې پر سیاسي شخصیتونو بدلېږي؟

هره ټولنه چې وروسته پاتې وي، یا هم وروسته پاتې ساتل شوي وي، هلته د ژوند په هر اړخ کې یو تن د څو تنو کار کوي او یا هم یو تن د څو تنو لپاره کار کوي. تخصص او مهارتونه کم وي او تیت وپړک کارونه ډېر. له یو ټاکلي مسلك څخه د ژوند دخړوب امکان هم کم وي، نو ځکه خو په هېڅ برخه کې دقیق او سالم پرمختګ نه رامنځته کېږي. افغاني ټولنه کې هم د فرهنگي بنوونځي زده کوونکي او بنوونکي ددې جوګه نه دي چې دمسلک او فرهنگي کار له لازې خپل ژوند خړوب کړي، نو دوی هم اړ دي چې فرهنگي کارونه یوازې دخپل ځاني، وطني او ملي درد او احساس له مخې ترسره کړي او دخپل فزیکي ژوند دخړوب لپاره دویم یا درېیم ډول کار ته لاس واچوي. په دې ډول کارونو کې یو هم سیاسي فعالیت او کار دی، چې زموږ د افغاني ټولني یو شمېر لیکوال پر همدې برخليک اخته کېږي، یانې خپلې ټولنيزې هڅې له فرهنگي کاروزیاره پیلوي او پر سیاسي مبارزو یې پای ته رسوي.

ددې کار ځينې لوی علتونه کېدی شي، دلته په گوته کړو:

الف- په افغاني ټولنه کې د فرهنگي او سياسي مبارزې دامتراج يو اوږد تاريخ او دود موجود دی. امير کروړ، روبان، خوشال خان، ميرويس نيکه، احمدشاه بابا، وزير محمدگل خان مومند او ځينې نور يې غوره بېلگې دي، چې هم فرهنگيان او ليکوال وو او هم سياستوال، نو دا دود تر اوسه هم روان دی.

ب- ليکوال او فرهنگيان د ژور سياسي او اجتماعي شعور او حساس ذهن څښتنان دي، دوی له سياسي پېښو څخه زيات متاثره کېږي، نو ځکه خو يو شمېر ليکوالو خپل قلم هم د سياسي افکارو د انعکاس لپاره استخدام کړی دی.

ج- د سياسي او فرهنگي کار د اقتصادي امتياز اندول هم سره برابر نه دی، د دواړو په وزن کې د پښ (اهنگر) او زرگر دگوزارونو مثال پروت دی. د استاد خادم په وينا په يوه ټولنه کې عالم د يوه گروندگر مثال لري، چې تخم کړي، ليکوال او شاعر د يوه پالونکي چې هغه ته اوبه ورکوي او سياستوال بيا هغه څوک دی چې ددې کروندې وږی يا ثمر اخلي. د يو پښتون سياستوال شېرعلي پاچا په قول، «سياستوال په ټولنه کې د يوه قومندان حيثيت لري، چې امر کوي او امتياز اخلي» د سياست ددغه امتياز له کبله د يو شمېر ليکوالو سياسي لوری درنېږي.

د - ځينې ليکوال غواړي سياست د فرهنگي کار د بري لپاره د يوې وسيلې په توگه وکاروي، دا ډله په دې نظر دي تر هغه چې سياسي واک و ځواک ورسره نه وي، خپل فرهنگ او ژبې ته په اساسي ډول کار نه شي کولای، نو سياست چې د قدرت اساسي کيلي ده، بايد لومړی دا کيلي ترلاسه شي. دوی په دې نظر دي چې فرهنگ د قدرت په وسيله او اخلاق د عبادت په وسيله تقويه کېدلای شي.

فرهنگي شخصیتونه ولې مسخه کېږي؟:

په يوه ټولنه کې چې د شخصیت پر تعريف توافق موجود نه وي، يوه شخصیت په تېره بيا يو فرهنگي شخصیت زيات متاثره کېدلای شي. زموږ په ټولنه کې د فرهنگي شخصیت مسخه کېدنې عوامل زيات دي، غټ يې هغه دي چې خپله د ليکوالو او فرهنگيانو له خوا يو د بل پر ضد کارول کېږي، موږ به دلته د يوه فرهنگي شخصیت د زيانمنولو او ځينو هغو عواملو ته اشاره وکړو چې اوس اوس زموږ په ټولنه کې موجود دي:

۱- يوه عامه او دوديزه قاعده خو همدا ده چې دلته مړي پالل کېږي او ژوندي غندل کېږي « يانې په مړو کې بد او په ژونديو کې بڼه نه شته.» که څه هم په وروستۍ لسيزه کې د ژونديو

فرهنگيانو ستاينه او نمانځنه هم پيل شوې، خو بيا هم د ژوند يو او مرو ترمنځ انډول برابر نه دی.

۲- د ليکوالو ترمنځ نامشروع رقابت د دې سبب کېږي، چې يو د بل شخصيت تخريب او کمزوری کړي او د فرهنگي کار پر ځای خپله انرژي شخصي رقابت ته واړوي. د يوه فرهنگي له خوا د بل فرهنگي د تخريب بهير څو پړاوونه لري:

الف- په زړه او ذهن کې يو د بل پر ضد د حسادت د عقدي ټوکېدل.

ب- يو د بل پر ضد د خصوصي او شفاهي تبليغ پيل.

ج- يو د بل پر ضد د علني تبليغ پيل.

ح- يو د بل پر ضد په خپل او بدل نامه د ليکنو او چاپي او نورو خپرونو پيل.

د- له رسمي او نارسمي لارو چارو يو د بل د ودې مخنيوی.

د ليکوالو ترمنځ دا بحران د دې سبب کېږي، چې زياته انرژي يې په دې کشمکش کې مصرف شي او فرهنگي کار ته يې لږه انرژي پاتې شي، دا بحران هغسې يوه خپلمنځي جگړه ده، چې کله کله ورسره د يوه هېواد وگړي او يا هم ځينې سياسي تنظيمونه لاس وگرېوان شي او په نتيجه کې دهغه هېواد د ويجاړۍ او دهمغو گوندونو درنگېدو او پيکه کېدو سبب شي.

د ليکوالو ترمنځ دا ډول بحران هم په پای کې د ليکوالو دخپل شخصیت د سپکاوي سبب گرځي او د يوې ساري ناروغۍ په څېر تر هغو کشر نسل ته هم انتقالېږي.

د فرهنگي ټولنو او فرهنگي شخصیتونو د خونديتوب لارې:

څرنگه چې په هره ټولنه کې هر ډول ناروغي وي، نو د هر مرض لپاره يو علاج هم وي، که هر څوک پر خپل وخت او پر خپل ځای د ناروغۍ له تشخيص سره سمه نسخه وکاروي، نو کېدی شي دناروغۍ مخنيوی وشي او مخکې تر دې چې ټوله ټولنه پرې ککړه شي، ناروغي وقایه شي، طبيعي خبره ده چې د فرهنگي ناروغيو او ستونزو متخصصین خپله فرهنگيان دي، نو دوی باید د علاج غوره لارې چارې په گوته کړي. دلته به په لنډيز سره ځينو لارو چارو ته گوته ونیسو:

۱- د فرهنگي ټولنو د خونديتوب او برياوو لپاره:

الف- که د يوې ټولنې مسولين او غړي غواړي، ټولنه يې بڼه وځلېږي او بڼه پرمختگ وکړي، باید ټول مالي حسابونه يې شفاف وي. د اختلافاتو يو غټ عامل هم مالي مسايل دي، چې د ټولنې د غړو ترمنځ ناسم پوهاوی او کله کله «سوء تبسم» پيدا کوي.

ب- په پښتنو کې پر مشرتابه د توافق بحران له همغه پيله پر خپل ځای پاتې دی، ددې لپاره چې د مشرتابه بحران ټوله ټولنه له گواښ سره مخامخوي، نو ښه به دا وي چې د فرهنگي ټولنو مشرتابه دورانې ښه خپله کړي او هغه اشخاص چې د مشرتابه لپوال وي، هغوی ته به هم په نورمال ډول نوبت ورسېږي او د مشرتوب لپوالتيا به د عقدې پر بحران بدله نه شي.

ج- هغه څوک چې په ټولنه کې ډېر زیات فعالیت لري او یا زیات باسواده وي، کونښن کوي، چې ټولنه کې زیات کارونه ترسره کړي، خو هڅه دې وکړي، چې ځان ډېر مشهور او مطرح نه کړي، ځکه دده دامطرح کېدنه د ټولني دنورو تنبلو او کم استعداده غړو د کینې سبب گرځي او دا کینه وروسته پر کشمکش بدلېږي او ټولنه ړنگېږي.

د- ټولنه باید ددې ظرفیت پیدا کړي، چې دخپل ژوند د بقا لپاره دورانې مالي پانگه ترلاسه کړي او دنزولي حرکت پرځای لوړ حرکت وکړي.

ه- د ټولني د اثارو په چاپ کې دې د ټولني د غړو او نورو اشخاصو او د اثارو دمحتوا په باب د توازن او تناسب دواړه اصولونه په پام کې ونيسي.

و- ټولنه دې له اقتصادي او فکري پلوه د یو یا څو تنو اشخاصو له انحصاره ووځي، ځکه که انحصار زیات او قوي وي، دهغو په حذف سره د ټولني د ړنگېدو خطر زیاتېږي. ز- فرهنگي ټولني یوه له بلې سره دهمکاری او گډ تفاهم له لارې هم کولای شي یو شمېر گواښونه او خطرونه له منځه یوسي.

د فرهنگي شخصیتونو د خونديتوب او بریاوو څو لارې چارې:

د فرهنگي شخصیتونو خونديتوب لارې چارې هم زیاتې دي، چې ځینې دولتي ادارو او فرهنگي ټولنو پورې اړه لري، خو موږ دلته یوازې هغو لارو چارو ته اشاره کوو، چې خپله دلیکوالو په لاس کې دي او د یوې دقیقې ارزونې له مخې کولای شي، هغه په سمه توگه وکاروي:

الف- کله چې یو لیکوال پوه شو، بل لیکوال ورسره د مشروع او نامشروع رقابت له امله کینه کوي، دی دې ورسره د ورته عمل پرځای بڼه وکړي، دا کار ددې سبب گرځي چې دهغه کینه دویم پړاو ته داخله نه شي.

ب- که یو لیکوال دلیکنې ترمرحلې دمخه دشفاهي تبلیغ په پړاو کې وي، نو مقابل لیکوال دې هڅه وکړي خپل عکس العمل دیوې گیلې په توگه ورته مطرح کړي او هېڅکله دې ورته عمل نه ترسره کوي، که گیلې هم کار ونه کړ ځان دې بېخي غلی کړي، دهغه کینه دشفاهي تبلیغ په ترسره کولو سره سپرېږي.

ج- که یو لیکوال د بل پر وړاندې خپرني لیکنی تبلیغ پیل کړ، نو بیا دې هم ځان غلی کړي، ځواب دې نه ورکوي، ځکه که ځواب یې ورکړ هغه داسې تصور کوي، چې زما لیکنه اغېزناکه وه، نو که همداسې بې تفاوته پاتې شي، دلیکنې ارزښت له منځه ځي او د وخت په تېرېدو سره هغه لیکوال هم له خپلې لیکنې پښېمانه کېږي او دا پر معترض لیکوال د هغه بل لیکوال یو اخلاقي پور پاتې کېږي. انسان په تېره بیا لیکوال په تحت الشعور کې پاک وي خو شعور یې هغه د مشروع او نامشروع ځاني گټو خوندیتوب ته هڅوي، نو کله چې بیا لیکوال خپلې تحت الشعور ته مراجعه کوي، هلته بیا خپله تېروتنه مني.

د- ځینې واړه یا هم مبتدي لیکوال غواړي، خپل ځان او یا هم خپله خپرونه ژر او تر وخت دمخه شهرت ته ورسوي، نو دا ډول لیکوال هم غواړي پر یوه پوخ او مطرح لیکوالو داسې پرځای او بې ځایه اغېزمنې نیوکې وکړي، چې هغه غبرگون ته راکاږي او د لوستونکیو پاملرنه راواړوي. نو ددې لیکوالو پر وړاندې هم باید هېڅ ډول غبرگون ونه بنودل شي. ځکه د غبرگون په حالت کې ډېره گټه معترضین کوي، خو که غبرگون ونه بنودل شي نو دا ډول لیکوال او خپرونه یې په اسانۍ شهرت ته نه رسېږي او د وخت په تېرېدو سره له خپل کاره پښېمانېږي.

ه- د ټولو خپرنديو وسايلو مسولين بايد هېڅکله هم هغه لیکنه او وینا خپره نه کړي، چې د شخصي عقدي پر بنسټ

ليکل شوې وي. ځکه که عکس العمل څرگند شي، نو هغه کې به هم پر ځواب سربېره څه ناڅه د بل شخصیت ته لاس غځول کېږي، خو ځله چې دا عمل تکرار شو، خبره تر انتقاده عملي انتقام ته وځي.

و- ليکوال بايد يوازې هغو ډول ليکنو ته ځواب ورکړي، چې د علمي، سياسي او ملي مسایلو په برخه کې د ابهام د تشریح غوښتونکي وي، که دې ډول انتقادونو ته چوپه خوله پاتې شي نو د دې مانا ورکوي، چې ليکوال د دلايلو په وسله سمبال نه دی.

ز- ليکوال دې بل سره د سالم رقابت پر ځای د خپلې سويې د اوچتولو لپاره هلې ځلې وکړي. د ليکوالۍ لپاره ټول اوسني وسايل، لکه کور، کتابتون، کمپيوټر او انټرنیټ دې برابر کړي يو ساعت د خپل ځان لپاره کار کول د بل پر ضد تر لسو ساعتونو کاره غوره او مثمر دی.

ح- ليکوال بايد د زغم او تحمل کلتور لومړی پر خپل ځان او بيا په ټولنه کې عام او دود کړي.

د ((پسرلي)) د فکر پسرلي

دا ليکنه د استاد محمد صديق پسرلي په هغه نما نځغونډه کې اورول شوې، چې دده په وياړ د غزني ولايت د فرهنگيانو له خوا په غزني ښار کې جوړه شوې وه. داليکنه وروسته د ښکلا مجلې د ۱۳۸۶ل کال په (۵) نېټه کې هم چاپ شوې ده.

شعر پوهانو او ادبپوهانو د شعر په اړه تراوسه پورې ډېرې څېړنې او شننې کړي دي، خو تراوسه پورې لاد شعر پر يوه نړۍ، کره، پوره او بشپړ تعريف بريالي شوي نه دي.

خو هر کله چې د شعر په اړه خبرې کېږي، د شعر جوله يا شکل او محتوا تر هر څه دمخه د بحث موضوع گرځي. د شعر محتوا د شعر پر اند او فکر راڅرخي او د شعر جوله بيا د شعر د کليمو پر سکېنت او رغېنت، وزن او اهنګ او د هغو پر مناسب

اوډون راگرځي، چې دا ټول بيا د شعر د ښکلا رغنده عناصر بلل کېږي.

ځينې شعر پوهان د شعر شکلي او بنکلاييز اړخ ته زيات ارزښت ورکوي او وايي: «د شعر غايه اصلاً بنکلا ده»، خو ځينې نور بيا فکر يا مانا د بنکلا يوه برخه گڼي او وايي، هغه شعر چې بنکلا ولري او مانا ونه لري، داسې وي لکه سپرې چې سپریتوب ونه لري. شعر پوهان همدارنگه د شعر شعريت د فکر او بنکلا امتزاج گڼي او د يوه شعر لپاره يې داسې حتمي او لازم بولي، لکه د يوه سپرې لپاره چې سپریتوب ضروري او لازم دی. خو په شعر کې پر هر فکر باندې ډېر ټينگار ځينې ستونزې او خطرونه هم لري. پر شعر باندې د فکر ډېر دروند بار شعر له شعريت څخه شعاريت ته راکاږي، دا کار د شعر بنکلا ته زيان رسوي او له شعره چې بنکلا لاره شي، نو بيا هغه، ذوق او شوق نه شي خړوبولای، عواطف نه شي مستولای او ولولې نه شي راپارولای. که په شعر کې د بنکلا عنصر کمزوری او له منځه لاړ شي، نو شعر پر عادي نظم او خبرو بدلېږي او د هنر له دايرې څخه بهر کېږي.

له همدې امله شعر پوهان نسبي بڼه شعر هغه گڼي چې د فکر او بنکلا موازي حرکت په کې تضمین شوی وي. موږ چې کله د پښتو کلاسيکې او بيا اوسنۍ شاعرۍ ته نظر کوو، نو پر يو شمېر ډېرو مطرحو شاعرانو، د شعر پوهانو دا وروستی فورمول د تطبيق وړ گرځي. په اوسني شعري بهير کې يوه مطرحه څېره استاد محمد صديق پسرلی دی، چې همدې فورمول ته ور داخلېږي. دده شاعري د الفت صيب د وينا په مصداق «د لوړ خيال او ژور فکر» امتزاج دی. له لوړو خيالونو او ژورو فکرونو د راټوکېدلې شاعرۍ درک

همداسې يوه ژور سوچ او يوه لوړ تخيل ته اړتيا لري. دا ډول شاعران ډېر مشهور او نوميالي نه وي، خو شاعري او هنري ډېر متداوم او مقاوم وي. مينه وال او لېوال يې هم زيات نه وي، يوازې د فکر او ذوق خاوندان ترې خوند اخيستلاى شي.

کله چې موږ پسرلی صاحب او د هغه شاعري مطالعه کوو، نو گورو چې پسرلی د خپل ژور هنر په انډول په ټولنه کې زيات مشهور نه دی او کله چې د هغه شاعري شنو، نو له دې واقعيت سره مخامخېږو، چې په يو ځل لوستلو د هغه د شاعرۍ د مانا تل ته نه شو ورکښته کېدلاى او که څوک غواړي د هغه د شاعرۍ پر رمزونو پوه شي، نو د هغه د هر شعر څو ځله لوستنې ته اړتيا پېښېږي. له دې څخه دا نتيجه اخلو، چې د پسرلي شاعري نه د عوامو لپاره ده او نه د خواصو لپاره، بلکې په خواصو کې هم د خواصو لپاره ده. په دې مانا چې دده شاعري د عوامو، ځينو روڼاندو او د ټولني د نورو پارکو تر ذهني کچې اوچته ده، يوازې شاعران کولای شي دده له کلامه خوند واخلي او پند ترلاسه کړي، په شاعرانو کې هم بيا يوازې «شاعران».

ستا مخته مې اوبسکه چې له سترگو بهېدلې وه
خپله بېوسي مې په لېمو کې رغېدلې وه
کومې يوې راشې ته برکت برکت ووايم
زما دانه خو وړاندې تر کرلو سوځېدلې وه
خپلو پښو ته سل ځله رامات يې تجربو کې سر
هر څو که نقشه راته د بڼه ژوند څرېدلې وه

ما وې زه به سيوری شم او پښو ته به دې ولوېږم
ځوانه غرخنۍ وه له خپل سيوري رمېدلې وه
ما کرل رېبل چې اوس به لاس د ياری را کړي وخت
پوه نه وم چې دا کیسه انجام ته رسېدلې وه.

دا او دې ته ورته غزلې داسې نه دي، چې په يو ځلې او اني ډول
يې ټول خوند او مانا د لوستونکي او اورېدونکي ذهن ته ور
ولېږدي، هر څوک چې د پسرلي صاحب شاعري لولي، نو په خپل
ذهني لابراتوار کې به يې تجزيه کوي او تحليلوي او بيا به ترې د
مانا کوچ راوباسي.

خپله شاعر د ژورې مطالعې او ژور نظر خاوند دی، هغه چې هر
څه ليکلي په درد يې ليکلي او په فکر يې ليکلي، هغه د فکري
بلوغ پر داسې يوې پورې ولاړ دی، چې نور يې د تزلزل او بنسويډو
خطر نه گواښوي او خپله چې هر څه ټولني ته وړاندې کوي، تر ډېر
اوږده تحليل او د پرله پسې مطالعې او تجربې د نچور او غورچاڼ
په نتيجه کې يې وړاندې کوي.

يو غربي ليکوال فرانسيس بيکن شاعران پر دريو کټگوريو
وېشي:

۱- هغه ډله چې هېڅ ډول مطالعه نه کوي او هر څه چې وړاندې
کوي، هغه يې د خپلې گېډې او خپل فکر محصول وي، دا ډول
شاعران د غني مثال لري، چې له خپلې خولې تارونه باسي او له بهر
څخه هېڅ هم نه اخلي.

۲- هغه شاعران چې د مېړيو خاصيت لري، ټول عمر غله دانه راټولوي او بېرته هېڅ هم نه ورکوي، دا کټگوري شاعران هم د نورو په فکر او تجربو شخوند وهي او وخت تېروي.

۳- هغه شاعران دي چې لکه د شاتو د مچيو په شان پر گلونو ګرځي، شيره راټولوي او تر ډېر زيات زحمت او کړاو وروسته يې پر شاتو بدلوي او بيا يې لوستونکو ته وړاندې کوي.

څوک يې مني او که نه؟ خو زما په نظر پسرلي صاحب د همدغې درېيمې کټگوري په سر کې ځای لري، خو زه په کې دا زياتونه هم کوم، چې د پسرلي د ذهن شات بيا په شاتو کې د بېرې او پلوسې شات دي، چې زحمت يې هم زيات دی او قيمت يې هم لوړ، يوازې هغه څوک ددې شاتو پر قيمت پوهېږي چې د ذهن مچۍ يې ددې ونو او بوټو پر ګلانو خپل وزرونه غورولای شي.

په کيسه ييزو اثارو کې کرکټرونه د کيسې د بشپړاوي يو مهم عنصر ګڼل کېږي او دا خبره هم معموله ده چې په خپله ليکوال چې د کرکټرونو پنځوونکی دی، خپله د کرکټرونو تر شا ولاړ دی او ډېر ځله خو داسې هم کېږي، چې اصلي کرکټر خپله ليکوال وي او دا عملي کرکټر د هغه عکس يا ممثل وي. د شکسپير د يو شمېر ډېرو برياليو ډرامو يو راز دا ګڼي، چې ددې ډرامو اصلي کرکټر خپله ليکوال يانې شکسپير دی، هېڅ ممکنه نه ده، هغه پټ درد او روحي حالت چې په خپله پر ليکوال نه وي تېر شوی، هغه دې د يوه بل کرکټر په وجود کې څرګند او تمثيل کړي، دغسې په شعر کې

هم کرکتیر او کرکتیرونه شته، خود شعر اساسی او مرکزی کرکتیر په خپله شاعر دی.

کله چې مور د پسرلي صاحب شاعري د فکر له پلوه خپرو، نو هلته مور ته خپله پسرلی صاحب سترگو ته درېږي، ماضي يې څه وه؟ حال يې څه دی؟، ټولنيز، افقي او سياسي شخصيت يې څنگه و او څنگه دی؟ مور چې خپله اوسنۍ شاعري په تېره له ۱۳۵۷- ۱۳۸۵ پورې خپرو، نو له فکري پلوه درې کتگوري شاعران يا فکري کرکتیرونه مو تر سترگو کېږي:

۱- هغه ډله شاعران يا ناظمان دي، چې پر منکسره فکري ليکه تللي، په دې مانا چې فکري بلوغ ته نه دي ورسېدلي، پر شعريا نظم ليکلو يې پيل کړی و، دې ډلې اشخاصو داسې فکري لوړې ژورې وليدلې، چې تر پايه پر دې بريالي نه شول، چې خاتته خپله لاره غوره کړي. په هر پړاو کې چې دې شاعرانو کوم شعرونه خپاره کړي وو، په بل سياسي يا فکري پړاو کې هغه چاته د ښودنې نه وو، په دې کې داسې شاعران هم شته چې د خپل ځان او خپل تېر فکر پر ضد يې هم په اصطلاح شعرونه وليکل.

۲- هغه ډله شاعران چې پر منحنې فکري ليکله تللي، دې ډلو شاعرانو هم ډېرې فکري تېروتنې او ښويېدنې کړي، خو دې حد ته لانه دي رسېدلي، چې د خپل ځان او فکر پر ضد هم ليکنه وکړي.

۳- درېيمه کتگوري هغه شاعران دي، چې شعري او فکري بلوغ يې پر يو وخت پيل شوی، دوی يو مستقيم فکري خط تعقيب کړی او له خپل هنر سره يې فکر هم خلکو ته وړاندې کړی دی، دوی په

هنر کي فکري بنوييدني، تپروتني او جاروتني نه دي کړي او نه يې
د خپل خان پر ضد نظمونه يا شعرونه ليکلي دي. پسرلي صاحب په
همدې وروستۍ کتگورۍ کي راځي، که موږ د پسرلي صاحب
لومړنۍ څلوريزه وگورو چې وايي:

لاله بنکاره شوپه يوه داغ باندي
ما پت ساتلي تر پردو لاندي
نسيمه راشه زرگي مې واکړه
چې کړم داغونه خلکو ته وړاندي

دا څلوريزه نن څخه څه باندي پنځه لسيزې دمخه ليکل شوي،
خو که د ۱۳۷۷ ل کال غزل هم ولولو، نو بيا به يې هم په فکري
جوهر کي اختلاف ونه گورو.

بېگاه يې غلي ناست ومه تر څنگ يې والوتم
دا څومره بې مقصده لکه رنگ يې والوتم
کته مې ورته لاره، لکه خوب د مسافر
ناڅاپه د بنگرپوه يوه شرنگ يې والوتم.

که د پسرلي صاحب له شعرونو څخه نېټې او د هغه نوم لرې شي،
نو د ډېرو به پرې زموږ د يو شمېر کلاسيکو شاعرانو د شاعرۍ
تنده هم ماته شي، زما په فکر پسرلي صاحب د خپل عصر
کلاسيک دی او دا ډېره سخته ده چې هر شاعر د خپل عصر

کلاسیک شي. د کلاسیک یوه مانا داده چې نور پرې د زمان او مکان د توپانونو زور نه رسېږي او مرگ يې وژلای نه شي. کله چې موږ د پسرلي غزلونه او څلوريزې يانې رباعیات لولو، نو د کاظم خان شیدا او یا هم د خوشال بابا د غزلو او رباعیاتو په تله يې تللای شو. د پسرلي د افکارو ډېره برخه همدې غزلو او رباعیاتو رانغاړلې ده. دلته يې یوازې څو څلوريزو ته اشاره کوم:

لکه مانا چې رڼوي ستوري
په تارونېږي د سترگو توري
هر ځای کې کېږي تر سترگو، سترگو
احساسوم دې په هر هر لوري.

چې ورته گورم له شرمه سره شي
د حسن گل وي د زړه ټوټه شي
شرم و حیا وي جوهر د حسن
منه چې سره شي هاله خوږه شي.

نه وایم عشقه چې ژوند اسان کړه
ارزو مې ډېره دیدن دې گران کړه
چې د زغم کاني په کې اوبه شي
سوی زرگی مې اتشفشان کړه.

پښتو څلوريزې یا رباعیات او همدارنگه غزل هغه شعري فورمونه دي، چې د یوه مفکر او انديال شاعر د فکر د بیان لپاره

ډېر مناسب دي او پسرلي صاحب لکه د خوشال بابا په څېر له دې شعري فورمونو څخه بڼه او پرځای گټه پورته کړې ده. په علمي سيمينارونو کې ليکنې ډېرې او وخت کم وي، له همدې کبله اوږدې ليکنې د چا نه خوښېږي، اوږدې ليکنې په کتابونو کې بدې نه ښکاري، خو دا ټکي هم بايد قيد کړم، چې لنډې ليکنې که هرڅومره په دقت او ځيرتيا وليکل شي، د پسرلي صاحب د شاعرۍ د يوې خوا رنگ او خوند هم نه شي راټولولای، په پای کې زه په لنډيز سره د پسرلي د شاعرۍ په باب ددغو څو ټکو يادونه کوم:

- ۱- د پسرلي صاحب شاعري يوه فکري شاعري ده.
- ۲- له ښکلا ډکه ده، يانې فکر او ښکلا په کې غاړه غړۍ دي او په موازي ډول حرکت کوي.
- ۳- مقاومه ده (د وخت توپانونه يې له منځه وړلای نه شي).
- ۴- متداومه ده (ډېر عمر به دوام وکړي او څومره چې د ټولنې ذهني کچه او چټکې هغومره به يې د شاعرۍ مينه وال زياتېږي).
- ۵- د پسرلي صاحب شاعري موسمي نه ده، تخلص يې موسمي دی، خو شاعري يې موسمي نه ده، يانې هېڅ ډول سياسي موسمونو يې خوند او رنگ نه شي پيکه کولای.
- ۶- د پسرلي شاعري مکاني نه ده، يانې په يوې مشخصې جغرافيايي سيمې پورې تړلې نه ده.
- ۷- د پسرلي شاعري د عوامو لپاره نه ده، دده شاعري د خواصو او په خواصو کې هم د خاصو اشخاصو لپاره ده، هر کله چې په

ٲولنه كې ددې خاصو خلكو شمېر زياتېږي، د پسرلي صاحب د شاعري مينوال او لېوال هم زياتېږي.
۸- د پسرلي شاعري د اوس وخت لپاره نه ده، د راتلونكو لسيزو، راتلونكو نسلونو او راتلونكو پېړيو لپاره ده او قدر به يې پر همغو خلكو ډېر زيات وي، هغه د خوشال بابا خبره:

**د خوشال قدر كه اوس په هېچا نه شته
پس له مرگه به يې ياد كا ډېر عالم.**

د یوې ((ژبخورې)) ژبې یرغل او د پښتو او دري ژبو برخیک

دا لیکنه تر لیکلو وروسته په خولۍ مجله او په ځینو پښتو وېبپاڼو کې خپره شوې ده.

د نړۍ یو شمېر ژبپوهان انگلیسي یا انگرېزي ژبې ته (ژبخوره) ژبه وايي. په دې مانا چې د نړۍ هرې سیمې او ټولنې ته، چې دا ژبه رسېدلې؛ نو محلي او یا سیمه ییزې ژبې یې بې اغېزې کړي، له کاره یې غورځولي او له دفتري دریخ او ارزښته یې لرې کړې دي. د انگرېزي ژبې جادو په دې کې ده، چې له کوم ملمسوس فزیکي او نورو فشارونو پرته خپل ارزښت او قیمت په ټولنه کې خوندي کوي او خلک یې مني او هضموي یې.

یو شمېر پیداگوژستان یا بنسټونپوهان په دې نظر دي، چې بې فشاره، نامستقیمه او نارسمي زده کړه تر رسمي او مستقیمې زده کړې ډېره موثره ده او زده کوونکي یې په اسانۍ سره منلای او هضمولای شي، دغسې، سیاستپوهان هم په دې نظر دي، چې تر مستقیم استعمار (بنېکلاک) نامستقیم بنېکلاک په اسانۍ سره ولسونه بنېکلولای شي.

د مستقیم بنېکلاک پر وړاندې د غبرگون لپاره عوامل او دلایل ډېر

ژر خرگند پري او ولسونه د هغوی په مټ عکس العمل يا غبرگون
بنيي؛ خود نامستقيم بنکپلاک د رد او غبرگون لپاره موجه دليل،
د ابهام په تيارو کې پټ وي او عام ولس، چې د بنکپلاک پر وړاندې
د غبرگون اساسي فزيکي سرچينه ده، په اسانۍ سره دا دليل درک
کولای نه شي؛ نو په دې ډول نامستقيم بنکپلاک ډېر دوام کوي.

د سياسي بنکپلاک تر څنګ کلتوري يا ژبني بنکپلاکونه هم
شته، چې ژبني بنکپلاکونه بيا پخپل وار د دين يا مذهب، سياسي
زورواکۍ، علم او تمدن او دغه راز د اقتصاد په مټ رامنځته
کېږي. په دې مانا، چې د يوې ژبې د بقا، خلا، پايښت او پرمختګ
لپاره دا څو ملاتړه ډېر ضروري دي:

الف_ دين يا مذهب: ژبه بايد مذهبي ارزښت او ملاتړ
ولري، يانې د مذهب او دين زده کړه بايد د هماغه ولس په ژبه وي.
ب_ سياسي يا دولتي ملاتړ: ژبه بايد د سياست او دولت ژبه
وي، يانې سياسي چارواکي په هماغه ژبه خبرې وکړي او دفتر و
دېوان په هماغه ژبه وي.

ج_ اقتصادي ملاتړ: ژبه بايد د گټې ژبه وي، په دې مانا،
چې څوک ددې ژبې ويونکي دي، د هغوی اقتصادي گټې خوندي
وساتلای شي او څوک چې دا ژبه زده کوي د هغو گټې لاورزياتي
کړي.

د_ علمي ملاتړ: ددې ژبې ويونکي بايد خپلې ټولې علمي
تندې خړوبې کړي او څوک چې دا ژبه زده کوي د هغه ذهني او

علمي کچه نوره هم اوچته کړي. البته يو بل ډول اساسي ملاتړ هم شته، چې هغه ولسي ملاتړ دی، چې د واک و ځواک اساسي سرچينه ده، چې دوی کولای شي خپله ژبه خوندي وساتي؛ خو بيا به هم د علمي، اقتصادي، سياسي او دفتري اړتياوو د لرې کولو لپاره اړ کېږي، چې نورې اړتيا خړوبې ژبې هم زده کړي. دا ډول ژبې چې تر ډېره حده د ولس له ملاتړه برخمنې وي او نور ملاتړونه يې کمزورې يا سست وي، يوازې ددې جوگه دي، چې د ولس په ملاتړ ځان وساتي، په همدې علت ځان ساتې (محافظه کارې) ژبې بلل کېږي. پښتو ژبه هم يوه ځانساتې يا محافظه کاره ژبه بلل کېږي، چې تر ډېره حده د ولس په ملاتړ ژوندی ده او نور ملاتړونه يې لاتردې دمه ډېر غښتلي نه دي.

د پښتو ژبې د بقا او مقامت يو بل غټ عنصر دا هم دی، چې پښتو نه يوازې د يوې ژبې نوم دی؛ بلکې د پښتون ولس يو ټولنيز قانون هم دی، تر څو چې ولس ژوندی وي؛ نو مجبور دی، چې د خپل ټولنيز قانون له لارې خپلې ستونزې حل کړي؛ نو ځکه خود قوم تر پايښته د قانون او واک پايښت اټکلېږي.

د پښتو ژبې د بقا بل علت دادی، چې خپله د "پښتو" ريښه له (پښت يا پښتون) څخه اخیستل شوې. هغه ژبې، چې د نوم په ريښه او محتوی کې يې د قوم ريښه او محتوی پرته وي، د هغوی ژوند د قوم له ژوندانه سره موازي او مساوي دی او هغه ژبې، چې د علمي، کولتوري، سياسي او اقتصادي ارزښتونو په نتيجه کې رامنځته شوي او له يوه ځايه بل ته لېږدېدلې، وده او پرمختيا يې

کړې د همدغو ارزښتونو په کمزوری او له منځه تلو سره، له منځه
ځي.

خو ژبې به د بېلګې په توګه وړاندې کړو: عربي ژبه تر شا یې
عرب ملت ولاړ دی، ترکي ژبه تر شا یې ترک ملت ولاړ دی، روسي
ژبه تر شا یې روس ملت ولاړ دی او پښتو ژبه تر شا یې پښتون ولس
ولاړ دی. دلته د ژبې او قوم د نومونو تر منځ پر مایز تړاو سر بېره
رواني تړاو، ارزښت او ماهیت هم پروت دی، دا قومونه هېڅکله هم
دا نه شي زغملای، چې دوی دې ژوندي وي او ژبې دې یې ومري.

اوس بېرته د انګرېزي ژبې پر چټک پرمخ یون خبرې کوو:
انګلیسي او یا هم انګرېزي ژبه د (جرماتیک) ژبو له کورنۍ څخه
ده، په (۱۷) میلادي پېړۍ کې یې د سیاسي، اقتصادي او علمي
ملا تړ له امله چټک پرمختګ پیل شو او د نړۍ ګڼو سیمو ته یې لاره
وکړه، د انګلیسي ژبې د چټک پرمختګ بهیر اوس افغانستان ته
هم را رسېدلی، له تېرو څلورو کلونو راهیسې چې هره کورنۍ او
بهرنۍ موسسه ګوري؛ نو د تقرر لومړی شرط یې پر انګلیسي ژبه
او کمپیوټر پوهېدل دي. له دولتي موسسو پرته اوس دا شرط یا اړ
مهمو دولتي پوستونو ته هم غځېدلی، دولتي چارواکي استدلال
کوي، چې د افغانستان دولت پر بهرنیو مرستو ډډه لګوي؛ نو
بایده دي داسې یو څوک پر مهمو دولتي څوکیو وګومارل شي، چې
پر انګلیسي ژبه پوه وي، له بهرنیو سرچینو سره اړیکې ټینګ
کړي، مرستې راماتې کړي او د پوهاوي جوګه شي.

په ولس کې هم د انګلیسي ژبې مینه وال او لېوال ډېر زیات دي

(خوك په انگليسي ژبه پيسې گټي) او (خوك پر انگليسي ژبه پيسې گټي). د افغانستان په ښارونو کې تر درملتونو وروسته د انگليسي ژبې د کورسو شمېر تر بل هر څه زيات دی. د انگليسي ژبې دا چټکه وده او پراختيا به په نږدې څو کلونو کې (که حالات همدا سې روان وي) د افغانستان د دولت د دفتري چارو زياتره رگونه ونيسي او خلکو ته به هم تر يوه حده د گټې او علم وروڼه بېرته شي؛ خو اوس راځو دې ته، چې دا ژبه به د کومې ژبې ځای ونيسي، کومه به کمزورې کړي او له کومې يوې سره به مرستندويه شي؟ دا ډېره مهمه پوښتنه ده، چې دقيق اټکل او ارزونه غواړي.

زما په اند په افغانستان کې به وړې ژبې چې هسې هم د لويو ژبو (پښتو) او (دري) تر اغېز لاندې دي، نور زيان هم وگالي؛ ځکه ددې ژبو ويونکي به د خپلو ځاني گټو لپاره هم هڅه وکړي، له نړيوالو سره د ارتباط په هيله انگليسي ژبه زده کړي او د خپلې سيمه ييزې ژبې د ودې لپاره به ډېره هڅه ونه کړي.

دويم هره علمي او سياسي ژبه چې يو هېواد ته ورځي او د دفتري ژبې ماهيت او ارزښت راخپلوي، تر ټولو لومړی گوزار يې پر همغې ژبې دی، چې دا وخت پر حکومت او دفتر حاکمه ده. د حکومت او دفتر د خپلولو لپاره به ددې دوو ژبو تر منځ سيالي روانه وي او ميدان به هغه ژبه گټي، چې تر شا يې لوی سياسي، اقتصادي، علمي او تخنيکي قوت پروت وي.

د افغانستان د دولت دفترونو ته، چې اوس په کوم سرعت انگلیسي ژبه را روانه ده، دا په حقیقت کې له دفتر څخه د دري ژبې د حاکمیت د ختمېدو زیگنال دی.

دري ژبه په هېڅ وجه له علمي، اقتصادي، سیاسي او تخنیکي پلوه اوسمهال د انگرېزي ژبې مقابله نه شي کولای؛ نو ځکه به یې په اسانۍ سره ځای انگلیسي ژبه ونیسي.

ددې خبرې یادون هم ضروري دی، چې دري ژبه په افغانستان کې د پراخو قومي ملاتړ نه لري، په دې مانا، چې دري ژبه د دربار او دفتر ژبه وه او تر یوه حده د مذهب دویمه ژبه. له قومي پلوه یوازې تاجکان او په دویمه درجه کې هزاره گان ددې ژبې ملاتړي دي. تر اوسه پورې دري ژبه د دربار له لارې د گټې ژبه هم وه؛ نو ځکه یو شمېر نورو افغانانو هم یا د ضرورت او یا هم د مجبوریت له مخې زده کوله، هغه ژبې چې په هېواد کې د دربار له لارې حاکمې وې، هغه د درباري امتیاز د له منځه تلو سره سمې کمزورې کېږي او نورې ژبې یې ځای نیسي. غوره بېلگې یې په روسیه کې د (فرانسوي) ژبې او د هند د مغولو په دربار کې د (دري) یا (فارسي) ژبې د درباري ارزښت ختمېدل وو، کله چې دا ژبې د دربارونه له منځه لاړل، له هغو سیمو څخه ددغو ژبو د نفوذ ټیغر هم راټول شو او ځای یې قومي ژبو ونيو.

د انگلیسي ژبې د مخ پر زیاتېدونکي گواښ تر څنګ د افغانستان د اساسي قانون د شپاړسمې مادې حکم هم د دري ژبې حاکمیت ته غټ گواښ پېښ کړ. ددې مادې د حکم له مخې محلي

او سیمه بیزي ژبې د پراختیا او پرمختیا حق لري، دلته خو نورې محلي ژبې دومره د بحث وړ نه دي؛ خو ازبکي او ترکمني ژبې چې اوس دواړه د (ترکي ژبې) په نومونو یادېږي. د دري ژبې حاکمیت ته سترگواښ دی.

د افغانستان د دري ژبې د حاکمیت غټه سیمه همدا د هېواد د شمال ولایتونه وو، البته د دفتر له لارې د هېواد په جنوب لویدیز او نورو سیمو کې هم دود ده؛ خو شمال یې یوه امتیازي سیمه ده. اوس هلته ازبکي (ترکي) ژبه چې د ترکیې د لوی تمدن، اقتصادي او سیاسي قوت ملاتړ هم لري، په ټوکېدو ده او دا له احتمال له لارې نه ده، چې د هېواد په شمال کې د دري ژبې ټولواکه واکمني له سخت زوال سره مخامخ کړي. له قومي پلوه د هېواد په شمال کې هېڅ قوم هم بشپړ اکثریت نه لري؛ بلکې ازبک، پښتانه، تاجک او هزاره گان ټول یو نسبي توازن لري؛ نو کله چې د هېواد په شمال کې ازبکي ژبه وده وکړي، پښتانه هم د خپلې ژبې د ودې لپاره کار وکړي دا کار به د دري ژبې د واکمنۍ ډگر راتنگ کړي او نوي سیالان به یې ورځ پر ورځ غښتلي شي.

د حکومت دننه چې ورو ورو انگلیسي ژبه پر دفتر حاکمه وي؛ نو د دري ژبې درباري ارزښت به له منځه لاړ شي او هغه په سوونوڅه، چې په زرونو مامورینو ته، چې پر دري ژبې د حاکمیت له لارې یې د حکومت ډېر خواږه ترخولې کول او د درباري مهارتونو او لفاظۍ له لارې یې زیات شمېر امتیازات راخپلول، ددې میرزایانو او میرزا قلمانو ځای به داسې نوي ځوان کدرونه ونیسي، چې هم پر

انگرېزي ژبه او هم پر کمپيوټر حاکم وي او هم يې عصري علوم زده وي.

د انگرېزي ژبې په زده کړه کې پښتانه تر هر چا ځکه زيات دمخه دي، چې د انگرېزي ژبې غږيز يا فونولوژيک جوړښت د پښتو له غږيز جوړښت سره يو شان دی، د جنس او حالت توپير او پر ساکن توري د کلمې پيل په دواړو ژبو کې شته، په داسې حال کې چې د دري ژبې گرامري سکښت له دې سره توپير لري؛ نو له ځينو استثناو پرته د ژبې د زده کړې د عملي نتيجو او اصولو له مخې هغه ژبې چې مشترکات سره ولري، د هغو ژبو ويونکي دا ژبې ښې زده کولای شي؛ نو په دې ډول ويلای شو په هر انگليسي ژبې ټولگي کې چې پښتانه او دري ژبي سره ناست وي د تلفظ (وينگ) او گرامر له مخې پښتنو ته د انگليسي ژبې زده کړه اسانه ده. دا خبره هم واقعيت دی، د هرې ژبې يا هر قوم کدرونه چې په حکومت يا دربار کې کار کوي، طبعاً خپل قومي او ژبني تمايلات لري او د خپل ځان په گټه به کار کوي. کله چې بيا په دفتر يا حکومت کې د دويمې يا قومي ژبې مساله راولاړېږي؛ نو طبعاً د پښتو امتياز او استحقاق زياتېږي. د ملگرو ملتو يوه اداره (يونيسکو) چې د کلتوري ميراثونو او فرهنگي شتمنيو د ساتنې او پالنې لپاره کار کوي، په هر هېواد کې يوه ژبه د هغه هېواد د ملي ژبې په توگه په رسميت پېژني، دا سازمان په ايران کې فارسي ژبه او په افغانستان کې پښتو ژبه د ملي ژبې په توگه په رسميت پېژني؛ نو د انگليسي

ژبې په راتگ سره به يوه د دربار د ژبې او بله د ملت د ملي ژبې مساله زياته راولاړه شي.

دا يو څرگند حقيقت دی، کېدی شي د پښتو ژبې مخالفينو ته دا يو تريخ حقيقت وي؛ خو حقيقت دی. ملي ژبه د ملت د اکثريت ژبې ته ويل کېږي، نه درباري يا دفتري ژبې ته، په ځينو هېوادونو کې ملي ژبې هم درباري او دفتري بڼه لري؛ خو په ځينو کې بيا دفتري ژبې ځانته او ملي بېلې وي.

د افغانستان د اوسني اساسي قانون د ۱۶ او ۲۰ مادې د محتوا ته له مخې پښتو هم د دولت رسمي ژبه او هم د ملت ملي ژبه ده؛ خو د يولړ نامشروعو جريانونو د پرله پسې حاکميت له لامله پښتو ژبې خپل ټول دفتري استحقاق نه دی ترلاسه کړی؛ خو ملي ژبه ځکه وه، چې د تاريخ په اوږدو کې يې همدې ملت ساتنه او پالنه کړې ده.

اوس دلته بېرته خپل بحث رانغاړم او وایم، چې که د انگرېزي ژبې د پرمختگ سرعت همدا سې روان وي؛ نو ددې احتمال شته، چې د دري ژبې درباري ارزښت، قوت او حاکميت له منځه يوسي او کله چې ددې ژبې درباري قوت ختم شي؛ نو ددې احتمال شته، چې اوسنی شان او شوکت يې هم له زوال سره مخ شي او انگليسي ژبه، چې په نړۍ کې يې تر دې دمه ډېرې ژبې خوړلي او له درباره شړلي، د افغانستان دري ژبه به هم د کمزورۍ له سخت گواښ سره مخامخ کړي. د پښتو ژبې پروړاندې بيا بل ډول اټکل کېدی شي او هغه دا چې پښتو ژبه خو هسې هم په دربار کې درنه برخه نه لري؛

نوکه انگلیسي دربارته را هم شي، له پښتو څخه څه کمېدی نه شي، پښتو به د ملي ژبې او د وخت په تېرېدو سره د انگلیسي تر څنګ د دولت د ژبې په حیث خپل شتوالی خوندي وساتي او هلته به لابنه څرګنده شي، چې پښتو د افغان ولس ملي ژبه ده.

افغانستان او د ایران کلتوري يرغل

دالیکنه د هیلې مجلې د ۱۳۸۲ل کاله په (۳) ګڼه کې خپره شوې ده.

افغانستان د تاریخ په اوږدو کې د بېلابېلو هېوادونو او مختلفو امپراتوریو تر سیاسي، پوځي او کلتوري يرغل لاندې راغلی دی، خو افغانانو په ډېره مېړانه د پردیو سیاسي او پوځي يرغلو په شا تمبولي، خو د کلتوري يرغلو اغېزې لکه د سیاسي او پوځي هغو په شان ژر له منځه نه دي تللي.

د کلتوري يرغلو په جمله کې د عربو، ایران، پاکستان او اوس اوس د لویديزې نړۍ د رنگارنگ کلتورونو د خپا و یادونه کولای شو، د عربو کلتوري تاثیرات د ديني او مذهبي ارزښتونو د دودونې، د پاکستان کلتوري اغېزې، د هغو د سیاسي او اقتصادي پرمختگونو او د لویديزې نړۍ کلتوري اغېزې په افغانستان کې د هغو د اوسنیو سیاسي لېوالتیاوو او تخنیکي برلاسی له امله رامنځته شوي دي.

خو د ایران کلتوري تاثیرات د هغو له مذهبي، سیاسي او ژبني پراختیا غوښتنې سیاست سره تړاو او په افغانستان کې له پېړیو پېړیو راهیسې دوام لري، ایراني لیکوالو او د وخت سیاستوالو هېڅکله هم په افغانستان کې خپله ژبني لېوالتیا پته کړې نه ده،

ایرانیان افغانستان خپله ژبني او فرهنگي حوزه گڼي، د فرهنگي او مذهبي اغېز د ساتلو تر سيوري لاندې غواړي د اوږدې مودې لپاره خپلې سياسي گټې هم خوندي او ترلاسه کړي.

له همدې امله له پېړيو راهيسې د ايران د هر وخت حکومتونو هڅه کړې په افغانستان کې د سياسي لاسوهنې تر څنګ فرهنگي لاسوهنه وکړي، له همدې کبله خو په افغانستان کې د کلتوري چارو د ادارو اکثره مسوولين فارسي ژبي او يا هم داسې پښتانه ټاکل شوي وو، چې د دري ژبې تر زيات تاثير لاندې وو.

کله چې د هند په نيمه وچه او د منځنۍ اسيا په بېلابېلو سيمو کې د فارسي ژبې پر وړاندې نورې قومي ژبې راټوکېدې، نو د فارسي ژبې لمن له دې سيمې څخه په ټولېدو شوه او يوازې د فارس (ايران) له لوري د راټوکېدو په حال کې شوه، په منځنۍ اسيا کې روسي ژبې د فارسي ژبې ځای ونيو او دهند په نيمه وچه کې لومړی نورو قومي ژبو او بيا وروسته انگليسي ژبې د فارسي درباري حاکميت ختم کړ.

په افغانستان کې د هوتکيانو، احمدشا بابا، امير شېرعلي خان، امير حبيب الله خان او غازي امان الله خان ژبنيو ريفورمونو (سمونونو) د فارسي ژبې پرله پسې درباري حاکميت له سخت گواښ سره مخامخ کړ.

په سقاوي اړو دور کې ټول ريفورمونه په شا وتمبول شول، خو د اعليحضرت محمد نادر خان پر وخت پښتو ژبې ته يو ځل بيا اساسي پام راواوښت، خو دا سمونونه هم د محمد نادر خان د وژنې

له امله ټكني شول، خود وزير محمد گل مومند په شان د هغه د يو شمېر ملگرو او ملتپالو افغانانو په هڅو ژبني ريفورمونه ژوندي وساتل شول، د اعليحضرت محمد ظاهر شاه د واکمنۍ پر مهال په اساسي قانون کې د پښتو ژبې د ملي حق تشييت، د افغانستان د ملي هويت د روښانتيا په لاره کې يو مهم گام و، تر هغه وروسته د ولسواکۍ په لسيزه کې هم پښتو ژبې تر يوه بريده وده وکړه.

د ۱۳۵۷ ل کال تر سياسي بدلون وروسته هم پښتو ژبې وده وکړه او ان د درباري ژبې حيثيت يې خپل کړ، تر دې وخت دمخه ټوله موده کې د ايران حکومت د پښتو ژبې د پرمختگ بهير ته خواشيني و او هڅه يې کوله چې دا بهير له ځنډ او خنډ سره مخامخ کړي. پر افغانستان باندې د شوروي اتحاد تر پوځي يرغل وروسته په افغانستان کې د پښتو ژبې د ودې بهير ټکنی شو او ژبني پرمختگ د سياسي حالاتو تر اغېز لاندې راغی، د پښتو ژبې د ودې گړندی بهير سست شو او فارسي ژبې ته زياته پاملرنه راوړول شوه، پښتو د دولت په رسمي خپرونو کې د دويمې او ژباړيزې ژبې پورې ته راتپته شوه، د شوروي اتحاد پښتون ضد او د مشخصو لږکيو د پياوړتيا پاليسي ددې سبب شوه، چې پښتو ژبه او پښتني فرهنگ په زياتو برخو کې وځپل شي، د شوروي اتحاد حکومت که څه هم له سياسي پلوه د ايران د مذهبي حکومت مخالف و، خو په ژبني او فرهنگي برخه کې د شوروي اتحاد افغان ضد سياست عملاً د ايران له هيلو سره مطابق و.

په داسې حال کې چې په کابل کې د روس پلوه حکومت پر فرهنگي او څېړنيزو مرکزونو او وسايلو واکمنه فضا د ايران د دوديزې فرهنگي او ژبني پراختيا غوښتنې له هيلو سره سمه وه، خو ايران بيا هم پر دې بسنه ونه کړه، په ايران کې مېشت اته گوني شيعه گوندونه چې له مذهبي او ژبني پلوه يې د دوی ايډيالوژي تعقيبوله، په خپلو ټولو امکاناتو بڼه سمبال کړل او ډېر يې ونازول، ايران مېشتي شيعه مذهبي ډلې دومره زياتې د ايران تر اغېزې لاندې راغلې چې ان د ايران مذهبي او سياسي مشران يې خپل مشران گڼل او دهغوی پر مشرۍ يې وياړ کاوه. دې ډلو که څه هم جهاد او مذهب خپل شعار ټاکلی و، خو په واقعيت کې قومي او ژبني عنصر په کې تر بل هر څيز ډېر قوي و. دې جهادي ډلو په کابل کې نورو واکمنو الحادي شيعه ډلو سره په پټه او ښکاره داسې اړيکي درلودل چې په ايران پالنه او ژبپالنه کې يې بيا گډې هڅې په بڼه ډول څرگندېدلې، د ډاکټر نجيب الله د واکمنۍ پر مهال به د ايران د اسلامي انقلاب او د ايران نورې مذهبي او سياسي ورځې د همدې شيعه واکمنو ډلو په مرسته په داسې شاندارو مراسمو سره لمانځل کېدلې چې ځينو به دا فکر کاوه چې دا د افغانستان مرکز (کابل) نه دی، بلکې د ايران کوم لوی ښار دی.

د خميني او د ايران د نورو مشرانو عکسونه به پر موټرو څرېدلې وو او په لاريونو کې به (د الله اکبر - خميني رهبر) غږونه اورېدل کېدل، د ايران حکومت له ژبني او مذهبي پلوه پر ايران مېشتو اته گونو شيعه گوندونو سربېره پاکستان مېشتي اسلامي جمعيت

ځوند سره هم بڼه اړيکي درلودل، له جمعيت تنظيم سره د ايران د خوږو اړيکو درلودلو علت مرکزي ټکی د هغوی ژبني او فرهنگي لېوالتيا وه، د استاد رباني اسلامي جمعيت تنظيم د خپل سياسي ژوندانه په کار او فعاليت کې خپل قومي او ژبني تمايلات تر هر چا زيات بڼه ډاگيز کړي وو او د اسلام او جهاد تر چتر لاندې يې دا بله ستراتيژي هم پرمخوړله.

د ايران او اسلامي جمعيت تر منځ ژبني اړيکي دومره ټينگ وو چې يو وخت د جمعيت تنظيم مشر پروفیسور برهان الدين رباني له ايران سره د گډې فرهنگي همکارۍ او ستراتيژۍ تړون هم لاسليک کړ، ايران او افغانستان يې دواړه هم فرهنگه او يو ژبي هېوادونه وگڼل.

خو پر کابل باندې د استاد برهان الدين رباني د نيمواکې واکمنۍ پرمهال په کابل حکومت کې د ايران پلوه اصلي ډلې يانې وحدت گوند له غوښتنې سره سم د مناسبې ونډې دنشتوالي له امله د استاد رباني له ادارې سره له سياسي پلوه د ايران د حکومت اړيکي اکثره وخت ترينگلي وو، دغه راز دا مهال کابل د تنظيمي جگړو ډگر و او د ايران د فرهنگي فعاليت لپاره چندان زمينه برابره نه وه، خو بيا هم د کابل يو شمېر خپرونو، ايراني بڼه خپلوله، همدا مهال يو شمېر فرهنگي او علمي مرکزونو ته له ايران څخه د مرستې په نامه په لسگونو زره عنوانه کتابونه راغلل او په علمي مرکزونو او د هغو په کتابتونونو کې ځای پر ځای شول، خو کله چې د طالبانو د تحريک د زور له امله د استاد رباني د تنظيم واک له

کابل او د هېواد له بېلابېلو سیمو څخه ټول او یوازې د هېواد په یو نیم گوت کې راټول شو، نو د ایران حکومت بیا د استاد رباني د سمبولیک او تمثیلي حکومت هر ډول سیاسي، اقتصادي، پوځي او تبلیغاتي ملاتړ ته راودانگل.

دا وخت د ایران اکثر واده یوي، تلویزیوني او چاپي خپرونو د استاد رباني د تمثیلي حکومت تائیدونه او د طالبانو د نظام غندنه خپله اصلي موخه کړه، ان تردې بریده چې د استاد رباني د شړل شوي حکومت ټول نشرات یې یو سلنې ته هم نه رسېدل، ایرانی خپرونو دا وخت دومره سپین سترگي کوله چې د نړۍ هېڅ هېواد به په بل هېواد کې کوم خپل خوښي تنظیم یا حکومت لپاره نه وي کړې، کله چې د امریکایي ځواکونو په زور د طالبانو نظام ړنگ شو، نو ایران ته ډېره بڼه زمینه په لاس ورغله، چې هم له طالبانو څخه خپل سیاسي غچ واخلي او هم په افغانستان کې خپل ژبنی او فرهنګي پلان عملي کړي.

پاکستان دا وخت په افغانستان کې د سیاسي لوبې یو بایلونکی هېواد گڼل کېده، سعودي عربستان هم له سیاسي ډگر څخه لرې شوی و، د امریکا متحده ایالتونو خپلو سیاسي اهدافو ته ترجیح ورکوله، دمنځنۍ اسیا هېوادونه اکثره له ایران سره موافق وو او که ځینې بیا موافق نه و، نو مخالف هم نه وو.

امریکایانو هم نه غوښتل د ایران د فرهنګي نفوذ د پراختیا دمخنیوي لپاره خپله انرژي مصرف کړي، دا ټول عوامل ددې سبب

شول چې ايران ته طلايي چانس په گوتو ورشي او هغوی د خپلې اوږدې او لنډې مودې فرهنگي پلانونه عملي کړي.

د ايران د کلتوري اغېز لپاره بل طلايي چانس دا و چې اکثره کلتوري وزارتونه لکه د بهرنیو چارو، لوړو زده کړو او اطلاعاتو کلتور وزارتونه د ايران پلويو اشخاصو په لاسو کې پر بوتل، په کابل کې د ايران سفارت فوراً د افغانستان د اطلاعاتو کلتور وزارت سره په لسگونو بېلابېل قراردادونه لاسليک کړل، چې هر یو یې په افغانستان کې د ايراني کلتور او ژبې پراختیا ته لاره اواروله. په ايران سفارت کې څو ځله داسې خاصې غونډې او مېلمستیاوې برابرې شوې، چې په هغه کې هغو ډول اشخاصو ته بلنه ورکړل شوې وه چې د ايرانيالني روحیه یې لرله.

تر دې وروسته په بنکاره ډول د افغانستان پر ملي ترمینالوژۍ د ايراني ترمینالوژۍ يرغل وشو او گڼ شمېر فارسي ژبې افغاني خپرونې ترې ډکې شوې، ان تر دې چې دولتي او رسمي خپرونې د ايراني ترمینالوژۍ د تبلیغ او ترویج اصلي وسیلې وگرځېدې، یو شمېر خپرونې د ايراني خپرونو په شکل، سلیقه او ډیزاین چاپ شوې، علمي او کلتوري مرکزونو ته هم د ايرانيالني او ايراني ترمینالوژۍ لمن خوره شوه، ايران د افغانستان پر علمي مرکزونو دومره واکمن شو، چې ان د لوړو زده کړو لپاره د کانکور د ازموینې پاڼې هم په ايران کې چاپ شوې او د کتنې لپاره بیا هم ايران ته واستول شوې، دا د افغانستان د لوړو زده کړو د تاریخ په ټول بهیر کې تر ټولو بدرنگه پېښه ده، چې افغانستان ورسره په تېر

کې هېڅکله هم نه و مخامخ شوی، د افغانستان په پوهنتونونو کې
ایراني ترمینالوژۍ دود شوه.

دې کار سره تر ټولو لومړی په خپله د لوړو زده کړو او اطلاعاتو او
کلتور وزارت اول لاس چارواکو مرسته کوله او ورته لېوال وو.
ایراني ترمینالوژي نه یوازې په علمي مرکزونو کې خوره شوه،
بلکې پوځي مرکزونو ته یې هم لاره وکړه، یو شمېر ایران پلویو
اشخاصو هڅه پیل کړه هغه عسکري اصطلاحات چې د امیر
شېرعلي خان له وخته بیا تر دې دمه په پښتو وو، له منځه یوسي او
پرځای یې ایراني عسکري اصطلاحات دود کړي، ایراني
اصطلاحاتو په چاپي خپرونو کې د ځای نیونې ترڅنګ ټلويزیوني
او راډیويي خپرونو ته هم لاره وکړه، کابل ټلويزیون او ځینې نورو
ټلويزیوني چینلونو اکثره ایراني فلمونه او یا هم په ایران کې ژباړل
شوي او دوبله شوي فلمونه خپرول او خپروي یې، سړی دا فکر نه
شي کولای چې دا د افغانستان ټلويزیوني خپرونې دي، یانې کله
چې سړی په کابل کې په مجموعي ډول فارسي خپرونې لولي او
گوري نو سړي ته له ورايه ایران تداعي کېږي او فکر کوي چې د
ایران په کوم لوی ښار کې اوسي، که چېرې د ایران فرهنگي يرغل
همداسې دوام ومومي او د مخنیوي لپاره یې اساسي گامونه پورته
نه شي، نو لري نه ده چې د افغان ملت ملي هویت به د ایران د
فرهنگي يرغل په خم کې دل او حل شي.

زرین انځور د فکر او کار

سړی

دا لیکنه پر ۱۳۸۵ل کال، د زرین انځور د پنځوسمې کالیزې په ویاړ لیکل شوې وه او په هغه علمي غونډه کې اورول شوې چې د زرین انځور په ویاړ په کابل کې جوړه شوې وه. دا لیکنه تراوسه په کومه خپرونه کې چاپ شوې نه ده.

په هره ټولنه کې چې هر ډول بشري پرمختګ او هوساینه رامنځته شوې، دا د هغې ټولنې د اندیالو اشخاصو او د کار د سړیو د هڅو نتیجه ده. نېکمرغه ټولنې همغه دي چې د فکر او کار سرورنه لري،

اول فکر وکړي بیا کار وکړي او وروسته پاتې یا بدمرغه ټولنې هغه دي چې د فکر او کار سرورنه په کې نه وي او یا که وي هم له خبرلوڅو او منفي پالو اشخاصو څخه سر نه شي پورته کولای. د مقدوني سکندر د بري غټ راز په دې کې و چې د

ارستو په شان د يوه غټ مفکر ماغزه يې ملاتړي وو. دغه راز که د نړۍ د هر زورواک، ولسواک نوميالي او فرهنگيالي د بري شاليد ته وگورو نو وبه وينو چې برياليتوبونه يې د فکر او عمل د پيوستون نتيجه ده.

زموږ په ټولنه په تېره بيا په ليکوالو کې، درې ډوله ليکوال ليدل کېږي:

۱- يو هغه ډله ليکوال دي چې هېڅ کار نه کوي او يوازې خبرې کوي، دوی خپلې ذهني ناروغۍ او سپوره انتقادونه د نقد يا کره کتنې په نامه تېروي او غواړي په ټولنه کې د يوه کره کتونکي په توگه مطرح شي، ان تر دې چې ځينې د کار ليکوال يې هم ((پوهې))، ((بصيرت)) او ((دقت)) ته په درنه سترگه وگوري، دا په حقيقت کې شفاهي يا بې ليکه ليکوال گڼلای شو چې ليک او اثار نه لري، خو په ليکوالو کې حساب دي.

۲- دويم هغه ډله ليکوال دي، چې د نظر او پوهې خاوندان دي، پوهه يې ډېره خو کار يې کم دی، دا ډله ليکوال کونښن کوي، چې ټولني ته دقيقې ليکنې وړاندې کړي، ډېر ځله داسې پېښېږي، چې د دې ليکوالو ډېرې ليکنې د ډېر احتياط له وېرې له چاپه پاتې شي او ولس يې له گټو برخمن نه شي، داسې هم شوي چې د زيات احتياط له وېرې، دوی خپلې ليکنې پر وخت چاپ کړي نه دي او بيا يې چې کله د چاپ هڅه کړې او يا يې چاپ کړي، نو اثر يې خپل هغه پخواني ارزښت، قيمت او ماهيت له لاسه ورکړی او يا کم

شوی دی. یانې دا ډله لیکوال د ښه نظر خاوندان دي، خو ښه د کار سپري او مېرني نه دي.

۳- درېیمه ډله هغه لیکوال دي چې هم فکر لري، هم فکر کوي او هم کارونه ترسره کوي، ددې لیکوالو له جملې څخه پوهاند مجاور احمد زیار، استاد حبیب الله رفیع، سرمحقق زلمی هېوادممل او ځینې نور دي، چې څه یې په ذهن کې گرځېدلي، فکر یې پرې کړی او بیا یې ټولني ته وړاندې کړي دي، یانې د نن کار یې سبا ته نه دی پرې ایښي. زما په فکر ښاغلی زرین انځور هم په همدې درېیمه کټگوري لیکوالو کې راځي، یانې دا چې هم فکر کوي هم کار کوي. د فکر او کار ترڅنګ یو څو نور مهارتونه هم لري، چې هغه هم د ده د فرهنګي کارونو په بریالیتوب کې مرسته کوي، ددې مهارتونو له جملې څخه یو مهم مهارت یا خصلت دادی، چې د خپل کار په بهیر کې د نورو احساسات او کینه نه راپاروي یانې کار په دې ډول ترسره کوي، چې د رخه گرو او کینه گرو ورته ډېر پام نه شي او که پام یې هم شي نو پر ده د نیوکې داسې ښکاره څه پیدا نه کړي چې د هغوی د کینې اظهار سبب شي. زموږ د ټولني په ځینو لیکوالو کې یو غټ عیب دادی چې څوک ډېر کار کوي له هغه سره زیات مخالفت کوي، له ښاغلي استاد رفیع صاحب سره د یو شمېر کسانو رخه په دې ده، چې ولې ډېر کار کوي او د انتقاد غټه وجه، عامل او دلیل د هغه زیات کار گڼي، خو خپله چې هېڅ کار نه کوي له هر ډول نیوکې، گناه او انتقاده پاک او معاف دي. دې ډول لیکوالو په حقیقت کې د پته کار ویلای چې د نورو کارونه

وڅاري، چې هغوی څه کوي، د خپل ځان په اړه فکر نه کوي، خو د نورو کار او زیار له زربینه تېروي.

زرین انځور زموږ د ټولني دغسې یوې څنگزني خو ډېرې عیبجنې نیمگړتیا ته متوجه شوی، نو ځکه پر داسې یو محتاط او مستقیم خط حرکت کوي او خپل کار ته دوام ورکوي چې له ښې اړخو او کینې اړخو ناروغانو ځان وژغوري، دی په دې خاطر چې د رخه گرو او کینه گرو حسادت را ونه پارېږي، خپل ځینې کړي کارونه یې هم د نورو په نامه تمام کړي او په دې ډول یې د کینې د توپان مخه ډب کړې ده.

په فرهنگي کار او چار کې د انځور بله پخه تجربه او مهارت دادی، چې که غواړې کار وکړې، نو ځان به نه مطرح کوي، نور به مطرح کوي، خپله به شاته کېږي، نور به مخې ته کوي، په دې ډول به د هغو خلکو مرسته او همکاري جلبوي چې یوازې د ځان د ځلونې او شهرت لېوال دي او یا دېته اړتیا لري؛ طرحه به دې خپله وي خو عملي کوي به یې په بل چا، خبره به دې خپله وي خو کوي به یې د بل په خوله، د همدغه مهارت او فورمول دقیق استعمال انځور ددې جوگه کړی دی، چې د فرهنگي کارونو لپاره د مختلفو سلیقو، نظرونو، افکارو او ان عقایدو د خاوندانو مرسته او همکاري راجلب کړي او ځان د پښتني ټولني په داسې یو حالت کې چې د شخصیت د تثبیت بحران یې گواښوي، د یو مثبت او باور وړ شخصیت په توگه تثبیت کړي.

دله غواړم په لنډيز سره د ده پر کړيو فرهنگي کارونو لنډه رڼا واچوم او بيا په پای کې يو څو خبرې د نچور او لنډيز په توگه راوړم:

۱- د فرهنگي کار موده:

انځور په رسمي ډول له ۱۳۵۲ل کال څخه پر فرهنگي کارونو لاس پورې کړی، البته تر دې دمخه د تحصيل په بهير کې يې هم څه نا څه ليکوالي کړې، خو د رسمي او عملي کارونو پيل يې له ۱۳۵۲ل کال څخه دی، پر همدغه کال دی په راډيو افغانستان کې د هنر او ادبياتو په اداره کې د رسمي کارکوونکي په توگه مقرر شو او تر ننه پورې يې له وقفې پرته نږدې (۳۰) کاله فرهنگي کارونه ترسره کړي دي.

۲- راډيو افغانستان کې کار:

انځور په راډيو افغانستان کې له ۱۳۵۲-۱۳۲۵ل کال پورې نږدې لس کاله کار وکړ، ددې کار په بهير کې انځور بېلابېلې پښتو ادبي خپرونې برابرولې، له هغې جملې څخه يوه هم «د شومه دم انگازې» پښتو ادبي خپرونه وه، چې زيات مينوال يې درلودل، «د کيسو جونگره» چې لنډو کيسو ته ځانگړې شوې خپرونه وه، هم زياته په زړه پورې وه. انځور په اوونۍ کې پر ټاکلې خپرونې سربېره نورو ادبي خپرونو سره هم مرسته او همکاري کړې، خو که موږ لږ تر لږه په اوونۍ کې يوه ادبي خپرونه دده په کړي کار کې محاسبه کړو، نو د انځور صاحب په لاس د جوړو شويو او خپرو شويو پروگرامونو شمېر به (۴۸۰) پروگرامونو ته ورسېږي. انځور صاحب په راډيو افغانستان کې د ځوانو ليکوالو او شاعرانو د استعدادونو

د غورېدونو لپاره د «ولولې» په نامه يوه ځانگړې ادبي خپرونه هم جوړه کړه، چې هره يکشنبه به د يوه ساعت لپاره خپرېدل، دې خپرونې تر يوې لسيزې زيات عمر وکړ او په لسگونو ځوان شاعران يې وغوړول.

۳- د افغانستان ليکوالو په ټولنه کې کار:

د افغانستان د ليکوالو ټولنه د شپېتو کلونو په لومړيو کې جوړه شوه، لومړی پېر او يې ډېر سياسي و او د واکمن گوند د افکارو څرگندويه او پالندويه وه، خو وروسته وروسته دا ټولنه خپل ادبي بهير ته ولوېده او آن منتخبه بڼه يې خپله کړه. زرین انځور پر ۱۳۲۵ل کال ددې ټولنې د رئيسه هټيت غړی او ادبي کره کتنې او خپرنې د ځانگې مسول شو. دا هغه مهال و چې د افغانستان په استوگن ادبي بهير کې د شعر او شعار ترمنځ کرښه غښتلې کېدله. البته تر کال دوه دمخه په افغانستان کې د شعاري ادب زوال پيل شوی و، زرین انځور په دې چار او کار کې د يو شمېر نورو ليکوالو لپاره د ادبياتو يو روزنيز کورس جوړ کړ، په دې کورس کې په لسگونو ځوان ليکوال شامل وو، چې د زرین انځور، استاد بريالي باجوړي، اکبر کرگر او نورو له خوا ورته د ادبياتو بېلابېلې خواوې تدریسېدلې. دا کورسونه په افغانستان کې د ادبياتو د تدریس په برخه کې لومړي کورسونه وو، چې د ځوانو استعدادونو په غوړونه کې يې اساسي نقش درلود. کوم ځوان ليکوال چې په دې کورس کې شامل وو، له هماغه ځايه يې له شعاري ادب سره خدای پاماني وکړه. ځکه نو که مور او اس په استوگن ادبي بهير کې د شعاري ادب

او ادب د بېلتون مخکښان معرفي کوو، نو د زرین انځور نوم يې په سر کې راځي.

انځور ددې ترڅنگ د هغو ادبي اثارو چاپ او خپراوي ته هم لاره اواره کړه، چې د واکمنې سياسي فضا ښکارندويي يې نه کوله، تر دې دمه ورته د چاپ زمينه برابره نه وه. دا مهال په لسگونو ادبي اثار چاپ شول او د ژوندون مجلې دواړه برخې د سياسي مسایلو پرځای يوازې ادبياتو ته وقف شوي.

۴- په ناستوگن ادبي بهير (پېښور) کې د انځور نقش:

انځور لاپه کابل کې د شعاري ادب لمن ټوله کړې نه وه، چې له کابله پېښور ته لاړ، لومړی يې د ازاد افغانستان د ليکوالو ټولنه کې کار پيل کړ او د خپلواکۍ مجلې مسوول مدير شو. دا هغه مهال و، چې زموږ نا استوگن ادبي بهير هم د شعار په منگولو کې سولېده او ايډيولوژيک بار اوچتولو ته يې اوږه ورکړې وه او دا ډېره سخته وه چې خلک دې په اسانۍ سره د ادب ښاپېرۍ له ايډيولوژيکي چاپېريال څخه راوباسي. دا ډول يوه هڅه هغه وخت ان د تکفير په بيه تمامېدلای شوه، خو د ښاغلي محمد صديق پسرلي، استاد حبيب الله رفيع، محمد اصف صميم او مرحوم امان الله ساهو او څو نورو فرهنگيانو افغانانو په مرسته انځور هم ددې بهير ملگری شو او د افغانستان د کلتوري ټولني له لارې يې د ادب جوهر ځلا ته لاره اواره کړه. (سپېدې) په نا استوگن ادبي بهير کې هغه لومړنۍ مجله وه چې د شعاري ادب پر وړاندې يې گامونه پورته کړل او ورو ورو د شعاري ادب امپراتوري مخ پر ځوړ شوه، تر

۱۳۷۱ل کال وروسته چې د استوگن او نا استوگن ادبي بهير اصلي مخکښان سره يوځای شول، نو د شعاري ادب بازار سوړ شو. د (افغان ادبي بهير) جوړېدو سره د شعاري ادب لمن لاپسې ټوله شوه او تر نږدې دوه نيمو لسيزو وروسته ايله ادب بېرته خپل مسير ته راوگرځېد.

۵- په مسکو کې فرهنگي هڅې:

په پېښور کې لاهم د شعاري ادب واکمني وه، چې انځور صاحب مسکو ته لاړ او هلته يې د خپلې مېشتېدنې په نږدې يونيم کلن بهير کې د نورو افغانانو فرهنگيانو په مرسته ((د افغانستان د فرهنگ ټولنه)) تاسيس کړه، انځور په دې ټولنه کې د مرستيال په توگه وټاکل شو او د يوې ځانگړې ادبي خپرونې له لارې يې فرهنگي هڅې وغځولې. دا فرهنگي هڅې بيا وروسته په مسکو کې د نورو افغان فرهنگيانو له خوا وپالل شوې او وغځول شوې.

۶- په جرمني کې فرهنگي هڅې:

زما په فکر د انځور د فرهنگي فعاليتونو يوه ډېره درنه برخه همغه ده چې په جرمني کې ترسره شوې. انځور چې کله هم له هېواده د مسکو او له مسکوه د جرمني په نيت حرکت کاوه، نو له يو شمېر انديالو او ستراتيژيستو ليکوالو سره يې د يوې اوږدې او عملي فرهنگي ستراتيژۍ په باب مشوره وکړه. ددې مشورو يوه برخه دا وه، چې کله دی جرمني ته ورسېږي، نو هلته به افغان ليکوال او اديپال راټولوي، د هغوی د مالي او معنوي مرستو په مټ به په پېښور کې فرهنگي فعاليت خصوصاً چاپ او خپراوي ته لاره

او اړوي. همداسې وشول، کله چې انځور صاحب جرمني ته ورسېد، نو هلته يې د افغانستان د کلتوري ودې ټولني د جوړېدو لپاره هڅې پيل کړې، المان مېشتو افغان ليکوالو او فرهنگپالو دا هڅه تائيد کړه او دا ټولنه يې تاسيس کړه، دې ټولني تر ۱۳۷۷ل کال وروسته عملاً په پېښور کې د کتابونو پر چاپ او خپراوي پيل وکړ او له هغه وخت تر دې دمه يې نږدې (۹۰) عنوانه بېلابېل، علمي، ادبي، تاريخي، سياسي او طبي کتابونه چاپ کړل. که ددې کتابونو کميت او کيفيت ته په دقيق ډول وگورو، نو له بابا ادمه تر دې دمه هېڅ يوې خپلواکې افغان کلتوري ټولني، دومره کتابونه نه دي چاپ کړي، سربېره پر هغو کتابونو چې د ټولني نښان پرې لگېدلي او شمېر يې اوس تر (۹۰) عنوانو اوږي، دې ټولني، د کابل پوهنتون، هيلې مجلې او ځينو نورو خپرونو لاسنيوي هم کړي او دغه راز يې تر (۲۰) عنوانو زيات نورو هغو اثارو ته چې لاد ټولني نښان پرې نه دی لگېدلی، هم له بېلابېلو لارو د چاپ زمينه برابر کړې ده. دې ټولني نه يوازې دا کارونه ترسره کړي، بلکې ددې ټولني جوړېدو او فعاليت ددې زمينه هم برابره کړه، چې په اروپا کې نورې افغاني کلتوري ټولني هم راوتوکېږي، په خپله په جرمني کې د پښتني فرهنگ د ودې او پراختيا ټولنه، ددې ترڅنگ فعاله شوه او (۱۳) عنوانه بېلابېل اثار يې خپاره کړه. د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه په دې بريالۍ شوه چې په اروپا کې د مېشتو افغان فرهنگي ټولنو گډه جرگه گۍ جوړه کړي، چې اوس په کې، په

ډنمارک، هالنډ، سویډن، بیلجیم، ناروې او نورو هېوادو کې تر لسو زیاتې کلتوري ټولني راتاله دي.

د افغانستان د کلتوري ودې ټولني شو مهم نړیوال او خو سیمه ییز علمي او تاریخي سیمینارونه هم جوړ کړي او یو شمېر افغان لیکوالو، علمي او کلتوري شخصیتونو ته یې ستاینلیکونه او مډالونه هم ورکړي، چې مالي ملاتړ هم ورسره مل و.

دا کار په فرهنگي هڅونه کې ډېر موثر و. د افغانستان د کلتوري ودې ټولني ترڅنګ نورو اروپا مېشتو افغان کلتوري ټولنو هم د قدر وړ کارونه ترسره کړي دي، چې که د ټولو چاپ شویو کتابونو شمېر یې محاسبه کړو نو تر (۱۲۰) بېلابېلو عنوانو اوږي. یانې په مجموعي ډول د ټولو هغو اثارو شمېر چې اروپا مېشتو افغان کلتوري ټولنو او په انفرادي ډول افغان لیکوالو په تېرې یوې نیمې لسيزې کې چاپ کړي (له مهالنیو خپرونو پرته) شمېر یې تر (۳۰۰) عنوانو اوږي.

دا کار که د افغانستان د حکومتونو د یوې نیمې لسيزې له ټول کړي خپرنیز کار سره پرتله کړو، نو څو برابره ترې زیاتېږي. نو کله چې جرمني کې د انځور صاحب د هڅو یادونه کېږي، نو لارمه ده چې په متناسب ډول د هغه د نورو فرهنگي ملګرو لکه: ډاکټر طارق رشاد، نجیب احمدزي، امین باوري، عاشق الله غریب، افضل ټکور، نظیف الله تکل، ډاکټر خوشال روهي، ډاکټر شېرولي برهان، حبیب الله غمخور، عبدالملک بېکسیار، یوسف هېواد دوست، ممتاز ارمان، اسدالله بها، بسم الله امیر او نورو لیکوالو

يادونه هم وشي. همدا مانيوگان دي چې زموږ د فرهنگي مرام بېړۍ د خپل هدف پر لوري بيایي.

انځور د خپل دېرش کلن فرهنگي کار او زیار په نتیجه کې پر پورتنیو یادو شویو خدمتونو سربېره (۱۹) عنوانه بېلابېل اثار هم ټولني ته وړاندې کړي، چې په هغو کې (۵) داستاني مجموعې او نور علمي او څېړنيز اثار دي، چې نه غواړم دلته پرې بحث وکړم.

زه اوس یوې پوښتنې ته راځم، د انځور د دومره سترو کارونو د بري راز په څه کې دی؟ زه فکر کوم یو دده خپله ذاتي پوهه او کار و زیار دی او بل اساسي علت یې دادی چې ده خپله ټولنه ښه پېژندلې او د خپلو خلکو پر روحياتو ښه خبر دی. دی د یوه گټور احتیاط پر لیکه روان دی، خو دا احتیاط مضر احتیاط نه دی، چې خپل هر څه له احتیاطه قرباني کړي، بلکې دا داسې یو احتیاط دی چې کار خپله وکړي او شهرت بل چاته ورکړي، خبره او نظر دې خپل وي، خو ممثل ورته بل پیدا کړي، په تاوان کې ځان شریک کړي او په گټه کې نور، د همدغه پرنسیپ له مخې چې قرباني یې یو اصل دی، انځور صاحب دې اوسني اوچت معیار ته رسېدلی دی.

د روحي صاحب په وینا: «په وروسته پاتې ټولني کې د شخصیت او خدمت معیار معلوم نه وي» یانې دا چې یو شخص ته ټول خلک د یوه مثبت شخصیت په سترگه نه گوري، ځکه چې دلته خلکو سره کوم مشخص معیارونه نه وي او نه یې هم په اسانۍ سره تشخیصولای شي.

خو اوس له نېکه مرغه زموږ په ټولنه کې هم د شخصیت د تشخیص معیارونه ورو ورو په تشخیصېدو دي او دا اوسنی غونډه (په کابل کې د انځور نمائندې غونډه) یې یوه بېلگه ده. زه فکر کوم زرین انځور که یو انځور دی، نو انځورگر هم دی، که انډیال دی نو یو انډیال هم دی، که فکر کوي نو عمل هم کوي، فرهنگپال هم دی او فرهنگپال هم او همدغه معیارونه زما په نظر په ټولنه کې د یوه مثبت شخصیت د تثبیت اساسي توکي دي او انځور همدا معیارونه پوره کړي دي، نو ځکه ورته (د فکر او کار سپری) ویلای شو.

د محمد اسماعيل يون لنډه پېژندنه

محمد اسماعيل
يون د حاجي
محمد خان زوی پر
۱۳۴۲ ل کال، د
لغمان ولايت د
الينگار ولسوالۍ
دنياز يوپه يوې
روښنفکرې
کورنۍ کې
زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې يې د الينگار ولسوالۍ د سلينگار په لومړني
ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په
خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳۶۲ ل کال له نوموړې لېسې
څخه په دويم نومره بريالی او پر ۱۳۶۷ ل کال د کابل پوهنتون د
ژبو او ادبياتو پوهنځي د پښتو څانگې محصل شو. پر ۱۳۷۰ ل
کال له نوموړې څانگې څخه اول نومره بريالی او پر همدې کال
بېرته د پښتو څانگې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ ل کال په نوموړې

خانگه کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر بڼه او بريالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د (پوهندوی) علمي پورې ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره، استاد یون د «کابل پوهنتون»، «هیلي»، او «شمشاد» مجلو د چلوونکي دنده هم په بڼه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې «معارف» مجلې کتونکي غړی هم و. همدارنگه د یو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی.

استاد یون پر ۱۳۸۱ ل کال، په جلال اباد کې بېړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیاد جرگې د غړو له خوا د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توگه انتخاب شو. استاد یون په دې جرگه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد د بڼمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول. استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرگه

کې د نوموړې جرگې د دارالانشا د غړي په توگه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوي وه، استاد يون په ختيزو ولايتونو کې د افغانستان د جمهوري رياست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لويو جنگسالارانو او ځينو تنظيمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملگرو ملتونو د زيات فشار له امله له کاره گوښه شو. ملگرو ملتونو (UNAMA) استاد يون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده دروسپارو، خو استاد يون ونه منله او خپلې استادی ته يې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته يې د ځينو ملگرو په زيات ټينگار او غوښتنه، د جمهوري رياست د ملي امنيت شورا په دفتر کې د فرهنگي چارو د رياست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادی سربېره لاتر اوسه دا دنده پر مخ وړي. استاد يون پر ۱۳۸۵ ال کال د افغانستان او پاکستان د امن گډې جرگې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توگه غوره شو او دا دنده يې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد يون د خپلواک ليکوال په توگه په تېرو شلو کلونو کې گڼ شمېر فرهنگي او ټولنيز خدمتونه ترسره کړي، په گڼو چاپي، راډيويي او ټلويزيوني مرکو کې يې د واقعيتونو او حقايقو د څرگندېدو له امله د خلکو په زړونو کې ځای نيولی دی. که څه هم ډېر خلک د يون ليکنې، مرکې او نظريات خوښوي، خو يو شمېر

داسې خلک هم شته، چې د يون سرسختي مخالفين دي. د هغه ملي او گټورو نظرياتو ته هم غلط رنگ او تعبير ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو تپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي گټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينگه مخالفت کوي. زه ددې شاهد يم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې يې مثبت او منفي غبرگونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرگونونه اکثره د ولس دمشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنگي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي.

دا اوسنی فرهنگي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول گورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر يونيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، او ډل شوي او دادی ستاسو مخې ته اېښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنگي کار سرته رسول اسانه کار نه دی. استاد يون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو

د غږي، همکار او موسس غږي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی، په پېښور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (د افغانستان دکلتوري ودې ټولني) او د پښتني فرهنگ د ودې پراختيا ټولني) د همکار په توگه د بېلابېلو ليکوالو په لسگونو اثار، ايډيټه او چاپ کړي دي. دغه راز يې په سلگونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستي ده، خپله يې هم په لسگونو مشاعري، سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په يوزيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړي ده. دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثر

الف- پنځونې:

چاپکال	خرنگوالي	کتاب نوم
دويم ۱۳۸۷	لومړۍ شعري ټولگه	• متکور
دويم ۱۳۸۷	دويمه شعري ټولگه	• په اورونو کې سندرې

ب- راټولونې:

دويم ۱۳۸۷	گډه شعري ټولگه	• هيلې
دويم ۱۳۸۷	د حيران شعري ټولگه	• نيمگړي ارمانونه
دويم ۱۳۸۷	گډه شعري ټولگه	• د لوونو فصل
دويم ۱۳۸۷	د سيمينار د ليکنو ټولگه	• د نازوانا ياد

- داستاد الفت نثري كلييات داستاد الفت ثرونه در بيم ۱۳۸۷
- سيندونه هم مري داستاق تنگيال شعري منتخبات دويم ۱۳۸۷

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه
- دويم ۱۳۸۷ د پوهنوال روستار تره کي اثر
- د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته يوه کتنه
- دويم ۱۳۸۷ د نينسي دوپرې اثر
- په افغانستان کې د جگړې جنايتکارانو محاکمه
- دويم ۱۳۸۷ د پوهنوال روستار تره کي اثر

د - يونليکني:

- د اماراتو سفر د اماراتو يونليک دويم ۱۳۸۷
- که يون دی يون دی د اروپا يونليک لومړی ۱۳۸۷
- د پنتياگون ترخنډو د امريکا يونليک لومړی ۱۳۸۷

ه- څېړنې او شننې:

- د محمد گل خان مومند اند و ژوند ته يوه لنډه کتنه دويم ۱۳۸۷
- استاد زيار د پښتني فرهنگ يو ځلانده ستوری دويم ۱۳۸۷
- د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي پښتو کتابښود دويم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنگ ته اوبښتي زيانونه دويم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دويم ۱۳۸۷
- ساينسي پرمختياوې دويم ۱۳۸۷
- بېړنۍ لويه جرگه ولسواکي او زورواکي دويم ۱۳۸۷
- انديال خوشال لومړی ۱۳۸۷

- هيله د خپلو سريزو په لمن كې لومړی ۱۳۸۷
- كلتوري يون لومړی ۱۳۸۷
- فرهنگي فقر لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ايديال لومړی ۱۳۸۷
- دکتابونو په وړېمو کې لومړی ۱۳۸۷
- افغانستان په سياسي کړلېچ کې لومړی ۱۳۸۷
- پښتو ليکنی سمون لومړی ۱۳۸۷
- اوسنی رسنی لومړی ۱۳۸۷
- که نړيوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دې استاد یون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم
تاند لري، الله (ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنگي
کارو زیار کې ورته دنور زغم او اوسپلې هیله لرم.

په درناوي

وفالرحمن وفا

کابل- افغانستان

Kultori Yun

(Cultural Movement)

BY:
M. Ismael yoon

ISBN 978-9936-500-22-8

9 789936 500228 >

د خپرونو لړ: (۲۳)

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**